

Міністерство освіти і науки України
Інститут історії України НАН України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Чернівецька міська рада
Науково-дослідний Центр Буковинознавства

**НА ПЕРЕТИНІ ЕПОХ.
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА:
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, ГЕОПОЛІТИЧНІ
ТА ГУМАНІТАРНІ НАСЛІДКИ,
ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ**

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ,
присвячена 110-й річниці початку
Великої війни 1914-1918 рр.**

МАТЕРІАЛИ ТА ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Чернівці, 27-28 вересня 2024 року

Чернівці – 2024

УДК 94(100)"1914/1918"

Н 125

Друкується за ухвалою Вченої ради факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 2 від 17.09.2024 р.).

Редакційна колегія: проф. О.В. Добржанський (голова), доц. В.Л. Карпо, проф. В.П. Фісанов, проф. О.І Сич, проф. М.К. Чучко, проф. Ю.І. Макар, доц. Г.М. Яценюк, доц. Г.М. Скорейко, доц. В.Є.Струтинський, доц. М.Р. Гуйванюк, доц. С.В. Герегова, доц. А.В. Мінаєв, асист. М.В. Глібішук (відповідальний секретар), асист. Н.М. Христан.

Рецензенти:

Литвин М.Р. – д.і.н., професор, завідувач відділу «Центру дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича.

Зуляк І.С. – д.і.н., професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Н 125 **На перетині епох. Перша світова війна: феноменологія, геополітичні та гуманітарні наслідки, історична пам'ять.** Міжнародна наукова конференція, присвячена 110-й річниці початку Великої війни 1914-1918 рр., Чернівці, 27-28 вересня 2024 р. Матеріали і тези доповідей / Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2024. – 160 с.

УДК 94(100)"1914/1918"

У збірнику матеріалів та тез учасників конференції розглядаються актуальні питання історії Першої світової війни. Значна увага приділена паралелям подій Великої війни 1914-1918 рр. з сучасною війною російської держави проти України.

Для науковців, студентів, вчителів історії та широкого загалу читачів.

З М І С Т

МАТЕРІАЛИ

Олександр Лисенко

Чи необхідна для розв’язання «українського питання» ІІІ світова війна?	10
---	----

Олександр Реснт

Від Романових до Путіна: криваве розлучення України з Російською імперією і Перша світова війна як його тригер	20
--	----

ТЕЗИ

Aleksandr Ivanov

Ort during First World War	29
----------------------------------	----

Yevhen Shyshka

Residents of Mykolayivka village, Bakhmut uyezd, in the First World War	31
--	----

Сергій Адамович

План українського військового десанту на Кубань восени 1914 р.: нереалізований шанс	32
--	----

Олександр Безаров

Єврейське питання в Російській імперії у роки Першої світової війни на шпальтах «Киевлянина»	35
---	----

Катерина Біла

Українці Галичини та Буковини у воєнній пропаганді Російської імперії (1914 – 1917 рр.): «Збірний образ»	37
---	----

Тамара Богачик

Основні події Першої світової війни на території Північнобессарабського краю	39
---	----

Андрій Бойда

Взаємодія Василя Порайка і Євгена Коновальця
в Галичині та під час російського полону (1906-1916) 41

Оксана Вільшанська

Міське населення в роки Першої світової війни:
повсякденне життя і суспільні настрої 43

Олександр Гадинко

Місто Сторожинець в роки Першої
світової війни (1914-1918) 45

Сергій Гакман

Проблема Буковини в російсько-румунських
відносинах під час Першої світової війни 47

Світлана Герегова

Щоденник Івана Бажанського – вагоме джерело
з історії Великої війни на Буковині 49

Микола Глібіщук

Шпигуноманія у роки Першої світової війни:
буковинський вимір 51

Андрій Гресько

Контакти Андрея Шептицького та Дмитра Вітовського
під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) 53

Василь Грицканюк

Утворення маріонеткової ГСРР в Західній Україні
як один із наслідків Першої світової війни 55

Микола Гуйванюк

Парамілітаризація січового руху Галичини й Буковини
напередодні Першої світової війни 57

Олександр Добржанський

Національні прагнення українців Буковини
в роки Першої світової війни 60

Олександр Донік

Гуманітарна складова діяльності Союзу міст
в Україні в роки Першої світової війни 63

Оксана Дрогобицька

Санітарно-гігієнічне становище населення
Станиславівщини у 1918 – 1923 рр. 65

Владислав Єрмоленко

Василь Стефаник і Перша світова війна
(громадсько-політична діяльність) 67

Любов Жванко

Біженці Великої війни: трансформації краєвиду
українського провінційного міста 69

Андрій Жук

Діяльність греко-католицького духовенства
Тернопільщини в ході Першої світової війни 71

Іван Зуляк, Ярослав Богдан

Декларативні наміри російської окупаційної влади
щодо надання допомоги місцевому населенню
Тернопільської губернії у 1914 р. 73

Юлія Івасюта

Необхідність деколонізації Росії у аналогії
з наслідками цього ж процесу в 1917-1921 рр. 75

Оксана Каліщук

Історичні паралелі як інструмент аналізу
російсько-української війни: приклад Великої війни 77

Тарас Ковалець

Звичаї та повсякдення українців Галичини
й Галицького Поділля у часи «Великої війни»
очима німецьких солдатів 81

Андрій Королько

Російська окупація Покуття під час
брусиловського прориву 1916 р. 83

Петро Костючок

Стрест-тест етнополітичної адаптивності українців
карпатського регіону під час Великої війни (1914–1915 pp.) 85

Олена Кужельна

Перші дні роботи Товариства Червоного Хреста у Києві
на початку Великої війни. Зі спогадів киянина
Володимира Федоровича Романова 87

Ярослав Кушнір

Структура та завдання органів управління Буковини
в період адміністративної уніфікації Румунії (1918-1920) 90

Володимир Любченко

Обміни заручниками під час Першої світової війни:
Кейс Соломона Вайссельбергера та інших чернівчан 92

Борис Малиновський

Початок наступу німецьких військ
в Україні (лютий 1918 року)..... 94

Наталія Мартиненко, Микола Григоров

Організація медичної допомоги пораненим
в роки Першої світової війни 96

Тетяна Мінаєва, Андрій Мінаєв

Обмін військовополоненими інвалідами та
хворими під час Першої світової війни 98

Володимир Молчанов

Вплив науково-технічного прогресу на характер
Першої світової війни в Україні100

Сюзанна Мотрук

Вшанування пам'яті британських сестер милосердя
під час Великої війни на сучасному етапі103

Андрій Наumenко

Організація та завдання російської та
австро-угорської кінноти на початку Першої світової війни106

Наталія Нечасва-Юрійчук

Усвідомлення [не]безпеки: ідеї Інтермаріуму у ХХІ сторіччі108

Назарій Петрів

Євангельсько-баптистський рух на західноукраїнських землях
у переддень Першої світової війни110

Руслан Пиріг

Українська гетьманська держава в пошуках
прихильності Антанти (1918 рік)111

Ігор Піддубний

Роль біженців з Австро-Угорщини в організації
об'єднувачих процесів у роки Першої світової війни114

Марія Пірко

Воєнний щоденник Богдана Заклинського
як історичне джерело 117

Василь Притулюк

Місця національної пам'яті років Першої світової війни
в українсько-польських відносинах 119

Тарас П'ятничук

Образ ворога в американській політичній карикатурі
періоду Великої війни 1914-1918 рр. 121

Богдан Рибак

Михайло Ганушевський у вирії Першої світової війни
та визвольних змагань в Галичині в 1914-1921 рр..... 123

Людмила Рожкова

Мілітаристська пропаганда у роки першої світової війни 125

Олександр Сич

Пропаганда як спадок Першої світової війни 128

Ганна Скорейко

Галицько-Буковинський комітет і його роль у поверненні
українських бранців з російського полону 130

Людмила Стрільчук

Меморіал орлят, як відгомін Великої війни
у історичній пам'яті 133

Роман Тимченко,

Східна Галичина в умовах завершення
світової війни: між Києвом і Віднем 135

Мирослава Філіпович

Історична пам'ять як ціль у «гібридній війні» 137

Володимир Фісанов

Британські літератори у «війні слів»
у роки світового конфлікту, 1914-1916 139

Назарій Христан

Велика війна і соціум: антисемітизм у політиці російської
окупаційної адміністрації на Буковині у 1914 – 1915 рр. 141

Ігор Цепенда, Володимир Великочий

Перша світова війна як етап реалізації
українського соборництва на початку XX століття 144

Віталій Чебаник

«Озброєний мир»: вектори біполярної конфронтації
напередодні Першої світової війни 146

Михайло Чучко

Діяльність австрійських правоохоронних органів
на Буковині в роки Першої світової війни 148

Валентина Шандра

Евакуація шкіл з Царства Польського і
прифронтових українських губерній
під час Першої світової війни 150

Олег Шилюк

Повсякденне життя буковинців: документи
1914-1918 рр. з фондів університетської книгозбірні 152

Світлана Шульга

Чеська дружина у Великій війні155

Лілія Щербін

Між націоналізмом та лібералізмом:

українське питання та П. Струве157

МАТЕРІАЛИ

Олександр ЛИСЕНКО
(Київ)

ЧИ НЕОБХІДНА ДЛЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» ІІІ СВІТОВА ВІЙНА?

ХХ сторіччя показало, що світ, заснований на колоніальних засадах і диктаті метрополій, є затісним для держав, які з різних причин не потрапили в амплітуду розподілу і контролю за великими нерозвиненими сировинними анклавами. Відчуваючи себе обділеними й ображеними, молоді, а той не дуже, «хижаки» відчайдушно кидалися в запеклі сутички з метою перерозподілу колоніальної периферії. Двічі це спричинило світові війни, що мали дуже неоднозначні наслідки для окремих країн і народів та людства загалом. У першому випадку йшлося про катастрофічні людські і матеріальні втрати, важкі і пролонговані в часі психологічні травми, негативні демографічні та економічні тенденції тощо. У другому випадку слід вести мову як про тяжкий моральний досвід війни, спокуту за злочини, гіркоту поразки й ейфорію перемоги, та водночас – нові економічні і політичні горизонти, науково-технологічний стрибок, спровокований гіпер-інтенсивним розвитком ВПК у державах-учасниках війни, пошук нових умов регіональної і глобальної інтеграції, формування не ситуативних а постійних військово-політичних блоків.

Та за авансеною макро-історичних явищ, десь на другому плані, рельєфно проступали інші, надзвичайно важливі процеси, пов'язані з національно-визвольною боротьбою багатьох народів світу, зокрема і в Європі. Якщо криза і крах старої колоніальної системи все ж сприймався прихильниками

Олександр Лисенко – член-кореспондент НАН України, д.і.н., професор, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України.

демократичного світоустрою як логічний і своєчасний процес, то ситуація з народами, які мали різний, але узалежнений статус не тільки у великих імперіях (Австро-Угорській, Російській, більшовицько-радянській та інших), а й у просто багатонаціональних країнах, була не такою однозначною. За браком місця і часу немає можливості відтворювати загальну картину, але випадок України можна екстраполювати на інші регіони світу, хоча й з певними обмовками.

Широке коло проблем, що стосуються «українського питання» в міжнародній політиці та способів його розв'язання, висвітлюється представниками різних наукових шкіл і країн у численних публікаціях. Враховуючи їхню кількість, обмежимося згадкою лише про деякі праці. Доробок істориків, політологів, правознавців, етнологів засвідчує високу наукову та суспільну актуальність вказаного тематичного поля. Однак наскрізне осмислення «українського питання», яке стало одним зі стрижневих упродовж тривалого історичного часу принаймні на Європейському континенті, ще попереду. Зокрема, потребує спеціальних наукових зусиль потребує російсько-українське протистояння в останні чверть століття, яке вилилося у війну. Ця розвідка і має на меті вивести вказану проблематику в дискусійне поле.

Перша світова війна викликала розпад двох сусідніх антагоністичних імперій – Австро-Угорської і Російської. Династії Габсбургів і Романових не зуміли поставити надійні перешкоди нестримному бажанню і волі багатьох упокорених народів до свободи і самостійного державного будівництва у межах унітарних національних держав. На цей критичний час українська спільнота на теренах від Карпат і до Дону формувала у своїх надрах національно-державницьку ідеологію та інструменти її реалізації у вигляді політичних і громадських організацій, національних збройних (Українські січові стрільці) та парамілітарних формувань.

На цьому тлі інтелектуально імпотентні путінські розумування про те, що Україна створена, буцімто, Леніним, виглядають як відверті знущання над історичною дійсністю та виявом безсилля. Попри те, що у різних політичних формах українська державність виявилася недостатньо сильною, аби протистояти набагато сильнішим зовнішнім силам

(«білому» руху, Антанті, російським більшовикам, полякам), Українська революція стала знаменною і символічною подією в історії народу України. Акт Злуки УНР і ЗУНР яскраво заманіфестував готовність і бажання українців «від Сяну і до Дону» зі зброєю в руках відстоювати право на власну державу. Дехто вважає цей період «змарнованим». Але таким може бути сприйняття історичних реалій тільки у тих, хто знайомиться з історією за допомогою окремих простецьких оповідань та кінофільмів на комфортному дивані, або звик видавати бажане за дійсне, впадаючи у невиправдані очікування. Суворі війни і революції дали один важливий урок: за національну державність потрібно не тільки самовіддано битися, а її ще потрібно вміло і терпляче зводити та розвивати.

Радянська історична традиція підносила на щит міфологізовані мнемонічні конструкти – спочатку так звану «Велику Жовтневу соціалістичну революцію», а після того – «Велику Вітчизняну війну». Натомість глибинна тектоніка Першої світової війни залишалася недооціненою. Тим часом саме події першої світової запустили процес розпаду колоніальної системи, внаслідок якого на світовій мапі з'явилася низка нових суверенних держав включно з Україною. З цією війною пов'язаний початок формування новітнього явища глобалізації, що знайшло вияв у створенні першої міжнародної організації, на яку покладалася організація повоєнного світового устрою та міжнародної безпеки – Ліга Націй. Та головне – вона змінила спосіб мислення і сприяла запровадженню нових категорій, якими оперували політики та підприємці, що давали людству шанс вирішувати проблеми і долати антагонізми мирним шляхом взаємовигідної співпраці. Однак ці нові паростки виявилися ще недостатньо опірними національно-державному егоїзму, праву сильного, звичці досягати власних політичних та економічних цілей воєнними засобами.

Захоплення України більшовицькими полчищами з Росії та принесена на багнетах кривава радянська влада на два повоєнні десятиріччя приречла українську націю на жадливі випробування. Політика «воєнного комунізму», геноцидальний Голодомор, «Великий терор» спрямовувалися на обезкровлення, деінтелектуалізацію, деелітаризацію, депопуляцію українства.

Нав'язаний ленінсько-сталінський тоталітарний режим ламав хребет української самобутності, що віками закріплювалася у традиціях вільнолюбства, специфічних способах господарювання, культурних практиках, мові, вірі.

У міжвоєнні роки українська політична нація продовжувала формуватися у надзвичайно складних умовах. Роз'єднана географічно, українська спільнота перебувала у складі різних держав і здобувала важкий досвід самозбереження й акумуляції національних сил для наступної спроби державотворення. Звичайно, найскладніше довелося мешканцям квазідержавного утворення – УРСР, створеного для показної фікції Кремлем: мовляв, дивіться – українцям дали можливість реалізувати свої відвічну мрію, чого їм ще бракує?! Добиваючи залишки учасників визвольних змагань, сталінські опричники позбавляли Україну найціннішого, що в ній було, – носіїв державницької ідеї, повстанських отаманів та інтелігенції, економічно суверенного селянства.

Інший великий масив українців проживав на території II Річпосполитої. Попри авторитарний режим й асиміляційну політику Варшави, тут існували можливості для створення справжніх атрибутів політичної нації – політичних партій, громадський інституцій, преси. Та керівництво Організації українських націоналістів не вдовольнялося легальними інструментами й розгорнуло підпільно-терористичну діяльність. Можна чимало дискутувати з приводу доцільності та результативності таких форм протистояння з антиукраїнською політикою шовіністичних політичних кіл Польщі, але як об'єктивний факт залишається те, що у цій боротьбі формувалися і гартувалися сили українського національно-визвольного руху 20-50-х років, кров'ю яких написана ця героїчна і водночас трагічна сторінка нашої історії. Відповідь критикам українських самостійників може бути одна: суворя реальність поставила їх передальтернативою – діяти легальними методами і десятиріччями очікувати на можливі зміни і добру політичну волю фактичних метрополій чи зі зброєю в руках здобувати свободу і власну державність. Вони зробили свій вибір й історія його виправдала, якими би неоднозначними, дихотомічними подіями він не супроводжувався.

Тим часом Й. Сталін зробив ще кілька кроків на шляху до реалізації власного «українського проєкту». По-перше, він здійснив «соборизацію» України завдяки «возз'єднанню» західноукраїнських регіонів з Великою Україною. По-друге, «вождь усіх народів» протиснув членство України в ООН, створивши «фігові листки», суто формальні атрибути державності – наркомати оборони і закордонних справ УРСР, що не мали жодних реальних функцій. Однак об'єктивно такі заходи сприяли сприйняттю України як держави (з умовним суверенітетом), члена міжнародного співтовариства, який відіграв велику роль у боротьбі проти нацизму і фашизму. Квазі-державний характер цього статусу забезпечив Сталіну козири проти українських національно-державницьких сил на еміграції, які у повоєнні роки намагалися донести до західного політикуму реальний стан справ у Радянському Союзі, де й після війни правив кривавий тиран.

У народі побутує вираз «Так на роду написано». Ця метафора цілком застосовна до України. Втаємничений сенс її історичного буття пов'язаний з приреченістю перебувати в перманентному зіткненні з антагоністичними зовнішніми силами, що прагнуть заволодіти її землями, упокорити й асимілювати, а то й винищити населення, підпорядкувати її природні ресурси. Лише чітке усвідомлення неминучої потреби постійно реагувати за екзистенційні загрози дає ключ як для розуміння власної історії, так і для конструювання певних теоретичних закономірностей і перспективного моделювання історичного процесу.

Серед чинників, які спричинили сучасну війну Росії проти України, варто звернути увагу на два, які мало чим поєднані між собою. Більше того, вони перебувають на різних смислових полюсах: один – на трансцендентному, інший – на прагматичному. Отже, перший полягає в тому, що в російському менталітеті Україна вважається невіддільною, органічною частиною велетенського російського материка. Без України росіяни відчувають фантомний біль нічим не заповнюваної втрати. Україна слугує для Росії своєрідною «перепусткою» у традицію – у Давню Київську Русь та Європу, ідентифікаційним кодом, що пов'язує її з європейським окциденталізмом, а не з азійським орієнталізмом. Запозичивши з Київської Русі деякі

елементи державності і християнство, а головне – самоназву, Московія у своїх імперських мареннях намагається закріпити за собою право на «історичні російські землі», які охоплюють і Україну. У цій битві за спадщину росіяни готові не просто силою відібрати першорідство, а відверто йдуть на каїновий гріх, здійснюючи геноцид української нації.

Другий чинник – суто економічний. Спеціалісти стверджують, що і Україні залягає більша частина європейських покладів уранової і залізної руди, вугілля. Наша держава посідає друге місце на континенті за запасами титану і природного газу. Однак слід мати на увазі, що коефіцієнт річного використання газових родовищ дорівнює тільки 2%. Ядерна енергетика генерує 54% електроенергії України, але власне виробництво урану покриває лише 30% потреб.

Наша країна традиційно перебуває серед лідерів у виробництві аграрної продукції: вона посідає третє місце за обсягами експорту пшениці у світі (41% належить Росії), другу – за вирощуванням ячменю, третю – рапсу, четверту – кукурудзи. Відкривши для себе широкий китайський ринок у 2012 р., Україна у деякі роки покривала до 90% китайського імпорту кукурудзи. За оцінками фахівців світового аграрного сектору, Україна спроможна виробити такі обсяги сільськогосподарської продукції, які здатні задовольнити попит майже 600 млн. людей.

Нині, коли криза на ринку зернових культур загрожує голодом кільком країнам (насамперед у Північній Африці), значення України як надійного експортера аграрної продукції проявилось ще виразніше.

Таким чином наша держава виступає як конкурентноздатний суб'єкт світового ринку та самодостатній агент міжнародних економічних відносин, органічно (хоча й недостатньо) інтегрований світову господарську інфраструктуру. Ще у липні 2021 р. ЄС та Україна започаткували стратегічне партнерство у сировинній сфері, що створює позитивну динаміку руху в напрямі євроінтеграції нашої держави та одночасно зменшує вплив Російської Федерації на країни Європейського Союзу. Саме тому Москва зацікавлена у пролонгації протистояння, аби перешкодити західним партнерам України системна інвестувати в її економіку.

Кремль усіма силами намагається залишити Україну в орбіті власного впливу, аби контролювати її природні, економічні і людські ресурси, а також нівелювати конкурентний тиск з боку нашої держави. Фахівці наголошують на тому, що ядерний сектор слугує для Росії багатогранним операційним простором, що демонструє силу й вагу цього ресурсу в руках України. Саме цим пояснюється той факт, що серед основних об'єктів, на захоплення яких спрямовувала свої зусилля російська армія вторгнення, виявилися Чорнобильська і найбільша у Європі Запорізька АЕС. Оминаючи питання про вітчизняну ядерну програму у її мілітарному сегменті, що є державною таємницею, все ж зазначимо, що, використовуючи необізнаність власних громадян, рашистська пропагандистська машина розкручувала напередодні широкомасштабного вторгнення в Україну фейк про загрозу, пов'язану з відновленням української ядерної програми з метою підготовки до нападу на Росію. Ця теза залишається актуальною для Путіна і до тепер. 21 лютого 2023 року він знову використав її у своєму зверненні до росіян.

За повідомленням інсайдерів, у серпні 2013 р., під час підготовки до майбутніх президентських виборів 2016 р у США, кандидатка у президенти Хіларі Клінтон у близькому оточенні її команди розмірковувала над планами створення єдиного економічного простору Північної Америки і Європи, до якого передбачалося включити й Україну з її багатими сировинними ресурсами. За кілька десятиліть Україна мала би перетворитися на розвинену країну на рівні ОАЄ. Саме в цей час компанія «Шелл» завершувала розробку проєкту з видобутку сланцевого газу в районі Слов'янська, про що були підписані відповідні угоди з урядом України. Реалізація такого проєкту давала змогу компенсувати надходження з Росії українським газом. Водночас неможливими ставали схеми розкрадання українського газу олігархами.

У 2013 році активізувався процес підготовки договору про асоціацію України з ЄС, який гальмувався В.Янукович за вказівками Москви. Документ мав таку повну назву: «Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами». Угода регулює перехід від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції.

Не бажаючи «відпустити» Україну разом з тим втратити свої надприбутки, Кремль і розв'язав війну. І не випадково, першим містом, захопленим групою Гіркаїна, став Слов'янськ, з його родовищами сланцевого газу.

Нещодавно сенатор-республіканець Ліндсей Грем сказав, що українці сидять на 10-12 трлн дол. критично корисних копалин. Україна могла би стати найбагатшою державою Європи. Він не хоче віддавати ці багатства Путіну, який поділить їх з Китаєм. Якщо ми зараз допоможемо Україні, вона стане найкращим бізнес-партнером США, переконував колег політик.

Нині існує багато можливостей, які спираються на плідний та ефективний досвід низки держав, аби замість прямого фізичного загарбання територій інших країн, що мають значні сировинні ресурси, спрямувати зусилля на організацію економічної співпраці задля їхнього освоєння на загальну користь і зиск. Спрошуючи тезу, можна стверджувати, що такий шлях – набагато дешевший за війну і менш ризикований (адже війну можна і програти) та при цьому ще й гарантовано позитивний і пролонгований на перспективу. Брязкаючи ж ядерною тріадою як «останнім доводом королів» і сидючи на газовій і нафтовій трубах, Кремль уже очевидно програє економічне змагання з тими країнами, які обрали не екстенсивний шлях захоплення чужих територій (чим би це не вмотивовувалося й виправдовувалося) й моногалузову експлуатацію родовищ, а інноваційно-технологічний прорив. Натомість у Москві все ще живуть за інерцією надприбутків, отримуваних у період різкого здорожчання енергоносіїв на початку 70-х років (унаслідок нафтового ембарго ОПЕК). На той час припадає поява в економічних аналітичних матеріалах терміну «Peak Oil» («нафтовий пік»), яким позначали найвищий рівень видобутку нафти у світі. Аналітики прогнозували настання світової енергетичної кризи після того, як видобуток сирої нафти помітно скоротиться. Але освоєння технологій гідравлічного розриву твердих сланцевих порід і горизонтального буріння спричинили справжній технічний прорив, а за словами керівника товарних досліджень «Сітігруп», – також «революцію в геополітиці».

Радянський Союз скористався кон'юнктурою світових цін на вуглеводні і зміг на певний час стабілізувати свою стагнуючу економіку. За словами економіста М.Овчаренка, стабільність і зростання добробуту в Росії з початку 2000 років також були куплені за нафтодолари. Тоді ціна нафти зросла з 12,72 долара в кризовому 1998 до 108,66 долара в 2013 році. Вказана обставина зробила в наступні роки зовнішню політику Росії особливо агресивною, а кульмінацією стали приєднання Криму та підтримка сепаратистів на сході України. Однак нафтовий ринок – явище дуже нестійке і динамічне. Тому вчений перестерігає: «Ціна нафти досягла піку в 2008 році, але потім, знизившись, як у 1982-1985 роках, коливалася на високому рівні. А в 2014 році, на шостий рік після піку, як і в 1980 року, звалилася. ... Навіть якщо ціна трохи зросте після закриття низки нерентабельних проєктів, той факт, що через п'ять років після початку зниження ціни нафти СРСР розвалився, повинен служити попередженням».

Р. Меддоу наводить уривок зі статті «Нью-Йорк таймс» (2006 р.): «Президент Путін підніс енергетику на перше місце в зовнішній політиці Росії, наділяючи Москву у міжнародних справах впливом і повагою, яких вона не бачила з часів розпаду СРСР, оскільки країни-споживачі заграють з Кремлем, щоб отримати доступ до завжди дефіцитної енергії».

Саме вказана американською дослідницею обставина пояснює зарозумілість путінської кліки, яка вважає російські родовища вуглеводнів невичерпною «подушкою безпеки» для економіки та гарантованим джерелом наповнення бюджету на ті 200 років, на які, за підрахунками фахівців, їх вистачить за нинішніх темпів видобутку. У Москві так і не навчилися програмувати свої дії, хоча вже нині тенденції енергогенерації переконують у неухильній відмові від використання органічних енергоносіїв на користь альтернативних, «зелених» технологій. Де опиниться Росія з її нафтовими родовищами через кілька десятків років, можна лише здогадуватися. Але там, здається, живуть лише одним днем, демонструючи абсолютну відсутність стратегічного мислення.

Висновки. Таким чином принаймні двічі в історії «українське питання» виходило на гребінь міжнародної політики саме у контекстах світових війн. Чи обов'язковий найвищий регістр збройного антагонізму цього разу?

Враховуючи тяглість певних суспільно-політичних процесів, пов'язаних внутрішньою логікою, існують підстави стверджувати, що нині Україна веде «незавершену війну» за незалежність. Ідеться про те, що «українське питання» не дістало остаточного вирішення у період Першої та Другої світової війн. Екзистенційний характер сучасної війни слугує переконливим свідченням органічного зв'язку цих подій на понад столітньому часовому проміжку.

Незважаючи на те, що російська агресія проти України вже набуває рис глобального протистояння двох груп держав, до прямого їхнього зіткнення поки-що не дійшло. Світова спільнота володіє можливостями примусу Путіна і його камарильї до припинення війни. Питання полягає лише в тому, чи не забракне у колективного Заходу політичної волі, рішучості й послідовності, а у «глобального «Півдня» – передбачливості і прагматичної мудрості, аби ця безглузда кремлівська авантюра скінчилася? Існують підстави сподіватися, що до повномасштабної Третьої світової війни не дійде, хоча чого варта дотеперішня система міжнародної безпеки, коли її спроможний розвалити один знівисілий маньяк.

Остаточне розв'язання «українського питання» також пов'язане з двома неодмінними умовами. Перша: російські держава, еліти, суспільство, які нині перебувають на «великій дорозі» і чинять в Україні всі можливі злочини, мають, врешті-решт, колись стати на інший шлях і, відчуючи не лише «іспанський сором», щиро спокутувати свої ганебні діяння практичними кроками. Від того, як швидко це відбудеться і чи відбудеться взагалі, залежить майбутнє самої Росії.

Друга умова: Український політикум й українська політична нація мають виконати всі занедбані «домашні завдання», як от: очистити «авгієві стайні» корупції і «телефонного права», подолати перманентну кризу судової гілки влади і правоохоронної системи загалом, забезпечивши верховенство права, завершити формування основних атрибутів громадянського суспільства, здатного володіти всіма інструментами контролю за владою і великим бізнесом, наповнити реальним змістом соціальні програми і задекларовані гасла рівності та справедливості.

У реальному житті див, як у російських казках, не буває. Японське, корейське, сингапурське «дива» творилися багаторічною важкою працею цих народів. Іншими словами: якими би складними не були зовнішні обставини, громадяни України мають власними руками (хай і за сприяння партнерів) розбудовувати державу, в якій хочуть жити. Іншого шляху до втілення в життя «української ідеї» не існує.

Олександр РЕЄНТ
(Київ)

ВІД РОМАНОВИХ ДО ПУТІНА: КРИВАВЕ РОЗЛУЧЕННЯ УКРАЇНИ З РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ І ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ЯК ЙОГО ТРИГЕР

Справедливо вже у своєму перебігу названа Великою (тоді ще не знали і навіть не могли уявити, що попереду на світ чекає ще більша й кривавіша), Перша світова війна визначила долю ХХ ст. з погляду геополітики й водночас стала тригером, спусковим гачком і каталізатором багатьох процесів, що на її початку багатьом могли здаватися цілком периферійними, другорядними, не вартими особливої уваги.

Одним із таких був український національний рух, піднятий Першою світовою війною, яка відкрила перед ним широке вікно можливостей, на якісно новий, вищий рівень. Якщо в своїй масі Велика війна 1914-1918 рр. застала українців лояльними підданими «своїх» монархій, готовими вбивати один одного в ім'я царя та цісаря, то вже на її завершальному етапі зі зброєю у руках спільно виборювали свою суб'єктність (національну і державну) на світовій шахівниці.

Олександр Реєнт – член-кореспондент НАН України, д.і.н., професор, заступник директора Інституту історії України НАН України, завідувач відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст.

Невід'ємною складовою цих тектонічних змін був складний і болючий процес ментального, світоглядного і геополітичного «розлучення» українців з імперією, безпосередніми свідками і учасниками останнього й завершального акту якого ми всі сьогодні є.

Росія і Україна – екзистенційні антагоністи на полі східноєвропейської історії ХХІ ст., які свого часу однаково значно доклалися до творення спільного імперського проекту – Російської імперії. Якщо відкинути притаманний багатьом сучасникам спрощений вульгаризований погляд на історію з характерним для нього баченням східноєвропейських народів як наперед визначених «предковічних» утворень і твердо стати на ґрунт візії ідентичностей як на складний і тривалий процес їх формування, що за словами С. Плохія, завжди перебуває у русі, то муситимемо визнати, що становище України і українців у Російській імперії щонайменше було двоїстим і аж ніяк не може бути описане у категоріях лише колоніального дискурсу, як це часто робиться (особливо тепер – зі зрозумілих причин).

Українці чимало доклалися (чого вартий лише внесок Ф. Прокоповича) до формування імперської ідеології на основі києво-руського міфу; до численних воєнних перемог імперії (не лише в ролі солдатського гарматного м'яса, а й нескінченної шерехи видатних полководців) і не тільки над її зовнішніми ворогами, а й над внутрішніми, беручи активну участь в їх «упокоренні»; до творення імперських літератури, мистецтва, музики й культури загалом; до формування привілейованих еліт та чиновництва. В усіх цих названих іпостасях українці як індивідууми цілком комфортно могли почуватися співтворцями величезної імперії та її культурних набутків, а як спільнота – сприймалися владою останньої як невід'ємна складова «триєдиного» російського народу, звісно, за умови, що вони не наполягали на своїй особливій окремішності, а свою регіональну ідентичність не ставили вище за санкціоновану владою офіційно.

Попри усю свою очевидну штучність і відірваність від реальності (хай ким себе на різних етапах не усвідомлювали і не називали етнічні росіяни, українці і білоруси, фактом залишалося те, що розмовляли вони трьома принципово відмінними одна від одної мовами), схоластична, з глибоким релігійним корінням

доктрина про «триєдиний» російський народ – мала найвищу з боку влади санкцію, становлячи один з найважливіших атрибутів ідеологічного офіціозу імперії. Зауважимо, що в офіційному статусі цієї доктрини були зацікавлені як сама імперія, яка позиціонувала себе як «російська» (без українців і білорусів власне росіяни становили абсолютну меншість її населення), так і, до певної міри, усі три східнослов'янські народи, для яких вона матеріалізувала та захищала їхню співпричетність (зі всіма вигодами, що з неї витікали) до панівного в імперії державотворчого народу – байдуже, що цілком штучного і тільки уявного у своїй цілісності.

Важливо усвідомити, що Російська імперія – не була державою великоросів (власне, росіян), українці й білоруси – були її повноправними співтворцями як складові цього імперського офіціозного «триєдиного» російського народу. Не дивно, що офіційна статистика Російської імперії в усі часи існування останньої під «росіянами» завжди розуміла сукупність трьох східнослов'янських народів, лише інколи, вже після наведення загальних даних, також подаючи статистику кожної з трьох складових «триєдиного» російського народу.

Утилітарна функція офіційної доктрини про «триєдиний» російський народ, до положень якої могли активно апелювати, захищаючи свої інтереси в імперії лояльні до неї серед українців, яскраво виявила себе в роки та одразу після Першої російської революції 1905-1907 рр., коли на політичну сцену став виходити як антитеза офіційному «триєдиному» етнічний великоросійський націоналізм, одним із найбільш красномовних пропагандистів якого був дуже плідний і впливовий колумніст петербурзького «Нового времени» М. Меньшиков. Він вважав і широко публічно обстоював позицію, що Російська імперія та всі її здобутки є дітищем і плодом докладених зусиль перш за все власне росіян (великоросів), які і повинні одноосібно бути обличчям імперії та визначати напрямки її розвитку. Такі погляди М. Меньшикова зустріли рішучий протест з боку лояльних до імперії серед українців (малоросів) діячів, перш за все київських, які як щитом захищались від закидів саме положеннями офіційної доктрини про «триєдність» російського народу, не забуваючи при цьому звертати увагу на величезну роль та внесок уродженців України

у створенні та розвитку Російської імперії. Сама ж гостра й тривала публічна полеміка між «петербуржцями» і «кинянами», де перші представляли позицію російського націоналізму етнічного (великоросійського), що тільки починав виходити на політичну сцену, а другі – російського націоналізму схоластичного, офіційного (у дусі доктрини про «триєдність»), є надзвичайно цікавим і показовим феноменом свого часу.

Не менш важливо також зрозуміти, чим були і яку головну функцію виконували в період імперії Романових офіційні російська мова, російська література, російська музика, російське мистецтво і загалом російська культура? Чи були це інструменти етнічні – власне російського народу (великоросів)? Чи, може, вони були перш за все інструментами імперськими – своєрідним штучним, хоча і досконалим «есперанто» імперії, покликаним уніфікувати й з'єднувати її частини засобами мови, літератури, музики, мистецтва, культури, величезний внесок українців у творення і розвиток яких – складно переоцінити?

Якщо стати, а для цього, як видається, є усі підстави на другу точку зору, то цілком зрозумілою стане й принципова різниця між росіянами і українцями у ставленні до спадку імперії Романових, а також екзистенційні причини відмінності доль цих двох слов'янських народів. Відмінності, що вповні виявила себе ще в імперський період. В той час як українці, доклавши чимало зусиль і хисту до творення спільного імперського «есперанто», в особі перш за все своєї інтелігенції збагнули багатство й невичерпність потенціалу української народної культури й заходилися до розвитку й підняття її до рівня потреб освічених верств суспільства й стандартів культурного розвитку цивілізованих націй, створивши паралельний штучному імперському «есперанто» рідний національний культурний проєкт, якому, врешті, й віддали перевагу (і це в жорстких умовах його перебування поза офіційною освітньою системою і без найменшої промоції з боку державних інститутів!), то росіяни, занедбавши народну культуру свого народу, обмежили себе значною мірою відірванням від неї потенціалом створеного зусиллями не лише росіян імперського культурного «есперанто» в усіх його проявах, надалі цілком привласнивши культурні набутки останнього не лише у власних, але й в очах цивілізованого світу.

Саме цим пояснюється відносна легкість за сприятливих внутрішніх і зовнішніх обставин потенційного розставання з імперією та її спадщиною у будь-який період модерного часу українців і просто-таки фізична неможливість існування поза імперським дискурсом та спадщиною імперії – росіян. Не створивши культурного продукту на ґрунті народної культури власного народу, росіяни тільки могли й можуть що жити в дискурсі імперії і далі паразитувати на її «есперантській» за сутністю культурній спадщині. Без України і українців як її співтворців – імперія неможлива (без них – «король - голий»). Як і неможлива вона без Києва – наріжного каменя й основи-основ усього імперського дискурсу. А це означає, що допоки росіяни як нація не знайдуть для себе прийнятні цивілізаційні орієнтири поза імперськими наративами, екзистенційне протистояння між Росією і Україною та росіянами і українцями – триватиме, чого яскравим проявом є кривава й жорстока війна «не на життя, а на смерть», розв'язана Російською Федерацією проти України у лютому 2014 р. у гібридній, а 24 лютого 2022 р. – у нічому не обмеженій, «на повне знищення» формі.

Чи був шанс в імперський період у штучної і схоластичної, проте офіційно санкціонованої доктрини про «триєдиний» російський народ на, так би мовити, її «матеріалізацію» в реальності? Суто теоретично – так, був, але лише за певних умов (відсутності одних і наявності інших), одні з яких не залежали від самої імперії, а інші, що перебували у її компетенції, остання не була спроможна забезпечити. На перешкоді стояли переважно інтелігентський український національний рух (спочатку лише у культурній, а згодом і у політичній площині), перебування достатньо вагомої, щоб її ігнорувати, частини українського народу поза межами кордонів і прямого впливу імперії Романових в монархії Габсбургів та багатомільйонна маса значною мірою неосвіченого, з пластичною ідентичністю, консервативного за своєю природою селянства, яке не так усвідомлено як стихійно зберігало свій національно-культурний код, змінити який і привести у відповідність з офіційною доктриною про «триєдиний» російський народ можна було тільки шляхом швидкої (впродовж життя одного-двох поколінь) емансипації

селянства руйнуванням традиційних соціальних зв'язків й перетворенням його більшості в міські верстви суспільства, а також за допомогою інструменту якісної, загальної, обов'язкової для всіх системи державної освіти, опертої на імперські наративи, чого Російська імперія, з причини своєї цивілізаційної відсталості забезпечити не могла і не змогла (не встигла). Але що шанс на успіх імперської доктрини щодо українців не дорівнював нулю – засвідчує, зокрема, сумний досвід мільйонів українців на українських етнічних землях за межами України, де населення численних українських «клинів» на теренах РФ (радянської і пострадянської), хоча й не було винищене фізично, проте, позбавлене доступу до освіти рідною мовою і в адміністративному порядку записане як російське, фактично вже є остаточно зросійщеним і втраченим для національної справи.

Крах Російської імперії Романових у 1917 р., Громадянська війна на її колишніх теренах (зауважимо, що саме росіяни, не здатні як народ себе мислити поза імперським простором, виступали рушієм збереження імперії без огляду на соціальний лад у ній) і державотворчий досвід мільйонів у роки Української революції 1917-1921 рр. настільки змінили свідомість українців і українського суспільства, що ці зміни не могли ігнорувати навіть нові більшовицькі володарі країни, змушені вбрати свою владу над українцями в шати національної радянської квазідержавної республіки.

Природна смерть Радянського Союзу у 1991 р. стала шансом для народів, що здобули (відновили) свою незалежність, зокрема й українського. Тоді як для російського і то на загал, а не лише для В. Путіна – вона стала, за пізнішим висловлюванням останнього, «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст.». Обернений поглядами в імперське минуле, російський народ виявився нездатним рухатися вперед до цивілізації поза імперським дискурсом з усіма його неодмінними атрибутами – жаданою уявною «величчю», перманентним «вставанням з колін», «можемо повторити», світосприйняттям «фортеці в облозі», оманливим відчуттям духовної вищості та «скріпності», повним нехтуванням міжнародним правом на угоду праву сили – здебільшого грубої, що ламає через коліно...

Мюнхенська промова В. Путіна 2007 р., у якій було кинуте виклик колективному Заходу з претензією на розподіл Європи та світу на сфери впливу з окресленням Східної Європи та пострадянського простору як сфери «особливих» історичних інтересів Росії – заклала фундамент для подальшого стрімкого сповзання РФ у бік історичного реваншизму на тлі посилення виразних авторитарних тенденцій в країні. Ідеологічне обґрунтування «розвороту» Росії тим легше було зробити, що як колись Й. Сталін в СРСР 30-х років минулого століття з його «Кратким курсом истории ВКП(б)», так тепер В. Путін в РФ стали головними «істориками», що визначають напрямок офіційної історичної науки, покликаної виключно йти у фарватері з думками «першої особи», фактично наділеної необмеженими владними повноваженнями, що дозволяють штучно «конструювати» реальність у відповідності з найвідірванішими від реальності поглядами.

І не так важливо, чиї саме ідеї (Ільїна, Дугіна або когось іншого), або які події (розвал СРСР, власні невдачі на українському трекові в 2004-2005 і 2013-2014 рр.), чи навіть просто банальна люта мстива образа на народ, для якого ти, попри усю свою надуту велич і всевладність – вже десять років як лише дошкульне слово з п'яти літер на «х», справили вирішальний вплив на формування поглядів В. Путіна з «українського питання», незаперечним фактом залишається те, що, почавши з обережних висловлювань про «близькі братерські народи», «особливі історичні взаємини», «спільні корені» тощо, вже станом на 2014-й він додав до свого «українського лексикону» твердження про Україну як «історичні російські землі», про «один народ», плутаючись, хто саме – про різних творців (від поляків і австрійців до кайзерівського генштабу і В. Леніна) «придуманой» ними України, які розвинув у своїй статті «Про історичну єдність росіян та українців», опублікованої 12 липня 2021 р. – за пів року до початку повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну, до рівня історичної реабілітації та офіційного санкціонування в РФ давно померлої і від самого народження нежиттєздатної імперської доктрини про «триєдиний» російський народ.

В усіх своїх подальших «явленнях» народу з «українського питання» (під час визнання «народних республік» і проголошення СВО у лютому 2022 р., урочистостей з нагоди «прийняття» до складу РФ «нових суб'єктів Федерації» у жовтні того ж року та у численних інтерв'ю) В. Путін дійшов до фактично повного заперечення права українського народу та Української держави на існування, давши старт в РФ відповідній широкій публічній інформаційній кампанії, кровожерливою вершиною якої можна вважати нище й заподадливе «вождеві» рішення 25-го «Всемирного русского народного собора», що зібрався у березні 2024 р. під егідою патріарха РПЦ Кирила й у своєму «наказі» проголосив СВО – «священною війною» – «новим етапом національно-визвольної війни російського народу проти західного сатанізму», одним з результатів якої має стати повне поглинання Росією України.

Симптоматично, що саме РПЦ – єдина структура на теренах Радянського Союзу, яка після краху імперії Романових продовжувала плекати доктрину про «триєдиний» російський народ, зберігши її як інтегральну частину свого релігійно-ідеологічного «кредо», а вже в новітні часи, після розпаду СРСР, оновила її, трансформувавши в релігійно-світську концепцію «русского мира», яка від 2012 р. по суті перетворилася на бойовий прапор реваншистської, експансіоністської та месіанської ідеології расизму, освятила війну на знищення, розв'язану Росією проти України. Тому статус УПЦ в Україні це перш за все навіть не так і не стільки питання про її безсумнівну канонічну залежність від РПЦ, як про її повну церковно-ідеологічну «сродність» з останньою, доки концепція «русского мира», за якою б назвою вона не ховалася – «святої Русі», «одного народу» тощо – є й залишатиметься одним з наріжних каменів у підмурку її світосприйняття.

Отже, будучи співтворцями Російської імперії (включно з її ідеологічним підмурком) та її позбавленої етнічності, за своєю природою «есперантської» в усіх її проявах імперської культури й активно користаючись в імперський період з утилітарною метою захисними функціями схоластичної офіційної доктрини про «триєдиний» російський народ, українці, на відміну від росіян, які не створили нічого

властиво свого, а лише привласнили спільний спадок імперії, в надскладних умовах паралельно з імперським створили й розвинули на ґрунті народної культури свій рідний особний національний проєкт, якому, зрештою, віддали перевагу перед імперським. Росіяни ж, живучи спільним привласненим ними спадком імперії і перебуваючи в полоні імперських наративів, виявили нездатність до творення власного національного проєкту і розвитку поза межами імперської парадигми.

Оскільки імперія Романових була неможливою без України та українців і спиралась на схоластичну офіційну у ній доктрину про «триєдиний» російський народ, то й імперія Путіна так само потребує України і українців, байдуже, що потяг давно вже пішов...

Все, чого свідками ми зараз є, це остання спроба імперії переписати (повернути в минуле) за допомогою грубої сили, бо усі інші важелі не спрацювали, історію, що і визначає екзистенційний характер протистояння між Україною та Росією у ХХІ ст.

Україні і українцям не залишили вибору, окрім як зі зброєю у руках вибороти своє право на місце під сонцем Історії і вони цей виклик гідно прийняли...

Українці довели, що не потребують імперії як спільного дому з росіянами і хочуть жити окремо, своїм власним життям...

Якщо ж росіяни не здатні жити без українців, то це, як то кажуть, їхні власні проблеми...

Перша світова війна стала тригером процесу, свідками наближення завершення якого ми всі є в роки повномасштабної війни, розв'язаної РФ проти України. І це наші, українські, як свого часу Мойсееві для єврейського народу, «сорок років» блукань пустелею на шляху до Свободи, Ідентичності, Незалежності.

На шляху, на якому колишні раби (обивателі в дискурсі «какая разніца») стають Народом, свідомим цінності Свободи...

ТЕЗИ

Aleksandr IVANOV
(Dortmund)

ORT DURING FIRST WORLD WAR

The rise of Jewish transnational philanthropy in 1910s–30s resulted on appearance of several relief organizations which influence over social and political landscape of the Jewish world at that time can be hardly overestimated. Among them it is worth mentioning the Society [for Promotion] of Handicrafts and Agricultural Work among Jews (in short – ORT). Founded in St. Petersburg in 1880 as relief-orientated organization, providing financial support to special categories of Jewish population directly engaged in handicrafts and agriculture, the ORT expanded its activity during the mentioned above three decades all over Eastern and Western Europe. Since the time of its foundation, the main goal of the ORT has remained unchanged: to provide Jews with the highest-level professional education that would enable them to support themselves and their families and to overcome any difficult political or economic situation.

In 1914, with the outbreak of the First World War, ORT faced new large-scale tasks that required immediate solutions. Numerous documents preserved in archives of Ukraine, Great Britain, France and Germany allow one to trace the rapid development of the ORT activities during the war time. In 1914–16, the ORT provided significant support to Jewish refugees evicted from the front-line zone, which included nearly the whole Pale of Settlement. With this purpose, the ORT Labor Assistance Department was established in Petrograd in October 1914. The refugee assistance program, initiated by the Department, was gradually improved and by 1916 included a whole range of measures aimed at alleviating the situation of the

Aleksandr Ivanov – Editor-in-Chief at the Jewish Archival Survey project supported by the Jewish Theological Seminary of America.

Jewish population who suffered during the hostilities. Thus, ORT employees accompanied refugees and deportees from front-line provinces, organized kitchens and labor bureaus in resettlement areas, helped raise the level of crafts, and taught crafts to war invalids. By 1916, thanks to activities of the Labor Assistance Department, 72 labor bureaus and correspondent offices were organized for employment of the refugees; 60,000 unemployed Jews were registered there and 25,000 of them found work. 23 credit establishments connected with the ORT were advanced loans to Jewish artisans for the setting up of workshops and the purchase of machines. The ORT established 37 carpentry, tailoring, knitting, smithing, cap-making and embroidery workshops for training youngsters and a system of 31 patronages for the protection of 2,300 children actually engaged in private workshops. The principle was to promote trades among the young generation by placing them in private workshops where they would get an adequate training and be protected and cared for.

According to the 1924 memorandum “ORT during the War Years” deposited in the Archives de l'ORT-France in Paris: in 1916 ORT operated in 37 cities, including Ekaterinoslav, Poltava, Berdichev, Kharkov, Odessa, Elisavetgrad, Vasilkov, Belaya Tserkov. The ORT budget increased from 43,000 rubles before the war till 541,000 in 1916.

The extensive experience in organizing refugee assistance, acquired by the ORT leadership during the First World War, was fully in demand in the late 1930s – 1940s. During this period, the ORT, which became an interstate association of public philanthropic organizations, maintained a large net of professional schools and vocational courses and played an important role in helping Jewish refugees from the European countries occupied by the Nazi Wehrmacht to emigrate to Palestine, the United States and Latin American countries. That is why a well-known Russian-Jewish political and public activist July Brutskus characterized the ORT in 1944 as “a glorious institution of world Jewry”.

Yevhen SHYSHKA
(Mäntsälä)

RESIDENTS OF MYKOLAYIVKA VILLAGE, BAKHMUT UYEZD, IN THE FIRST WORLD WAR

On June 28, 1914, Bosnian Serb Gavrilo Princip assassinated the heir to the Austro-Hungarian throne, Archduke Ferdinand, and his morganatic wife, Sophia Hotek. This event was not the primary cause of the outbreak of World War I, however, it was its formal trigger. The military conflict, which lasted 50 months, involved 38 of the then existing 59 independent states, mobilized more than 70 million people, of whom about 10 million died.

Natives of the village of Mykolayivka, Bakhmut uyezd, Yekaterinoslav province (nowadays - Popasnyansky district, Luhansk region) left their mark in one of the largest European wars of the Modern Age, as evidenced by both documentary evidence preserved in archives and oral recollections received by the author in the course of personal interviews with descendants of the participants.

The natives of Mykolayivka mostly held lower ranks and were in the ranks of private, efreyator, junior and senior non-commissioned officers. Most served in the 415th Infantry Bakhmut Regiment, which was formed on May 28, 1915 as the 3rd Regiment of the 3rd Division of the State Militia (this was the 3rd phase of mobilization). However, the residents of Mykolayivka also participated in battles in many other military formations, including the Life Guards Semyonovsky and Moscow Regiments, the 1st and 13th Finnish Rifle Regiment, the 25th Infantry Smolensk Regiment, the 397th Zaporozhye Regiment, the 175th Infantry Baturyn Regiment, the 56th Infantry Zhitomir Regiment, the 246th Infantry Bakhchisarai Regiment, etc.

Mykolaivka residents took part in the battles on the Romanian and Austrian fronts, participated in the battles for Western Ukraine. As we managed to find out most of the mobilized villagers fought

Євген Шишка – студент інституту «Кеуда» (м. Мянтсяля, Фінляндія).

in battles during the Brussilov offensive and futile battles in the «Kovel deadlock», where the total number of all losses of the tsarist army exceeded 1 million people. These were some of the heaviest and bloodiest battles of the First World War. We also managed to find out that the residents of Mykolayivka also suffered a few losses in the Korytinsky Forest, near Dubny, on the Carpathian Heights, near Kovno, near Marasesti, Galich, and in Stryi.

By 1914, the number of residents of Mykolayivka village in Bakhmut uyezd exceeded 1200 people. According to the analysis of numerous written sources, among the residents, at least a quarter of the total population was mobilized. Of these, it was found that 70 men were either wounded or killed. For comparison, during the Second World War, about 350 villagers were mobilized to the front, of whom 50 were killed, 51 were missing, and many returned disabled. Two wars, and between them famine and repressions, caused irreversible demographic losses, which led to a sharp decline in birth rate. By the beginning of the XXI century, the village, founded in the XVIII century by Sloboda Cossacks and Serbian settlers, had already 403 inhabitants, and in 2022 it was completely destroyed during the Russian invasion of Ukraine.

Сергій АДАМОВИЧ
(Івано-Франківськ)

ПЛАН УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ДЕСАНТУ НА КУБАНЬ ВОСЕНИ 1914 р.: НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ШАНС

Одним із значущих проєктів, який не вдалося реалізувати наддніпрянським політемігрантам з Союзу визволення України (СВУ) став план висадки восени 1914 р. українського десанту з допомогою турецьких військ на Кубань з ціллю підняття повстання проти російського царату і здобуття незалежності України.

Сергій Адамович – д.і.н., професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

На початку осені 1914 р. в Стамбулі діяч СВУ М. Меленевський встановив зв'язки з військовим командуванням Туреччини, з керівником німецької військової місії в Туреччині генералом Л. фон Сандерсом, грузинськими політиками, представниками німецьких дипломатичних кіл. Він довідався, що зі вступом Туреччини у війну плануються повстанські акції на Кавказі, і запропонував підняти український визвольний рух на заселеній українцями Кубані, а також в районі Одеси.

До кінця вересня 1914 р. Союз розробив план безпосередніх військових дій проти Росії. 4 жовтня 1914 р. Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини схвалило план повстання, підготовлений Союзом, а 9 жовтня 1914 р. повідомило австрійського посла в Туреччині І. Паллавічіні про підтримку дій представників СВУ.

Для організації повстання планувалася висадка експедиційного корпусу, до складу якого мали ввійти 400 січових стрільців і 100 військовополонених-українців з німецько-австрійських таборів. Для здійснення плану СВУ створив під керівництвом М. Меленевського спеціальну групу зі співробітників Союзу. У цей час відбувалася активна підготовка до вислання агітаторів в Україну, існував навіть план перенесення штаб-квартири СВУ з Відня до Стамбула.

Ще 25 серпня 1914 р. СВУ видав відозви “Союз визволення України і турецький народ” та “Україна і Туреччина”. Пізніше група М. Меленевського опублікувала звернення до солдатів російської армії із закликом відмовитися від участі у війні проти турків: “Солдатам русской армии”, “Солдате — озириись”, а також відозву Парвуса “Борьба против царизма”. Турецькою мовою було надруковано відозву до турецьких солдатів на Кавказькому кордоні, в якій розповідалося про Україну і Союз визволення України.

Керівником експедиційного корпусу планувалося призначити полковника С. Шептицького, брата митрополита А. Шептицького. Ідея творення українських військових частин для українсько-турецького десанту стала відомою серед січового стрілецтва, активно обговорювалася на засіданнях Української боевої управи (УБУ) і Головної української ради. Командант УССів М. Галушинський у листопаді 1914 р. отримав наказ сформувати для майбутньої військової акції загін із 400 добровольців.

За ініціативою В. Темницького УБУ підготувала “Умови Бойової Управи УСС для організації походу Українських Січових Стрільців і турецької армії проти Росії”, які передбачали на визнання Центральними державами Української державності, будівництво української армії і встановлення національної адміністрації на відвойованих українських територіях.

28 листопада 1914 р. проект десанту було обговорено на засіданні УБУ. Тим часом СБУ вдалося набрати необхідну кількість добровольців, але вони не були навчені вести партизанську боротьбу; серед січових стрільців 230 осіб виявили бажання взяти участь в операції. Російська влада також володіла інформацією про українсько-турецький десант. Зокрема, департамент поліції надіслав у жандармські управління повідомлення про те, що “турецький комітет в згоді з німецьким послом в Константинополі прагне організувати повстання в Україні”, простежувалася також діяльність М. Меленевського в Туреччині.

Однак у листопаді 1914 р. турецький військовий міністр Енвер-паша домігся, щоб перекинення експедиційних військ було призупинено. Він погоджувався надати транспортні засоби для перевезення десанту через Чорне море за умови, що 500 українців під керівництвом австрійських офіцерів без турецької підтримки спробують підняти повстання на Північному Кавказі. Пізніше, 15 серпня 1915 р. СБУ підготував для німецьких урядовців аналітичну довідку, в якій сам визнав, що створення самостійної української держави з південних областей Росії є неможливим.

Однак, незважаючи на те, що план висадки десанту на Північному Кавказі так і не був реалізованим, дії політемігрантів посилили увагу Австро-Угорщини до УССів і отримали широкий розголос у стрілецьких колах. Крім того, попри нереалізованість, ідея підняття повстання на українській Кубані, служила цілі досягнення незалежності і соборності України.

Олександр БЕЗАРОВ
(Чернівці)

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ШПАЛЬТАХ «КИЄВЛЯНИНА»

Перша світова війна стала доленосним випробуванням для всіх народів багатонаціональної Російської імперії, передусім, для шестимільйонного єврейського народу, представники якого опинилися у ролі заручника у власній країні. Єврейське питання, яке російське самодержавство намагалося розв'язати у попередні десятиліття, у роки війни вкрай загострилося. Політика державного антисемітизму Романових виявилася стратегічною проблемою для російського уряду, який прагнув подолати наслідки економічної, соціальної та політичної кризи, що охопила Росію вже у першій рік війни. Дискусія з приводу рівноправності євреїв із новою силою розгорнулася на шпальтах провідних видань Російської імперії, серед яких чільне місце посідав «Києвлянин», який був впливовим «літературним і політичним часописом Південно-Західного краю» та видавався за редакцією відомого російського націоналіста, депутата IV Державної думи В. В. Шульгіна.

Загалом, проаналізовано відповідні публікації часопису за період з 22 липня 1914 р. по 1 березня 1917 р. та виявлено 106 інформаційних повідомлень, редакційних статей з приводу становища євреїв Російської імперії у роки війни. Цікаво, що найбільша кількість публікацій з єврейської проблематики припадала на 1915 р. (57), але у відносному значенні інтенсивність публікацій спостерігалася на початку 1917 року. Кількість редакційних або авторських статей з єврейського питання значно поступалася кількості повідомлень суто інформаційного характеру. Очевидно, що прискорена динаміка соціальних, політичних та економічних

Олександр Безаров – д.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

процесів у роки світової війни змушувала публіцистів «Києвлянина» своєчасно, почасти миттєво реагувати на них, але єврейська проблематика захоплювала їх найбільше. Наприклад, на думку депутата IV Державної думи, голови Київського клубу російських націоналістів А. І. Савенко, основною причиною усіх бід і негараздів єврейського народу була його маніакальна віра у свою вибраність. За словами автора, євреї «збожеволіли» від ідеї вибраності, яка унеможливила процес їх «мирного співіснування» з іншими народами. «Євреї міцно встали на позицію абсолютного заперечення міжнародного права і моралі», вони уподібнилися «германцям», які знищують мирних людей. Так само і біблійні євреї із звірчою жорстокістю вбивали неєвреїв, адже були впевнені у тому, що у такий спосіб прославляють Ізраїль.

На шпальтах «Києвлянина» періодично публікувалися матеріали про «економічне шкідництво» євреїв, наприклад, про те, що вони нібито були винні у дефіциті вагонів на станціях Південно-Західної залізниці, про зловживання єврейських лікарів і аптекарів, про монополізацію «єврейськими» банками і синдикатами сфери постачання цукру та вугілля тощо. Однак, найбільшої уваги часопис звертав на процеси обговорення єврейського питання, зокрема, на проблеми існування смуги осілості для євреїв, які тривали у «закритому режимі» в уряді у серпні 1915 р., на скандальний циркуляр директора Департаменту поліції К. Д. Кафафова від 9 січня 1916 р., на спроби міністра внутрішніх справ О. Д. Протопопова на початку 1917 р. взагалі скасувати смугу єврейської осілості.

Отже, упродовж періоду що досліджувався, часопис щотижня так чи інакше звертався до єврейської проблематики, щомісяця намагався проаналізувати події, які відображали становище російських євреїв у 1914 – на початку 1917 року. Власне єврейське питання було окремим предметом для теоретичних міркувань В. В. Шульгіна, які, щоправда, не вирізнялися особливою стрункістю ідей. Так, з одного боку, головний редактор «Києвлянина» нібито виступав за емансипацію російських євреїв, але з другого – вважав її «милістю росіян». Він справедливо критикував самодержавство за непослідовність у політиці з єврейського

питання, але натомість не був упевнений у тому, що росіяни, за його словами, «витримують рівноправність євреїв». Проте, незважаючи на деякі розбіжності у поглядах В. В. Шульгіна, його часопис навіть в останні роки існування монархії Романових залишався популярним виданням російських консерваторів, більшість з яких розглядали проблему російських євреїв крізь призму «російського питання», а саме, питання про місце та роль росіян у майбутній російській державі.

Катерина Біла
(Київ)

УКРАЇНЦІ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ У ВОЄННІЙ ПРОПАГАНДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1914 – 1917 рр.): «ЗБІРНИЙ ОБРАЗ»

Політолог і дослідник воєнної пропаганди періоду Першої світової війни Г. Ласвел (1927) називав пропаганду третім після військового та економічного тиску важливим напрямком боротьби з противником. Однак воєнна пропаганда спрямована на внутрішнього споживача також постає окремим важелем перемоги чи поразки. Ще на етапі підготовки до війни перед владою стоїть завдання змусити/заохотити солдат воювати, а цивільних підтримувати воєнну політику своєї держави. Тому успіх будь якої воєнної компанії залежить не лише від рівня забезпечення і професійності армії, а й від консолідації суспільства і його готовності працювати на перемогу. Внутрішня воєнна пропаганда покликана сформулювати ідеї й цілі війти таким чином, щоб вони стали джерелом духовної сили і наснаги продовжувати конфлікт, були виправданням для воєнних дій, людських втрат, фінансово-економічної скрути.

Катерина Біла – доктор філософії, молодша наукова співробітниця відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України.

В основі російської воєнної пропаганди, і не лише періоду Першої світової війни, лежала ідея «порятунку», «визволення» сусідніх народів. Апелюючи до теми слов'янства і православ'я, імперія Романових покладала на себе місію «об'єднати» під своїм контролем інші слов'янські народи, а фактично захопити більше земель. Стосовно територій Австро-Угорської імперії де проживали українці сформувався окремий наратив про відновлення «історичної справедливості» шляхом так званого «повернення» територій Русі. З цією метою публікувалися псевдонаукові розвідки де, маніпулюючи історичними фактами, обговорювалася історія Русі, Галицько-Волинського князівства, входження їхніх територій до складу Польського королівства та Молдовського господарства і обґрунтовувалися претензії Російської імперії на цей спадок.

Розмовами про «возз'єднання» рясніли газети при коментуванні ледь не кожного кроку російської армії на території Галичини та Буковини під час Першої світової війни. Коментарі щодо подій навколо Галицької битви та її результатів зводилися до прославлення «блискучої» перемоги російських воїнів, які наблизили «возз'єднання Червоної Русі з матір'ю Росією». Буковина описувалася пропагандою як край русинів де православ'я потребувало захисту та прямого підпорядкування Російській православній церкві. Окупацію Чернівців в газетах подавали як визволення, де населення щиро вітало загарбницькі війська. У таких публікаціях прославляли героїзм російської армії та висміювали відступ австрійських військ.

Формуючи «образ» українців Галичини та Буковини пропаганда остерігалася надто сильно підкреслювати їхні культурні особливості. Дописувачі статей зосереджувалися на загальноукраїнських рисах, що були характерні для усіх регіонів України, а саме на мові, сільськогосподарських традиціях, любові до пісні. На сторінках преси та публіцистичної літератури населення Буковини та Галичини поставало в образі жертв, які потребувала визволення від «культурно чужої», «ворожої» Австро-Угорської імперії.

Щоб не сіяти зерна «українського сепаратизму» у власному інформаційному просторі, російські кореспонденти стосовно українців Галичини і Буковини використовували

спеціальний термінологічний апарат. Вони навмисно уникали термінів «українці», «українець» та використовували при описі українського населення Австро-Угорщини такі етноніми, як «православне руське населення Галичини», «руські галичани», «руське населення Буковини», «православні мешканці Буковини».

Отже, образ українців Галичини та Буковини як нащадків Русі у російській воєнній пропаганді використовувався для виправдання агресії. Адже для влади воюючої країни важливо було підтримувати в суспільній думці переконання про війну справедливу, визвольну, а не загарбницьку. Опису українського населення Австро-Угорщини та ситуації у регіоні стосувалися значна кількість дописів, навіть окремих рубрик у пресі які висвітлювали питання історії, релігії, соціально-економічного становища. У цих текстах українці поставали жертвами які в результаті «історичної помилки» опинилися не в «тій» державі.

Тамара БОГАЧИК
(Чернівці)

ОСНОВНІ ПОДІЇ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОБЕССАРАБЬСЬКОГО КРАЮ

Територія Північної Бессарабії (Хотинщини), як і решта західноукраїнських земель, влітку 1914 р. стала об'єктом для розгортання театру воєнних дій Першої світової війни. Цей порівняно невеликий регіон, що нині стосується Хотинського, Кельменецького, Сокирянського й частини Новоселицького районів Чернівецької області з перших днів війни перетворився на важливий пункт підготовки російських військ для ведення бойових дій.

На землі краю претендувало декілька країн: Австро-Угорщина, яка намагалася приєднати північнобессарабські землі до своїх територій, та, у свою чергу, Російська імперія, що «прагнула визволити» цей регіон, придушивши тут будь-які

***Тамара Богачик** – к.і.н., заступник директора КЗ «Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області» з науково-методичної роботи.*

прояви українського національного руху. Румунія розглядала Хотинщину як свою «історичну спадщину», як давні володіння Молдавського князівства. Тим більше, що за участь у війні на боці Австро-Угорщини і Німеччини їй обіцяли приєднання територій, населених румунами.

Уже на початку серпня 1914 р. австро-угорська армія вторглася у прикордонні села Північної Бессарабії. Та внаслідок контрнаступальних боїв росіян на початку вересня ситуація змінилася на користь останніх. Однак уже 20 жовтня 1914 р. російські війська змушені були відступити. Упродовж листопада 1914 р.- лютого 1915 р. територія краю декілька разів переходила від однієї до іншої воюючих сторін.

До весни 1916 р. російське командування зуміло налагодити додаткові переправи через Дністер біля Хотина та Кормані. Розпочалася підготовка до обширного наступу військ. Російський імператор Микола II особисто інспектував бойову готовність військ. 29 березня 1916 р. разом з командувачем Південно-Західного фронту генералом О.Брусиловим він побував у Хотині, відвідав місцевий госпіталь.

На початок літа 1916 р. буковинсько-хотинська ділянка фронту пролягла по лінії Ржавинці-Новоселиця. 4 червня 1916 р. російські війська розпочали наступ, який увійшов в історію як «Брусилівський прорив». Тоді ж було використано хімічну зброю. У відповідь австро-угорці 5 червня теж влаштували газову атаку. Але під ударом російських сил оборону австрійців було прорвано, і вже 14 червня розпочався штурм Чернівців.

З осені 1916 р. по січень 1917 р. на північнобессарабських землях розташовувалися окремі корпуси 8-ої російської армії Південно-Західного фронту. Зокрема, у Недобойцях, Каплівці, Ширівцях, Хотині, Новоселиці розмістився її 33-ій корпус. Окремі частини восьмої армії знаходилися і у Кельменцях та на лінії Атаки-Ларга.

Війна вкрай негативно вплинула на соціальне життя краю. Жителі Північної Бессарабії заготовляли сільськогосподарську продукцію для потреб армії, забезпечували фуражем, виконували різні роботи по ремонту доріг, надавали підводи тощо. Окрім того війна потребувала живої сили - чоловічого

населення. До війська забирали чоловіків від 18 до 53 років. Увесь тягар сільськогосподарських робіт лягав на плечі жінок, підлітків, літніх людей.

У роки Першої світової війни у Новоселиці побував американський журналіст Джон Рід, який згодом змалював свої враження від відвідин краю у розповідях «Війна у Східній Європі», зазначивши, що «... витоптані хліба болісно жовтілі на полях, оселі були кинуті, зруйновані і почорніли від вогню...».

Андрій БОЙДА
(Івано-Франківськ)

ВЗАЄМОДІЯ ВАСИЛЯ ПОРАЙКА І ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ В ГАЛИЧИНІ ТА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОГО ПОЛОНУ (1906-1916)

Цьогоріч минає 110-та річниця початку Першої світової війни. Попри незлічиму кількість праць на цю тему, багато сторінок про український вимір цього збройного конфлікту ще мають на собі білі плями. По-особливому це стосується як відомих, так і маловідомих діячів вітчизняної історії. Не є винятком і постаті таких галичан як Євген Коновалець (1891-1938) та Василь Порайко (1888-1937). Здавалося б, що між лідером УВО та ОУН і між представником вищих органів влади УСРР/УРСР в 1920-1930-х рр. мало що може бути спільним. Однак, в ході роботи з джерельною базою по життєпису В. Порайка, вдалось встановити мінімум три випадки, коли він міг контактувати з Є. Коновальцем у період між 1906 і 1916 рр.

Перший випадок міг мати місце на час навчання Василя Порайка в Львівській академічній гімназії в 1906-1907 рр. Даний факт є відомим як з першої прижиттєвої біографії В. Порайка (М. Возняк «На вершинах», Діло. 16 березня 1927 р.), так із віднайдених автором цієї доповіді матеріалів, які є *Андрій Бойда* – аспірант факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею (ІФКМ). Зокрема, мова йде про табель (шкільне свідоцтво) з оцінками В. Порайка за перше півріччя навчального року 1906/1907 у академічній гімназії у м. Львів. Згідно з дослідженнями І. Хоми, Є. Коновалець навчався у цьому ж навчальному закладі у період з 1901 по 1909 рр.

Наразі немає підтверджених свідчень тому, що як В. Порайко, так і Є. Коновалець мали якісь товариські контакти або скажімо були хорошими знайомими. Однак, фактор знайомства у короткий період навчання Василя Порайка у академічній гімназії у Львові з майбутній лідером ОУН виключати також не слід.

Другим таким випадком могли стати події довкола українського студентського питання, які мали місце у Львові у період з 1 липня 1910 по 4 липня 1911 рр. Насамперед, це стосується українського студентського несанкціонованого віча в стінах Львівського університету імені Яна Казимира 1 липня 1910 р. Віче, яке мало на меті відстоювати інтереси українських студентів та їх права на власний університет у Львові вилилось у спровоковану польськими провокаторами сутичку. Внаслідок нападу польських студентів на українських загинув один із лідерів віча, студент-правник Адам Коцко. Однак, якщо Василя Порайка судили в ході процесу 101 українського студента у Львові з лютого по липень 1911 р. за участь у подіях 1 липня 1910 р. («Процес 101»), то Євген Коновалець фігурував у цій справі виключно як свідок. Гіпотетично їх знайомство чи нова зустріч могла мати місце саме у вирії цих важких для галичан подій.

Третій випадок, який є відомий завдяки протоколам допитів брата нареченої В. Порайка, старшини УСС та майора РСЧА Юліана Гоїва (1894-1937) у вересні та жовтні 1937 р. у Харкові, мав місце у 1915 р. в таборі для військовополонених австро-угорців в м. Чорний Яр Астраханської губернії на території Російської імперії. Зі свідчень Ю. Гоїва, Євген Коновалець був лідером полонених галичан у цьому таборі до його переведення у схожий табір в м. Царицин в 1916 р. Згадуючи таборове життя Ю. Гоїв констатує, що кожен із тих старшин, які гуртувались довкола Є. Коновальця (М. Чичкевич, К. Саврич, Р. Сушко, А. Мельник, В. Порайко, Ю. Гоїв і ін.) були палкими патріотами своєї Батьківщини. Ця група при створенні українського війська

буде мати можливість вибороти і власну Українську Державу.

Отже, на основі відтворених нами фактів та припущень ми констатуємо, що лідер УВО та ОУН і лідер галичан в УРСР могли як мінімум тричі зустрічатись до початку визвольних змагань в Україні 1917-1923 рр. Перша світова війна стала тим вододілом, який остаточно розділив їх долі після полону – Є. Коновалець став прибічником УНР і розбудовував її збройні сили, в той час як В. Порайко став поборником українського націонал-комунізму.

Оксана ВІЛЬШАНСЬКА
(Київ)

МІСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ

Перша світова війна стала важким випробуванням для суспільства, змінивши звичний плін життя і пріоритети. На початку війни загальне прагнення перемоги обумовило і суспільні настрої, і суспільні практики. Населення почало щедро жертвувати на перемогу гроші, речі, коштовності.

Впевненість у справедливості війни, а відтак, у неминучій перемозі співіснувала з переконанням у швидкому її завершенні. У суспільстві зросла цікавість до віщувань різноманітних провидців. Закінчення війни пов'язували і з очікуваною смертю Вільгельма II, оскільки ходили чутки про його хворобу. Помилкові уявлення та прогнози щодо тривалості і результату війни, обумовили подальшу хибну стратегію виживання.

Від початку війни у пересічних обивателів відразу з'явилася цікавість і смак до міжнародних політичних відносин та військової стратегії. Дехто з них почав виявляти неабияку обізнаність у військовій справі. Події на фронті описувались на перших **Оксана Вільшанська** – старший науковий співробітник Відділу історії України XIX - початку XX ст. Інституту історії України НАНУ.

шпальтах газет і стали основною темою для розмов цивільного населення. Військова цензура, що була знову запроваджена з початком війни, ретельно контролювала поширення інформації, перлюструвалися листи на фронт і з фронту.

«Велика війна» позиціонувалася, як протистояння «світового слов'янства тевтонській/гунській навалі», у свідомість народу впроваджувався образ ворога. Антинімецька істерія захопила суспільство на всіх рівнях, долучилася й інтелігенція. Німецькі піддані почали переходити у російське громадянство. Російські піддані німецького походження намагалися дистанціюватися, змінивши прізвище. Через рік війни, коли на фронті почалися поразки і збільшилася кількість загиблих, а в тилу цивільне населення відчуло на собі тягар спаду економіки, в суспільстві почалися розмови про «зраду у верхах», розгорнулася шпигуноманія. Німецькою шпигункою вважали і царицю Олександру Федорівну.

Суттєво вплинуло на повсякденне життя городян прийняття так званого антиалкогольного закону. З моменту мобілізації зачинилися всі винні крамниці і лавки. Ці заходи знайшли підтримку в суспільстві. Але вже через рік війни ситуація змінилась. Виник чорний ринок з продажу алкоголю, збільшилася кількість отруєнь політурою, денатуратом, спиртовим лаком та ін.

Вже з листопада 1914 р. ціни поступово почали зростати, а в грудні відзначається різке підвищення цін на продукти харчування. У подальшому в ряді міст спостерігався цукровий дефіцит, погіршувалася якість продуктів. В умовах дефіциту населення намагалося зробити запаси, отже збільшувалися об'єми закупок продуктів.

У містах загострилось і квартирне питання. Біженці та переселенці намагалися осісти саме у великих містах, сподіваючись знайти там роботу. Значна частина квартир реквізувалась військовими відомствами. Будинки учбових закладів займали під лазарети. Все це викликало різке підвищення цін за найм помешкання. У першу ж зиму став відчутним брак палива. Перед міськими обивателями постала проблема пересування по місту. Перебої з електропостачанням спричинили нерегулярний рух трамваїв. Візники збільшили

плату, мотивуючи це подорожчанням вівса. Проблемою для цивільних стало дістати новий одяг і взуття. Шкіру реквізували на військові потреби, а шевці були задіяні на виконання військових замовлень. Між тим, у суспільстві, зокрема у вищих верствах поширюється ідея боротьби з розкошами.

Відзначається поширення різного роду шахрайств, зокрема так званого прожектерства. Почастішали випадки виявлення підроблених паспортів. Зростала хвиля службових злочинів, пов'язаних із бажанням людей уникнути військової повинності, що все більш поширювалося в суспільстві.

Поступово люди втомилися реагувати і на погані, і на добрі вісті з фронту. в суспільстві назрівала економічна й політична криза, посилювалося протиріччя між державою та населенням, наростали розбіжності серед цивільних громадян, руйнувалася суспільна єдність, що виникла на хвилі патріотизму.

Олександр ГАДИНКО
(Сторожинець)

МІСТО СТОРОЖИНЕЦЬ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1918)

На початку XX ст. містечко Сторожинець переживало своє становлення та господарський розвиток. В 1900р. місцеві мешканці апелювали до крайового уряду у Чернівцях прохання переведення Сторожинця до розряду міст. 21 травня 1904р. Сторожинець був затверджений містом. В ньому організовувалося міське та повітове управління, суд. У Сторожинці знаходилися залізниця, палац Флондорів, приватні угіддя графа Миколи Василька (1868-1924), мисливський будинок та маєток Оренштайнів, кредитно-ощадний банк Р.Лібенвайна (з 1901р.), кредитний інститут, лікарня, ресторан, готель «Централь», численні крамниці та кав'ярні. Місто швидко розбудовувалося.

**Олександр Гадінко – вчитель історії, магістр історії
Красноїльського ліцею №3, Чернівецька область.**

Економічний підйом міста був перерваний подіями Першої світової війни, яка розгорнулася у країнах Європи в 1914р. та, на жаль, не обминула це мирне містечко. З самого початку торгівля та комерція зупинилися. Цьому містечку довелося пережити три російські інвазії. Були евакуйовані всі державні відомства та чиновники, значна частина населення, в основному євреї, залишили місто і виїхали до Австрії. Залишені ними квартири та житлові будинки були вщент пограбовані та зруйновані. Всі громадські будівлі були підпалені. Перший раз армійські підрозділи росіян вступили у місто 12 вересня 1914р. і перебували в ньому до 20 жовтня. Вдруге росіяни зайняли місто в листопаді і перебували в ньому до лютого 1915р. Був зруйнований міст через р.Серет. Жахлива картина міста спостерігалася після третього приходу російських військ, яке супроводжувалося відомим «Брусилівським проривом» в червні 1916р. і тривало до серпня 1917р. У місті перестали діяти ткацька фабрика, два шкіряних і лісопильний заводи. Власники підприємств Мозес Абіш, Вольєр та Нахман Лебелі, Сидір, Верт та Яків Локери, Мотель Вельт та інші втекли до Австрії. У 1916р. внаслідок прибуття російських військ свої маєтки в місті залишили Вольф Тітінгер та той самий Йозеф Оренштайн. Згорів центр міста, за винятком кількох будинків, які випадково вціліли. Була зруйнована телефонна та електропроводка. На затишних вулицях були сліди пограбувань елітних фірмових будинків, розбитті на узбіччях меблі та побутові речі. Було видно кругом сліди пограбувань. Були сплюндровані повітовий суд, пошта, гімназія.

Під час російського вторгнення місцевий землевласник Янку Флондор виконував обов'язки мера, а адміністративний чиновник Шлемко виконував обов'язки муніципального секретаря. Муніципальна канцелярія була знову відкрита. Після російського вторгнення державний уряд у Чернівцях доручив керувати містом раднику Рацькому. Пан Шлемко залишився секретарем громади.

3 серпня 1917р. Сторожинець знову опинився під скіпетром австро-угорських військ. Того року через місто проїжджав німецький імператор та прусський король Вільгельм II (1888-1918рр.) та видатний шведський географ, топограф, дослідник та письменник Свен Хедін (1865-1952рр.). Останній декілька днів гостив у місцевого священика Георгія Філієвича.

У січні 1918р. останній імператор Австро-Угорської імперії Карл I (1916-1918рр.) приймав військовий парад солдатів на полях у Сторожинці позаду церкви св.Георгія та костелу св. Анни.

За умовами Сен-Жерменського (вересень 1919р.), Тріанонського (червень 1920р.) і Севрського (серпень 1920р.) мирних договорів Буковина відійшла до королівства Румунія. 11 листопада 1918р. територію міста зайняли румунські війська. У житті городян розпочалася нова епоха – період відбудови міста після декількох років війни, пограбувань та лихоліть, час сильної суспільно-політичної боротьби за право на національне самовизначення, доба нових сподівань та надій на краще майбутнє.

Сергій ГАКМАН
(Чернівці)

ПРОБЛЕМА БУКОВИНИ В РОСІЙСЬКО-РУМУНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проблема Буковини у міжнародних відносинах, під час Першої світової війни залишається однією з найбільш дискусійних у історіографії України та сусідніх країн. В російсько-румунських відносинах вона була актуалізована ще восени 1914 р., коли була підписана таємна конвенція, за якою Росія визнавала право Румунії приєднати «частини Австро-Угорщини, населені румунами», тоді, коли «вважатиме за потрібне». Щодо Буковини під час делімітації кордонів передбачалося застосування етнічного принципу. При цьому румунська сторона вважала, що кордон має пройти лінією річки Прут, російська ж – територією «між річками Сучава і Великим Сиретом» по північному кордону від пункту Слободзія до залізничної станції Глибока і далі до Селятина.

Сергій Гакман – к.і.н., доцент, заступник директора Чернівецького регіонального центру підвищення кваліфікації [працівників органів влади].

Переговори закінчилися підписанням 4 (17) серпня 1916 р. у Бухаресті договору між Румунією та країнами Антанти, згідно з яким лінія кордону мала пройти від російсько-румунського кордону вгору по річці Прут. Це було своєрідною платою союзників за вступ Румунії у війну на боці Антанти.

14 (27) серпня 1916 р. Румунія розпочала загальну мобілізацію й почала воєнні дії. Проте, в цей період ситуація на фронтах змінилася: наступ Брусилова у Галичині був зупинений, бойові дії на західному фронті припинилися, а наступ болгар, скерований німцями, паралізував союзницьку армію у Салоніках. Внаслідок цього Румунія вступила у війну в не зовсім сприятливий для неї час.

Одразу ж після вступу Румунії у війну вона зазнала поразок. Лише за 120 днів війни румунська армія втратила дві третини національної території та 400 тис. чоловік. В грудні уряд та рештки армії евакуювалися в Молдову, яку контролювала мільйонна російська армія.

Причини цієї катастрофічної поразки були різноплановими: стратегічна позиція Румунії, оточеної з трьох сторін ворогами, яку неможливо було обороняти; наявність 1700-кілометрового кордону, котрий треба було захищати; Румунія була зв'язана із союзниками лише однією залізницею, що проходила територією Росії; хоча Румунія мала досить велику армію, із задовільним морально-психологічним настроєм, проте вона була погано екіпірована та ще гірше керована; наявність союзників, які не могли або не бажали їй допомогти. На початку грудня 1916 р. союзники були вимушені здати противникам Валахію, Добруджу і Бухарест. Єдиного фронту вже не існувало – він був розірваний на шматки, румунської армії як організованого цілого теж не існувало.

В обставинах, що склалися для Румунії, вона була вимушена підписати 26 листопада (9 грудня) 1917 р. у Фокшанах перемир'я з країнами Троїстого союзу. Згодом, 20 лютого (5 березня) 1918 р. в передмісті Бухареста Буфтя відбулося підписання прелімінарного мирного договору, а вже 24 квітня (7 травня) 1918 р. у Бухаресті був підписаний договір між Румунією, з одного боку, та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з іншого.. 28 червня парламент ратифікував

договір, хоча для цього довелося розпустити його попередній склад. Для набрання чинності потрібен був підпис короля, проте Фердинанд так його ніколи і не підписав.

Користуючись зміною ситуації на фронтах в Європі, 9 листопада 1918 р. румунський уряд надіслав окупаційним військам супротивника ультиматум, яким вимагав, щоб вони покинули територію Румунії, а 11 листопада 1918 р. румунські війська, за згодою країн Антанти (в особі французького генерала Бертело), зайняли місто Чернівці. Продовжила Румунія боротьбу за Буковину на Паризькій мирній конференції 1919-1920 років. Виходячи з геополітичних міркувань і, побоюючись поширення більшовизму, лідери Антанти на Паризькій мирній конференції вирішили задовольнити територіальні вимоги Румунії. 10 вересня 1919 р. Сен-Жерменським мирним договором Австрія відмовлялася від Буковини на користь Румунії.

Світлана ГЕРЕГОВА
(Чернівці)

ЩОДЕННИК ІВАНА БАЖАНСЬКОГО – ВАГОМЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ НА БУКОВИНІ

У сучасних умовах повномасштабної війни рф проти України, яка трагічно «торкнулася» кожного із нас, актуалізувалися рефлексії про події Першої світової війни на українських землях, що у сучасній історіографії отримала більш ємну назву: «Велика війна». Ця війна ознаменувала, напевно, найкривавіші історичні події ХХ ст. для українців буковинського краю, адже Буковина стала своєрідним центром боротьби за її територію трьох сусідніх держав: Австро-Угорщина хотіла зберегти за собою землі Буковини, Російська імперія, вважаючи себе «визволителькою», прагнула приєднати їх до

Світлана Герегова – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

себе, придушивши будь-який український національний рух; Румунія намагалась «відновити історичну справедливість», «повернувши» ці землі до Румунського королівства.

Для українського населення Буковини події Великої війни означали не лише воєнні дії акторів війни, а й жахливі випробування, економічну нестабільність, руйнацію усталеного способу життя і страждання. Адже, як зазначено в історичному нарисі «Буковина», «російські війська у ході бойових дій тричі займали Буковину: 2.XI – 20.XI.1914 р.; 27.XI.1924-21. II.1915р.; 18.VI/1916 h/ – 3/VIII.1917 р. – разом 545 днів [з усіх 1550 воєнних днів), тобто більше третини усього воєнного часу, називаючи цей край [як і Галичину] «області Австро-Угорщини, зайняті за правом війни». І далі: «У липні – серпні 1915 р. настало деяке затишшя, хоч перестрілки продовжувалися, російські аероплани майже щодня бомбардували Чернівці, з ними у двобій вступали австрійські літаки». Одна влада змінювала іншу, кожна наступна звинувачувала буковинців у співпраці з попередньою, тобто у колабораціонізмі.

Глибше висвітлити повсякдення українського населення Буковини в умовах Великої війни та проаналізувати зміни в настроях людей та їх свідомості, дозволяють спогади сучасників цієї війни, які на собі відчули її тягар. Адже саме у спогадах відтворюються картини та різноманітні аспекти історичних подій, які здебільшого не знаходять відображення в інших видах історичних джерел.

Тут варто зупинити свою увагу на щоденнику видатного буковинського педагога-просвітителя Івана Бажанського. Оригінал цього щоденника зберігається в Чернівецькому краєзнавчому музеї, кв. № 12551, інв. № III-6972. Важливим є той факт, що у шкільному музеї І. М. Бажанського, який розташований у НВК «Вашківецька гімназія ім. І. Бажанського», зберігається унікальний варіант щоденника Івана Бажанського, який ще у 1990-х роках був переписаний власноруч учителями гімназії з оригіналу. Широкий доступ до свого читача ці спогади отримали у 2006 році у вигляді наукового видання «Війна»: щоденник-хроніка» буковинського педагога та письменника Івана Бажанського (Вашківці, 31.8.1914 – 29.11.1917), упорядником якого виступив відомий буковинський краєзнавець, проф. Олександр Огуй.

На сторінках свого щоденника, крізь призму висвітлення періодів російської окупації Буковини у 1914-1915 та 1916-1917 років, повернення австрійської влади тощо, Іван Бажанський описує труднощі повсякденного життя буковинців. Так, аналізуючи тогочасні події, усі переживання, емоції, ставлення буковинців до війни, автор зазначає, що активні бойові дії кардинально змінили життя людей з повсякденних клопотів до стану тривоги й страху: «...Майже щодня – навіть і вночі все: алярм! – То не життя, а мука».

Аналізуючи жахливі наслідки військових подій, автор зазначав: «...Колись прийде такий час, коли люди, читаючи історію цієї Світової війни, будуть дивуватися, що на початку двадцятого століття могла повстати така страшна міжнародна різня. Всякі можливості собі видумує чоловік на чоловіка, щоб його знищити... Людські здобутки, людська довголітня праця – все пропадає...».

Надзвичайно актуальними сьогодні для українців є слова із щоденника Івана Бажанського про психологічний вплив на життя буковинців воєнного лихоліття: «А тепер війна розбила кожну родину. По всіх кінцях світа розбрилися люди і вбиваються... Такий час, сумний, страшний час – війна!».

Микола ГЛІБІЩУК
(Чернівці)

ШПИГУНОМАНІЯ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: БУКОВИНСЬКИЙ ВИМІР

Злам XIX та XX ст., а особливо період Великої війни 1914-1918 рр., це час розквіту шпигуноманії. Майже кожна з тогочасних імперій підозрювала одна одну: Велика Британія боялася, що царська Росія колонізує Індію, в імперії Романових був страх, пов'язаний із загрозою впливу німецьких династичних зв'язків на рішення Миколи II і його оточення, кайзерівська Німеччина побоювалася опинитися

***Микола Глібіщук** – к.і.н., асистент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.*

в оточенні ворожих держав та загрози початку військового протистояння на два фронти. Таких прикладів можна наводити ще багато. Однак, що ми можемо розповісти про шпигуноманію в пограничних регіонах у роки Першої світової, коли зі зміною лінії фронту на цих територіях змінювалася військова адміністрація. Особливе зацікавлення викликає Східний фронт Першої світової, а територія Буковини у той час слугує одним з таких прикладів.

Слід сказати, що Буковина до початку світової війни 1914-1918 рр. була складовою частиною Австро-Угорщини, на якій проживали різні національні спільноти: українці, румуни, євреї, німці, поляки та інші. Упродовж Першої світової тут декілька разів змінювався політичний режим. Історики виокремлюють три періоди функціонування російської військової адміністрації на території краю у роки війни, які були різними за хронологічними межами, адже їх тривалість залежала від коливання лінії фронту. Для Центрально-Східної Європи під час Першої світової, така ситуація не була особливою, оскільки у схожих обставинах опинилися й інші землі цієї частини європейського континенту. У роки війни цей, а також інші чинники (національні стереотипи, виправдання власних військових невдач тощо) сприяли поширенню шпигуноманії на Буковині.

Звісно, що найбільшого поширення ця фобія набула стосовно єврейського населення краю. Особливо під час правління тут російської військової адміністрації. Буковинські євреї ще до приходу військ Російської імперії на Буковину тікали до інших регіонів і міст Австро-Угорщини (Прага, Відень, Будапешт). З початком воєнних баталій Першої світової, єврейське населення краю апріорі підозрювали у шпигунстві і нелояльності до російської влади, що посилювало відчуття безкарності за переслідування євреїв.

Але надумані підозри виникали й щодо інших національних спільнот – німців, поляків, румунів, українців. У місцевих архівних установах зберігаються документи, які демонструють поширеність шпигуноманії й стосовно інших національних спільнот у регіоні в той час. Скажімо, є чимало тогочасних звернень російських військових до вищого керівництва, які зберігаються у фондах органів російської військової адміністрації (Державний архів Чернівецької області) про

нібито існування на прикордонній території Королівства Румунії «школи-шпигунів», яка готує фахівців для підривної діяльності у тилу російських військ.

Однак не слід забувати, що такі ж фобії існували в австрійської адміністрації, яка поверталася після відходу російської влади. Проти представників національних спільнот, які викликали підозру у шпигунстві, нелояльності чи співпраці з росіянами, застосовувалися ті ж практики (ув'язнення, депортації, страти). Часто під такі переслідування підпадали етнічні групи, які зазнавали утисків з боку попереднього режиму (українці, румуни).

Таким чином, приклад шпигуноманії на Буковині в роки Великої війни 1914-1918 рр., з одного боку, демонструє поширеність цієї фобії в пограничних та мультикультурних регіонах, де проходила лінія фронту і неодноразово відбувалися зміни військових режимів. З іншого, вивчення таких явищ на локальних прикладах демонструє перспективу вписування історії окремих регіонів у східноєвропейських, а можливо транснаціональний контекст Першої світової війни.

Андрій ГРЕСЬКО
(Івано-Франківськ)

КОНТАКТИ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ТА ДМИТРА ВІТОВСЬКОГО ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 РР.)

Події Першої світової війни стали кульмінацією модерного європейського націотворення. Святкування 110-ої річниці від початку Великої війни в поточному році спонукає до вивчення маловідомих епізодів з життя видатних постатей, які відіграли значну роль в житті українців в означений період. До числа таких належить дослідження взаємодії митрополита Галицького ГКЦ Андрея Шептицького

Андрій Гресько – аспірант факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

та сотника УСС Дмитра Вітовського. В результаті опрацювання матеріалів фондів ЦДІАЛ України, преси та мемуарної спадщини нами встановлено чотири випадки можливих контактів між А. Шептицьким та Д. Вітовським протягом 1914–1918 рр.

Самий ранній випадок можливого контакту між двома діячами відноситься до етапу організаційного оформлення УСС в серпні-вересні 1914 р. В цей час у Львові владика Андрей стежив за розвитком військового формування та підтримував зв'язки з Бойовою управою УСС. Гриць Микитей опублікував спомин, як ввечері 27 серпня А. Шептицький завітав у Бойову управу та цікавився станом справ в УСС. Автор споминів констатував, що Д. Вітовський був в установі в той самий день. Він не підтверджує чи пересікалися тоді А. Шептицький та Д. Вітовський, однак імовірність цього доволі велика. Невдовзі Д. Вітовський з Бойовою управою покинули Львів 30-го серпня, а митрополит А. Шептицький був інтернований росіянами 10-го вересня 1914 р. Це фактично унеможливило контакти між курінним та митрополитом на три роки.

Наступний зафіксований епізод імовірної зустрічі двох діячів відбувся 27-28 жовтня 1917 р. В цей час владика Андрей був із візитом в таборі вишколу УСС у с. Розвадів. Сотник Д. Вітовський як командир куреня був присутній 28-го жовтня на проведеному митрополитом польовому богослужінні та церемонії освячення прапору. Сповна правдоподібно, що під час урочистостей на честь архієрея Д. Вітовський виступив з вітаннями священнослужителю. Однак, чи зустрілися діячі тет-а-тет нами не встановлено.

Два останні контакти між митрополитом та Д. Вітовським відбулися в ході Листопадового чину 1918 р. Перший з них припадає на 3 листопада. Перед перед, або після богослужіння Андрей Шептицький направив повідомлення Д. Вітовському в Народний Дім. У ньому архіпастир рекомендував командантові Львова відправити людей у комплекс св. Юра щоб вони взяли з митрополичих складів продукти і худобу на потреби українського війська. Однак, в другій половині дня Святоюрська гора була захоплена поляками, які інтернували митрополита. На додачу, внаслідок невдачі у відбитті польської атаки Д. Вітовського невдовзі склав повноваження. Це наштовхує на думку, що українська сторона не змогла скористатися пропозицією митрополита, оскільки повідомлення могло не потрапити до штабу в Народному Домі.

Достеменно встановлений нами контакт між А. Шептицьким та Д. Вітовським стався 16-го листопада 1918 р. Вже як державний секретар військових справ Д. Вітовський заборонив участь у польсько-українських переговорах о. Левові Сембратовичу, представникові архієрея з боку польської сторони. Він підозрював священника у колабораціонізмі з поляками, про що повідомив листом А. Шептицького. Митрополит у листі-відповіді спростував обвинувачення проти о. Л. Сембратовича та просив дозволу для нього взяти участь у переговорному процесі.

Таким чином, ми встановили один підтверджений та щонайменше три випадки імовірних контактів між архіпастирем та Д. Вітовським. Вочевидь, попри об'єднання ідеєю побудови української держави в силу геополітичних обставин їхні стосунки носили епізодичний, переважно службовий характер. Внаслідок Великої війни та першої битви за Львів діячі були розділені польсько-українським фронтом. На сьогодні проблема зв'язків між А. Шептицьким та Д. Вітовським потребує додаткових наукових розвідок на базі матеріалів вітчизняних та зарубіжних архівів.

Василь ГРИЦКАНЮК
(Івано-Франківськ)

УТВОРЕННЯ МАРІОНЕТКОВОЇ ГСРР В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ЯК ОДИН ІЗ НАСЛІДКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна у своїх наслідках стала катастрофою для всієї повоєнної Європи. Справа не лише у розпаді російської, Османської, Австро-Угорської та Німецької імперій, а й у початку визвольних змагань в Україні та Громадянської війни в росії. На фоні тих складних подій, які розпочали справжню боротьбу за власну державність для українців і за повернення імперських амбіцій у росіян, на території України стали можливими утворення ряду радянських маріонеткових держав. Будучи нелегітимними за суттю, вони багато в чому

Василь Грицканюк – студент факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Науковий керівник – к.і.н., доцент Андрій Королько.

нагадують сучасні лднр, анексований Крим, самопроголошені республіки Абхазію та Південну Осетію, а також донедавна існуючий Нагірний Карабах на теренах Азербайджану.

Не є винятком і історія утворення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР) зі столицею в м. Тернопіль 15 липня 1920 р. як один із наслідків попереднього впливу більшовицьких агітаторів на колишніх полонених галичан в росії. Власне перед нами постає логічне запитання – а чи справді питання утворення цієї недовго існуючої квазідержави стояло лише за більшовицькою пропагандою?

Слід сказати, що починаючи з кінця 1914 – початку 1915 рр. велике число галичан почало потрапляти в російський полон або ж ставали жертвами пропаганди більшовиків у 1917-1920 рр. Певна частина з них ще до початку першої світової війни були активними членами ключових політсил в Галичині – Радикальної Української та Української соціально-демократичної партій. Дані формування активно пропагували ідеї соціальної рівності та відстоювали права українського населення Галичини у протистоянні з шовіністичним та будучи пропольським налаштованим чиновницьким апаратом в 1890-х – 1910-х рр.

З одного боку, утворення ЧУГА на базі реорганізованої УГА в лютому-квітні 1920 р. не було б можливим без втручання колишніх січовиків та інших австро-угорських полонених на кшталт братів Дідушків, Івана та Василя Сірків, Василя Порайка, Михайла Барана, Карла Саврича і т.д. Безумовно, що створення в лютому 1919 р. в м. Станіславі Комуністичної партії Східної Галичини колишніми бійцями легіону Українських Січових Стрільців (УСС) К. Савричем (Максимовичем) та Іваном і Василем Сірками, які в 1916-1917 рр. перебували в російському полоні і в 1917-1919 рр. долучились до ВКП (б) – це також яскравий приклад злоякісного перебування полонених галичан в росії та взаємодії їх з більшовицькою пропагандою.

Поряд з цим не слід виключати, що після переходу двох із трьох бригад ЧУГА на бік польсько-українських сил наприкінці квітня 1920 р. Москва мінімізувала кількість галичан в ЦК КПСГ. До прикладу, коли 15 липня 1920 р. була проголошена Галицька Радянська Соціалістична Республіка (ГСРР), в ЦК КПСГ було лише троє галичан, в той час як керівником новоутвореної

квазіреспубліки замість І. Сіяк став подолянин В. Затонський. Як через ці, так і інші фактори, ГСРР була приречена на поразку. Зокрема, більшовикам не вдалось реалізувати план по створенню нової ЧУГА, а їх численні декрети по впровадженню радянських норм життя зустрічали активний спротив населення.

Коротке існування ГСРР закінчилось 21 вересня 1920 р. з поразкою РСЧА у битві за регіон і її ганебним відступом на Наддніпрянщину. Вони змогли повернутись в Галичину лише в 1939-1941-му та в 1944-1991 рр. Червоні галичани як в 1920-му, так і відповідно в 1939-1941-му рр. сприймалися місцевим населенням як колаборанти і зрадники інтересів свого народу, адже зі слів львівського часопису «Діло» — це були вірні Москві «сонцепоклонники».

Отже, утворення ГСРР було одним із наслідків Першої світової війни, де не останню попередню роль зіграла більшовицька пропаганда серед екс- полонених галичан. Дане квазіутворення проіснувало лише 15 липня по 21 вересня 1920 р. і не змогло закріпитись на карті через слабкість позицій більшовиків в регіоні, а також через їх поразку у польсько-радянській війні.

Микола ГУЙВАНЮК
(Чернівці)

ПАРАМІЛІТАРИЗАЦІЯ СІЧОВОГО РУХУ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Січковий рух, започаткований у 1900 р. спричинився до масового залучення до українського національного руху молодого покоління галицьких та буковинських українців. Саме товариства «Січ» стали тими формуваннями, де молодь знайшла практичне застосування власних сил з користю для суспільства.

Подальший розвиток січової ідеї спричинився до її трансформації у стрілецьку, внаслідок чого «Січі» в 1913—середині **Микола Гуйванюк** — к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

1914 рр. стали базою для формування українських парамілітарних товариств «Українські Січові Стрільці». Зазначимо, що перші парамілітарні організації на території Галичини почали створювати поляки. Прихильники ППС і Ю.Пілсудського створили «Związek strzelecki» (стрілецька спілка).

Ідеологічно й політично наближеними до них були «Drużeny strzelecki», які мали меншу популярність серед галицьких поляків.

За їхнім прикладом, 16 грудня 1912 р. міжпартійний комітет у складі Л.Цегельського, С.Томашівського, І.Боберського й К.Малицької постановив розробити статут «Українського Стрілецького Товариства».

З цією метою укінці 1912 р. К.Трильовський подав до Галицького намісництва проект статуту товариства «Українські Січові Стрільці», який Намісництво не затвердило. Невдалою виявилася і друга спроба затвердити стрілецький статут. Тому він втретє запропонував дослівний переклад статуту польського «Стшельца». Ця обставина змусила Намісника затвердити запропонований статут 18 березня 1913 р., адже у разі відхилення й цього статуту, аналогічне польське товариство втратило б підстави для існування.

Того ж дня в залі Львівської повітової «Січі» відбулися перші установчі збори військового товариства «Українські Січові Стрільці». З ініціативи К.Трильовського кошовим товариства «Українські Січові Стрільці» став відомий громадський діяч В.Старосольський, осавулом Д.Катмай.

У травні 1913 р. за дорученням К.Трильовського, «Повітова Січ» у Львові внесла до Галицького намісництва статут товариства «Українські Січові Стрільці II». Установчі збори згаданого товариства відбулися 25 січня 1914 р. Очолив товариство Р.Дашкевич, писарем обрали Г.Ничку, скарбником – С.Індишевського. Товариство «УСС II» розташовувалося у приміщенні львівської «Повітової Січі». На теренах Галичини перед війною постало 96 стрілецьких товариств.

Отаман «Повітової Січі» й товариства «Українські Січові Стрільці» в Сокалі Осип Семенюк та писар вищезгаданих товариств Осип Демчук навесні 1914 р. уклали «Правильник піхотинців», у якому переклали необхідні військові команди українською мовою, а

також створили нові українські військові терміни та команди, аналогів яким не було в інших мовах. Згаданий «Правильник» введено в дію з 20 червня 1914 р. Він містив сімнадцять розділів, у яких чітко регламентувалися правила внутрішньої служби, підготовки до бою, а також методика ведення бою всіма підрозділами піхоти.

Стараннями ватажків стрілецького руху більшість товариств «Січові Стрільці» були забезпечені основними зразками вогнепальної зброї. Зокрема, закуповувалися на військових складах неробочі гвинтівки, які місцеві умільці відремонтовували і направляли на озброєння довоєнного січового стрілецтва. Найбільша підпільна майстерня містилася у Старому Самборі.

Для стрілецтва було розроблено спеціальний однострій, узявши за основу австрійську військову форму, оздобивши її в українських національних традиціях.

На відміну від січового однострою стрілецький був більш практичним і придатнішим для польових вправ та участі у воєнних діях. Доставкою січових і стрілецьких одностроїв та іншої товариської амуніції на прохання К.Трильовського займався громадський діяч Ярослав Вінцовський відомий як січовий поет Ярослав Ярославенко.

Під кінець 1913 р. в організаційному плані сформувалася більшість січових товариств і розпочалася їх військово-польова підготовка. 28 грудня 1913 р. біля м. Сколе під командуванням К.Трильовського стрілецькі товариства провели перші військові вправи без використання зброї.

Невдовзі, вже 5 квітня 1914 р., «Січові Стрільці» й «Січі» Львівщини вшановували 250-ліття загибелі козацького полковника І.Богуна. Головним пунктом програми цього свята були польові військові вправи молодих українських мілітарних організацій. У них взяли участь близько 300 січових стрільців та січовиків.

Ідея створення стрілецьких товариств також поширилася на сусідню Буковину. Зокрема, на нараді представників буковинських «Січей» обговорювалося питання про шляхи активізації січового руху на Буковині. Вибрано було також комітет з підготовки щодо створення стрілецьких відділів при буковинських «Січах».

На зборах Коломийського повітового осередку Радикальної партії в січні 1914 р. за пропозицією К.Трильовського було вирішено взяти активну участь всім «Січам» і товариствам

«Січові стрільці», підпорядкованим «Українському січовому союзу», у святкуванні сторіччя з дня народження Т.Шевченка 28 червня 1914 р. у Львові.

Завершенням Шевченківського ювілею були військові вправи УСС під проводом сотника К.Гутковського – команданта Бориславських Січових Стрільців. На міському майдані окремі стрілецькі відділи зі Львова, Борислава та Яворова виконали військові бойові вправи.

З початком Першої світової війни, прармлітарні товариства «Січові стрільці», стали основою формування першої української військової формації легіону «Українських січових стрільців», який започаткував збройну боротьбу за волю України у XX столітті.

Олександр ДОБРЖАНСЬКИЙ
(Чернівці)

НАЦІОНАЛЬНІ ПРАГНЕННЯ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна стала часом важких випробувань для українців Буковини. Край кілька разів потерпав від російських окупацій, на його теренах відбувалися кровопролитні бої, місцеве населення страждало від репресій з боку російських окупантів, але й австрійська влада після повернення в умовах війни піддавала сумніву лояльність українців краю і чинила щодо них безпідставні переслідування.

Не зважаючи на такі обставини, українське населення Буковини зуміло зберегти ті здобутки в консолідації суспільства навколо національних гасел, які були досягнуті до війни. Провід керівництва суспільних рухом залишався в руках депутатів буковинського сейму та віденського парламенту переважна більшість з яких в умовах наступу росіян перебралися в глиб Австро-Угорщини. Що ж стосується самих

Олександр Добржанський – д.і.н., професор, в.о. завідувача кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

буковинських теренів, то тут російська влада ліквідувала всі українські товариства, видавництва, газети, освітні установи тощо. Однак після остаточного вигнання окупаційних військ у серпня 1917 року, національне життя досить швидко почало відроджуватися. Навіть в умовах стану облоги, який тривав до 20 травня 1918 р. українці провели декілька помітних акцій, які засвідчували їхню готовність послідовно відстоювати свої національні інтереси.

Найперше, цебулахвилявіч, урочистих зборів, маніфестацій пов'язаних з укладенням Берестейського мирного договору між країнами Четверного союзу і Українською Народною Республікою. Ця подія сприймалася як відродження української незалежності. Тому більшість маніфестацій відбувалися під гаслами «Свято миру і української державності».

Влітку 1918 р. прокотилася хвиля зібрань, на яких ставилися вимоги ратифікації Берестейського мирного договору Австро-Угорщиною та виділення західноукраїнських земель в окремий автономний край з українською адміністрацією.

Після скасування стану облоги в Чернівцях та повітах значно активніше почали відроджуватися українські національні та культурно-просвітні товариства. Центром суспільного життя залишався Український народний дім. Активізували свою діяльність українські політичні партії. Структура їх залишалася та ж, що і до початку війни. Діяло дві народовські національні партії – Національно-демократична на чолі з М.Васильком і О.Поповичем та Українська народна партія, очолювана С.Смаль-Стоцьким. В умовах перебування лідера партії за межами Буковину особливу активність проявили її представники М. Кордуба, Р.Цегельський та інші. Порівняно меншою була радикальна партія на чолі з Т.Галіпом. Досить активно в цей час проявляли себе соціал-демократи на чолі з О. Безпалком. Москвофільська течія в умовах війни остаточно дискредитувала себе співпрацею з російською окупаційною владою і на цей час уже перестала існувати.

Загалом провід українського національного руху був достатньо організований і підготовлений, щоб активно діяти в умовах розпаду Австро-Угорщини. Тому українці Буковини взяли активну участь у роботі Української Національної Ради

у Львові, підтримали основні рішення цієї конституанти, утворили свій Буковинський крайовий комітет на чолі з Омеляном Поповичем, який взявся втілювати програму встановлення української влади на Буковині в життя.

Важливим етапом на шляху реалізації планів Української Національної Ради стало проведення Буковинського віча 3 листопада 1918 р. Воно відбулося організовано, показало силу і згуртованість українців, ухвалило програму поділу Буковини на українську та румунські частини та встановлення української влади в Північній і Північно-Західній частині краю, задекларувало забезпеченням національних прав іншим етнічним групам.

Важливим став заклик до єдності з рештою українських земель в єдиній соборній незалежній Україні.

Програма, задекларована на вічі, почала втілюватися вже 6 листопада 1918 р., коли українці, в погодженні з групою румунського політикуму на чолі з А.Ончулом, проголосили поділ Буковини за етнічною ознакою і встановили свою владу в українській частині краю.

На жаль, міжнародна ситуація була несприятливою для здобуття українцями своєї державності в той час. Вже 11 листопада в Чернівці вступили румунські війська і край на понад двадцять років опинився під владою Румунії. Але пам'ять про події Першої світової війни та боротьбу за українську владу на Буковині збереглася в народній пам'яті і стала тим орієнтиром з яким продовжували звирятати національні здобутки і прагнення нові покоління українських патріотів. Події того часу показали, що свобода і незалежність можливі тільки тоді, коли народ може їх захистити. Через понад сто років українці знову повернулися до тих самих проблем, але вже на новому, значно відповідальнішому рівні, захищаючи свою незалежність і свободу всього цивілізованого світу від російського агресора.

Олександр ДОНІК
(Київ)

ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ МІСТ В УКРАЇНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Із початком Першої світової війни царська влада Російської імперії змушена була докладати зусилля до максимальної мобілізації матеріальних і людських ресурсів у зв'язку з небувалим воєнним протиборством, що вело до зростання впливу громадських об'єднань. Серед таких важливе місце посів Всеросійський союз міст допомоги пораненим та хворим воїнам (далі – Союз міст), створений 9 серпня 1914 р. у Москві на 3'їзді представників міст. У роки Великої війни він був одним із найвпливовіших громадських об'єднань гуманітарного профілю (поряд зі спорідненим за структурою, загальним спрямуванням і завданнями роботи Земським союзом).

Виконавчим органом Союзу міст був головний комітет, до складу якого ввійшли міські голови й уповноважені багатьох міст підросійської України. На місцях йому підпорядковувалися комітети, котрі спирались у своїй діяльності на міські органи самоврядування. Зокрема, у березні 1916 р. в українських губерніях разом з обласними комітетами (Катеринославський, Київський і Харківський) функціонувало 58 комітетів союзу, а міст, що приєдналися до нього, налічувалося 83 (9 губернських і 74 повітових). Ядро союзу становили міські центри, які утримували лазарети.

Провідну роль у Союзі міст відігравала буржуазія ліберального спрямування на чолі з представниками партії кадетів, які впливали на його політику від часу заснування інституції. Передбачаючи можливість політичного впливу нового об'єднання на суспільство, царський уряд спочатку дозволив йому займатися допомогою фронтовикам лише у внутрішніх губерніях імперії, маючи на увазі евакуацію поранених

Олександр Донік – к.і.н., ст. наук. співробітник Інституту історії України НАН України (Київ).

військових із подальшим їх лікуванням у тилових медичних закладах, участь у забезпеченні армії ліками, перев'язочними матеріалами, інструментарієм, провізією та ін.

Із весни 1915 р. за значної фінансової державної підтримки в умовах складного становища на фронті комітети Союзу міст розширили коло своєї діяльності, спрямувавши зусилля на різнобічну допомогу військовослужбовцям у районі бойових дій, облаштування, лікування й забезпечення роботою біженців у прифронтовій смузі та в тилу, відкриття притулків для дітей-сиріт, організацію санітарно-епідемічних заходів серед військових і цивільного населення, ремонтних та виробничих майстерень, окопних робіт, виконання підрядів із забезпечення армії предметами першої необхідності, опіку скалічених фронтовиків тощо.

Найбільшого розмаху на українських територіях набула діяльність Комітету Союзу міст Південно-західного фронту (ПЗФ), створеного на початку 1915 р. для керівництва закладами союзу в діючій армії та місцевостях, наближених до районів бойових дій. Він утримував госпіталі й лікарні, медичні, харчові, санітарно-епідемічні, шляхові та інші пункти, великі обози, склади, майстерні, дорожньо-технічні відділи, обслуговував санітарні поїзди як на фронті, так і в тилу до самого Києва. Наприкінці 1916 р. Комітету Союзу міст ПЗФ підпорядковувалося 36 госпіталів і лікарень, 33 амбулаторії, 13 перев'язочних пунктів, 3 військово-санітарних поїзди, 23 стоматологічних кабінети, 19 епідемічних загонів, 29 дезінфекційних і 77 харчувальних пунктів, 21 дитячий притулок, 16 майстерень та більше 200 інших закладів на фронті й у тилу (загалом – 592).

Улітку 1916 р. в Галичині працівники комітету взялися за організацію навчання дітей українською мовою при дитячих притулках, де організовувалися школи ручної праці. Згодом вони перетворилися на початкові школи з викладанням рідною мовою. Завдяки зусиллям комітетів Союзу міст та Земського союзу ПЗФ упродовж другої половини 1916 р. вдалося майже повністю відновити рідномовну початкову освіту у цьому окупованому російськими військами краї.

Основний кістяк комітетів Союзу міст в Україні становили діячі міського самоврядування. Особливу роль Комітет Союзу міст ПЗФ відіграв в об'єднанні й концентрації свідомих українців у Києві та

на фронті. Багато з них, беручи участь у гуманітарній діяльності, проходили практику організаційної й адміністративної роботи. У керівних органах комітетів цього об'єднання працювало чимало майбутніх діячів Української революції 1917–1921 рр. Уже 1915 р. Комітет Союзу міст ПЗФ набув виразно національного характеру, а керівний склад характеризувався широким представництвом від політичних та громадських організацій краю. Зокрема, з осені того року його очолював відомий український громадсько-політичний і культурний діяч, член партії кадетів барон Федір Штейнгель. Уповноваженими комітету або керівниками його відділів були Дмитро Дорошенко, Андрій Ніковський, Андрій В'язлов, активними членами – Микола Біляшівський, Федір Матушевський, Володимир Леонтович, Іван Красковський та інші відомі українські діячі. З падінням монархії в лютому 1917 р. чимало представників Комітету Союзу міст ПЗФ обійняли ключові посади в багатьох органах управління на українських територіях.

За керівництва Тимчасового уряду, який порушив питання про «одержавлення» громадських структур буржуазно-ліберального спрямування в нових політичних умовах, Союзу міст було надано широкі повноваження та права. Натомість після більшовицького перевороту його діяльність почала згортатися, а в липні 1918 р., згідно з декретом Ради народних комісарів, Союз міст було розпущено. Зі свого боку Рада міністрів УНР ще у квітні 1918 р. ухвалила рішення про ліквідацію його міських і обласних комітетів, а також Комітету союзу міст ПЗФ.

Оксана ДРОГОБИЦЬКА
(Івано-Франківськ)

САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНЕ СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ СТАНИСЛАВІВЩИНИ У 1918 – 1923 РР.

Перша світова війна, а також польсько-українське збройне протистояння 1918 – 1919 рр. спричинили падіння соціально-економічного рівня життя населення, а відтак і погіршення його санітарно-гігієнічного становища.

***Оксана Дрогобицька** – к.і.н., доцент кафедри етнології та археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.*

У ході воєнних дій чимало сіл зазнали тотальних руйнувань. Серед таких с. Павелче Станиславівського повіту (тепер с. Павлівка), населення якого було евакуйоване у Західну Галичину. Мешканці села повернулися наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. і, зі спогадів очевидців, застали там суцільні руїни. Особливо сутужно було із продуктами харчування. У схожому становищі опинилося населення Ямниці, яке у жовтні 1917 р. повернулося із табору для біженців і переселенців у м. Гмінд. У ході бойових дій були повністю зруйновані усі садиби на головній вулиці, знищені сади, громадський дім, школа, кузня, млин і церква.

Ситуацію ускладнювали реквізиції з боку військових, які особливо посилися після польської окупації Галичини. Із рапорту Львівського окружного етапного командування Генеральному делегатові уряду в Львові про пограбування польськими військами цивільного населення Станиславівського повіту від 5 липня 1919 р. дізнаємося, що реквізиціям підлягали не тільки худоба, інвентар і харчі, а й готівка та одяг.

У вкрай незадовільному санітарно-епідеміологічному стані були міста та місця масового скупчення людей: вокзали, крамниці, ресторани і готелі. Наприклад, у самому Станиславові катастрофічно не вистачало возів і робочої сили для вивезення нечистот, що сприяло поширенню різних хворіб. Крім цього, інфекційні захворювання розповсюджувалися через звільнених з таборів інтернованих колишніх полонених. Негативно позначалося на санітарно-епідеміологічному становищі і масове переміщення російських вояків, які восени–взимку 1918 р. поверталися додому з австрійського полону. Зокрема у листопаді 1918 р. через Станиславів щоденно переїжджало 50–60 тис. військових.

Таким чином, унаслідок переміщення військових і цивільного населення, відсутності належних житлових умов, постійного недоїдання, браку білизни і миючих засобів поширилися різні захворювання (грип (відомий як «іспанка»), червінка (дизентерія), туберкульоз, коклюш, кір, скарлатина, дифтерія, трахома, короста та інші). Не менш небезпечними були венеричні хвороби, головним чином сифіліс і гонорея.

Особливо «лютувала» епідемія тифу. У Станиславівському повіті на початку 1920 р. показник летальності серед тих, хто захворів, становив від 15% до 50%. Не рідко тифом

інфіковувалися усі, або більшість членів родини, що утруднювало догляд за хворими, або й взагалі виключало можливість будь-якої допомоги з боку близьких. Однією з причин настільки масштабного поширення недуги були невідповідні дії зі сторони польського Червоного Хреста та його санітарних колон. Кризу у системі медичного обслуговування поглиблювала відсутність належної кількості медичного персоналу.

З огляду на постійний брак медикаментів, а також їхню високу вартість, населення найчастіше зверталося до народних способів боротьби з хворобами. Так, у якості дезінфікуючого засобу використовували звичайне вапно. Зазвичай селяни розраховували тільки на власні сили. Водночас вони ж часто не дотримувалися основних санітарних вимог і відвідували масові зібрання (весілля, похорони), навіть навідувалися до хворих.

Таким чином, падіння рівня життя населення, спричинене Першою світовою та польсько-українською війнами, голод, реквізиції продуктів харчування, відсутність належних житлових умов, масове переміщення військових і колишніх полонених, призвели до погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації, а відтак і масового поширення інфекційних хворіб у Станиславівському повіті. Особливо небезпечною як для цивільних, так і військових, стала епідемія тифу, яка відзначалася надзвичайно високим показником смертності (до 50%).

Владислав ЄРМОЛЕНКО
(Івано-Франківськ)

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК І ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА (ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ)

Постать Василя Стефаника завжди була в об'єктиві студіювань різноманітних дослідників. Особливу увагу йому приділяли, як правило, літературні критики, філологи, мовознавці, ті, предметом досліджень яких була його творчість. Лише в рік 150-ліття від дня народження “малого наслідника І.Франка” з'явилося ряд праць, присвячених

Владислав Єрмоленко – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

його громадській, політичній і державницькій діяльності. Особливе місце в ній, цій діяльності, займає період Великої війни 1914-1918 рр.

Слід нагадати, що з 1908 року і аж до завершення Першої світової війни Василь Стефаник був депутатом нижньої палати австро-угорського парламенту. Початок світового катаклізму 1914 року породив один з найскладніших періодів в його житті, не кажучи про творчість.

За спогадами самого “Великого покаянина”, початок Першої світової війни він зустрів у Відні, а згодом переїхав до рідного села. Тут і застала його російська інвазія, а разом з нею – грабунки, знищення населення, реманенту, політика геноциду щодо тих, хто вважав себе українцями-руси́нами з боку царських військ. Тут письменник, як “спостерігач і викривач” уважну фіксував, все те, що чув і бачив. Згодом воно стало йому в нагоді при написанні своїх новел, таких як “Марія”, “Діточа пригода”.

При звільненні Східної Галичини від російських окупантів сталася прикра несподіванка – Василя Стефаника було заарештовано як можливого “поплічника” окупантів, москвофіла. В буцигарні йому довелося провести близько доби і лише особисте втручання цісаря Австро-Угорщини звільнило В.Стефаника від незаслуженої кари “зрадника”.

Письменник і депутат австрійського парламенту переїжджає до Відня, де продовжує своє парламентську діяльність і знову береться за перо. Архівні матеріали про діяльність Головної Української Ради (ГУР), Загальної Української Ради (ЗУР), Української Парламентарної Репрезентації (УПР) свідчать активне заступництво Василя Стефаника за тих українців (і не тільки)-галичан, хто потерпав від цісарського режиму і його ставлеників в Намісництві. Депутатські звернення посла рейхсрату до органів влади, які мали колективний характер, справляли свій вплив на владу, яка змушена була їх задовільняти.

Василь Стефаник брав участь і в засіданнях ГУР та ЗУР як посол парламенту, але не їх офіційний член (В.Стефаник взагалі не любив обмежувати себе будь-яким членством). При цьому критикував членів цих об'єднань за кволість в роботі, за те, що розмови інколи підміняли потребу реальної праці і допомоги селянам, військовополоненим-українцям

тощо. Кошти, отримані як платню за парламентську роботу, він регулярно відправляв до Русова на утримання власної сім'ї і родини.

На етапі завершення Першої світової війни Василь Стефаник активно включається в процес проголошення української держави на західноукраїнських землях, стає депутатом Української Національної Ради (парламенту) Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), був учасником створення і легітимізації першого уряду. Прикметної є відмова В. Стефаника від посади Державного Секретаря (міністра) земельних справ, як реальної оцінки своїх можливостей. Як член делегації від ЗУНР на проголошення Злуки з Українською Народною Республікою, він стає депутатом Трудового Конгресу, що теж мав функції передпарламенту. Однак на цьому його державницька діяльність завершується.

Вважаємо, що громадсько-політична діяльність В. Стефаника під час Першої світової війни закономірно призвела його до статусу національно-державного політика часів Української революції 1914-1923 рр.

Любов ЖВАНКО
(Харків)

БІЖЕНЦІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КРАЄВИДУ УКРАЇНСЬКОГО ПРОВІНЦІЙНОГО МІСТА

У Велику війну 1914–1918 рр. європейські держави вступили чи не з радістю, сподіваючись здобути швидку та блискучу перемогу. Проте вона перетворилася на п'ятирічний страх першої в історії індустріальної і по-справжньому тотальної війни. Європа, розділена на Західний і Східний театр бойових дій, здригалася від небачених досі битв, які кардинально змінювали краєвиди континенту, та фронти йшли не лише територією воюючих країн, вони проходили людськими душами, знищуючи існуючу

Любов Жванко – д.і.н., професор, керівник Музейного комплексу Державного біотехнологічного університету, м. Харків..

систему цінностей, руйнуючи внутрішній світ простої людини. Невід'ємною ознакою життя військового соціуму стали біженці. Багато хто з них потрапив у чужий і невідомий світ міста і став «новацією» його краєвиду.

Провінційні міста і села тогочасної України по-різному сприйняли початок війни й були позначені її різними маркерами. За великим рахунком, у перші дні місто вразила ейфорія від прийдешньої переможної війни, тоді як село занурилося у розпач і горе. Складна урбаністична система, якою є місто, від початку війни зазнало кардинальних змін. Міста можна розділити на три умовні категорії: фронтові, знищені на початковому етапі війни; прифронтові – де війна залишила свої значні руйнівні сліди і тиллові, які жили у передчутті тієї ж самої війни. Саме останні і стали місцем скупчення чужородного елемента – біженців, військовополонених, депортованих, виселенців, всіх тих, хто став прямим наслідком розв'язання цього військового конфлікту. Водночас українські провінційні міста – цікавий приклад дослідження, оскільки українські землі зазнали значного навантаження в організації соціальної опіки біженців у межах Російської імперії. Саме останні і стали місцем скупчення чужорідного елемента – біженця, з появою якого змінюється природно-культурний ландшафт, змінюється сам міський простір, його візуальні образи. Бараки для тимчасового проживання біженців збудовані на привокзальних площах та у міських садах, нові вивіски на будинках, де розміщувалися комітети допомоги, плакати із зверненнями до допомоги цим людям, збирачі пожертв для біженців на вулицях міста. З їх появою зазнав змін природно-культурний краєвид міста, його простір, візуальні образи. Цілі містечка, як наприклад, у Катеринославі, Полтаві, Харкові для біженців збудовані поблизу вокзалів і у міських парках, нові вивіски на будинках говорили пересічному обивателю про наявність у місті комітетів допомоги цим людям, різні плакати із закликами про допомогу біженцям, оголошення про працевлаштування, вивіски різних «Бюро праці», фури зборщиків пожертв на вулицях, як то яскраво описали газети тогочасної Одеси.

І сам біженець – як символ страждання та чужоземності – змінив певним чином міське обличчя. Він дисонував зі звичним для обивателя міським краєвидом. Більше того він, мов би вимагав уваги і допомоги, породжує відчуття вини, але біженець,

як виявилось, не завжди позитивна новація міського середовища. Поряд із різними шахраями, фальшивими збирачами пожертв, з'являються і «псевдобіженці». Трансформації зазнав і культурний простір провінційного міста: у ньому з'явилися носії іншої мови, іншої психології, іншої ментальності. Водночас місто виступило тим середовищем, де етнічні біженці за допомогою місцевих навіть невеликих діаспор прагнули зберегти свою ідентичність.

Красномовним маркером війни став залізничний вокзал, куди прибували санітарні потяги з пораненими, біженцями, військовополоненими. На території вокзалу з калейдоскопічною швидкістю розгорталися жахливі картини, сюжетам яких би позаздрили усі трагіки минулого. Вокзал став пунктом неповернення, межею, яка остаточно ділила життя людини на сентенції «до» і «після». Вона їхала у невідомість ще з багажем свого старого життя, своїми думками про минуле, досвідом довоєнного світооблаштування. Вийшовши з вокзалу у чужому місті, чужому світі людина була змушена прийняти чужі правила життя, стати частиною іншого соціуму, вжитися у чужі реалії, поділитися з чужими своїми бідами, проблемами, отримати допомогу, співчуття чи зловити на собі чийсь байдужий, але сповнений свого власного болю погляд...

Андрій ЖУК
(м. Івано-Франківськ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ТЕРНОПІЛЬЩИНИ В ХОДІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Війна як деструктивне історичне явище завжди має негативні наслідки для суспільства. 110-а річниця початку Великої війни (1914-1918) дає можливість вкотре освіжити в пам'яті нащадків нищівну силу військових дій на території України, зокрема Галичини. Попри велику

Андрій Жук – аспірант факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, священник УГКЦ, учитель історії Ліцею №23 ім. Романа Гурика (м. Івано-Франківськ).

заангажованість наукової еліти до питань дотичних цій тематиці, багато сторінок історії пов'язаних із діяльністю греко-католицького духовенства на Тернопільщині та Галичині вцілому залишаються недослідженими. Треба зазначити, що в першій половині ХХ ст. греко-католицька Церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким була доволі впливовою структурою в суспільстві. Тернопільщина входила в склад Львівської митрополії та поділялася на деканати. Тому місцеве духовенство завжди перебувало під пильним наглядом митрополита Шептицького.

Від діяльності греко-католицьких священників, монахів, монахинь з початком збройного конфлікту залежало багато суспільних чинників. Адже саме вони були присутні в усіх сферах життя галичан: освіті, культурі, медицині, економіці тощо. Окрім цього Церква (конфесія) була своєрідним ідентифікатором в розмежуванні населення, яке поділялися на українців греко-католиків та поляків римо-католиків. Додбачаючи такий вплив Церкви російська політична ідеологія взяла курс на пропаганду російського православ'я як інструменту поширення власної ідеології, позбавленої впливу Австрії.

З перших днів війни діяльність греко-католицьких активних діячів була придушена, а хто не встиг евакуюватися був неодмінно заарештований. Рівночасно розпочався процес насильницького переведення греко-католицьких парафій на російське православ'я на Тернопільщині. Місцеве населення та священників примушували самим ж за це голосувати. Окрім довічних арештів та заслань в Сибір щодо греко-католицького духовенства застосовувались тимчасові ув'язнення, що супроводжувалися допитами та тортурами. Окрім цього в їх діяльності російська влада забороняла здійснювати обряди хрещень, поховань, вінчань тощо. Хто ж не корився приписам окупаційної влади, той зазнавав найбільшої кари – смерті. Серед числа вбитих радянською владою греко-католицьких священників є о. Набак, о. Р. Березовський, о. В. Демчук, брати о. Максим і о. Петро Сандовичі та ін. Поруч з цими явищами діяльність греко-католицького духовенства була паралізована тим, що воно перебувало «між двома вогнями» - урядами двох ворогуючих держав: російським і австро-угорським. Таким чином, одна частина священників була звинувачена в москвофільстві, а інша –

підозрювана у співпраці з Заходом. Наприклад з тернопільського краю в русофільстві було звинувачено: 8 священників з Бучача, 6 – зі Зборова, 3 – з Бережан, 3 – з Підгайців, 2 – зі Заліщиків, 2 – з Чорткова, 1 – із Гусятина та ін. Обидва уряди ставилися до греко-католиків з особливою жорстокістю, приписуючи різного роду злочини та порушення в контексті співпраці з ворогом, розпалюванням ворожнечі тощо.

Окупаційна влада також інтенсивно перешкоджала й просвітницькій діяльності духовенства. Наприклад, у 1914 р. в с. Денисів біля Тернополя, в якому ще з 1870-х рр. існувала читальня (була членом товариства «Просвіта»), в якому діяв відомий сільський церковний хор і яке мало тісні зв'язки з українським рухом, російська військова частина підпалила селянські обійстя. Внаслідок чого згоріло 106 господарств, адже гасити пожежу було суворо заборонено. Також була спалена сільська школа, де активно з дітьми займалися священники та монахи.

Отож, діяльність греко-католицького духовенства Тернопільщини в ході Першої світової війни мала значний вплив на збереження національної ідентичності та духовної стійкості українського населення. Священнослужителі активно підтримували моральний дух громади, а їхня діяльність зміцнила зв'язок між Церквою та народом, що стало важливим чинником у підтримці національної єдності та самосвідомості в складний період історії.

Іван ЗУЛЯК, Ярослав БОГДАН
(Тернопіль)

ДЕКЛАРАТИВНІ НАМІРИ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЩОДО НАДАННЯ ДОПОМОГИ МІСЦЕВОМУ НАСЕЛЕННЮ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1914 Р.

13 вересня 1914 р. губернатор Тернопільської губернії повідомляв повітових начальників про утворення під їх безпосереднім керівництвом комітетів, до складу яких входило б місцеве населення, яке заслуговувало на довіру з метою з'ясування потреб громади в продовольчому забезпеченні. Необхідно було виокремити дві категорії

мешканців: 1) тих, хто потребував допомоги в грошовому еквіваленті; 2) тих, хто потребував допомоги продуктами, однак цю категорію ділили ще на дві підгрупи: перша – особи, яким необхідно було надавати продукти за заниженою ціною; друга – особи, яким необхідно передавати продукти безкоштовно. У повідомлення також йшлося про те, що аналогічний обласний комітет утворено у м. Львові для надання допомоги населенню Галичини під керівництвом графа В. Бобринського, якому необхідно надавати будь-яке сприяння.

Губернатор Тернопільської губернії зобов'язував повітових начальників негайно збирати дані про матеріальне становище осіб, яких австро-угорська влада переслідувала за симпатії до Росії. Необхідно було встановити склад сімей, їх кількість і характер необхідної допомоги, якої вони потребували з метою полегшення їхнього існування. 26 вересня 1914 р. воєнний генерал-губернатор Галичини у циркулярі, скерованому губернаторові Тернопільської губернії, вимагав його виконання, зважаючи на місцеві умови і ситуацію, на власний розсуд діяти, щоб не викликати масового спротиву населення. Зокрема, пункт другий «Про допомогу населенню» передбачав: 1) для з'ясування осіб, яким була необхідна допомога, при кожному повітовому відділі мали діяти комітети під головуванням начальника повіту або його заступника, до складу якого б входили відомі місцеві особи, призначені владою, у містах – аналогічні міські комітети. Наприклад, у м. Львові такий комітет очолював градоначальник; 2) повітові і міські комітети мали подавати зібрану інформацію до Львова, крайовому комітету, а також безпосередньо губернатору і генерал-губернатору; 3) одночасно мали б вказувати рівень надання допомоги – коштами або продуктами; 4) необхідно було у кожному повіті визначити кількість безробітних чиновників, сімей, яких евакуювали австро-угорська армія, необхідний розмір допомоги для їхнього утримання тощо.

Однак окупаційна влада не лише намагалася створювати комітети з допомоги місцевому населенню в Тернопільській губернії у 1914 р., але й облікувати рухоме і нерухоме майно, залишене колишніми власниками. Зокрема, пункт шостий циркуляру воєнного генерал-губернатора Галичини «Про окремі управління колишнього намісництва» зобов'язував губернатора

Тернопільської губернії отримувати дані про 1) існуюче державне майно, в тому числі й десятини землі, живої худоби, кількість продуктів, лісів і хто ними управляв; 2) існуючі вугільні, соляні і нафтові промисли, хто ними керував тощо.

Окрім того, губернатор Тернопільській губернії зобов'язував повітових начальників звернути особливу увагу на стан доріг для налагодження перевезень продуктів з метою забезпечення російської діючої армії харчами. Зверталася увага на збирання врожаю, викопування картоплі і буряка тощо. Так, восени 1914 р. у Заліщицькому повіті були значні плантації не зібраного врожаю буряка і тютюну.

Насправді окупаційна влада забороняла вивезення хліба до губерній Росії, оскільки його запасів було недостатньо для забезпечення військ, вимагала конфісковувати сухарі та галети шляхом несанкціонованих обшуків. На нашу думку, наміри надати місцевому населенню Тернопільської губернії допомогу в 1914 р. були нереалізованими. Вони носили пропагандистський характер і мали на меті демонстрацію «турботи» про населення для легітимації своєї присутності в регіоні та зменшення опору з боку місцевих жителів. Насправді їх виконання часто залишалося неповним або здійснювалося вибірково, в залежності від інтересів російської окупаційної адміністрації.

Юлія ІВАСЮТА
(Івано-Франківськ)

НЕОБХІДНІСТЬ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ РОСІЇ У АНАЛОГІЇ З НАСЛІДКАМИ ЦЬОГО Ж ПРОЦЕСУ В 1917-1921 РР.

Розпочата кривавим путінським режимом повномасштабна війна 24 лютого 2022 р. є продовженням тієї гібридної агресії проти України, яка була почата ними ж 20 лютого 2014 р. в Криму. Зі створенням Російського Добровольчого корпусу, Легіону «Свобода Росії» та батальйону

Юлія Івасюта – студентка факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Науковий керівник - доц. Єгоров О. І.

Сибір, а також опісля подій на Курщині, які почались у серпні 2024 р. вчергове доказують – росія буде переможена лише внаслідок повної деколонізації, яку не було проведено ані в 1917-1921 рр. і тим паче це не було зроблено в 1991 р. Які ж власне проблеми можуть бути вирішені в ході такого процесу?

По-перше, якщо ми згадуємо революції 1917 р. на території імперії Романових (Лютнева та Жовтнева), то відповідно ми пригадуємо, що вони дали поштовх для спроб утворити власні держави для України, Польщі, Білорусі, держав Балтії, Кавказу, Фінляндії і т.д. Безумовно, що країни Балтії до 1940-го р. змогли утримувати свою незалежність (поновили в 1991 р.), в той час як Фінляндія з грудня 1917 р. є і досі незалежною. У подіях довкола розпаду СРСР в 1991 р., на базі колишньої радянської імперії утворилось 15 незалежних республік, де поступово росіяни утворювали гарячі точки напруги на території Молдови, Азербайджану, Вірменії, Грузії, а з 2014 р. – в Україні. Станом на зараз досі є діючими 5 нелегітимних держутворень на території України, Молдови та Грузії.

По-друге, так чи інакше, Москва не відмовлялась від імперських амбіцій ані після 1917-го (чого лише варта радянсько-фінська 1939-1940 рр., радянсько-польська 1939 р. у взаємодії з Третім Рейхом та друга радянсько-фінська в 1941-1944 рр.), ані після 1991-го рр. Станом на зараз в окупації (з кінця 1990-х рр.) залишається визнана Україною чеченська республіка Ічкерія.

По-третє, росія як до 2014-го, так і тим паче після цієї дати не дає жодних можливостей як для українських, так і іноземних науковців досліджувати її архіви. Звісно, що там схована та правда, яка дозволить як пришвидшити деколонізаційні процеси, так і зовсім по іншому поглянути на історію окупованих нею держав як в минулому, так і на сучасному етапі. Того доступу до архівів, які мають українські історики після декомунізації 2015 р., росіяни не давали нікому ні в 1917-1921 рр., ні тим паче після 1991 р.

Утримуючи за собою окуповані території України, Молдови та Грузії, російська дійсність не дає можливостей для якісного розвитку цих територій і всіма можливими діями перетворює ці землі у точки нестабільності. Тут немає ані якісних соціально-економічних можливостей, порушуються права етнічних меншин, проводяться масові репресії, які багато в чому подібні до тих, які мали

місце в 1917-1991 рр., реалізовується незаконна мобілізація до лав збройних сил країни-агресора, викрадаються культурно-релігійні цінності, нелегітимно експлуатуються корисні копалини та інші цінні ресурси на цих теренах і т.д. Позбавлення самоідентичності цих територій і перетворення їх на типову російську глибинку створює виклики і для ще вільних держав по сусідству.

В 2022 р. українцями були враховані помилки попередніх поколінь, в тому числі і УНР, Гетьманату та ЗУНР. Діючи консолідовано як влада, так і народ, попри численні протиріччя знайшли в собі сили діяти єдиним фронтом проти ворога. Однак, однією із ключових проблем деколонізації України в 2020-х рр. окрім громадсько-культурного простору є і наявність в нашій державі Московського патріархату. Слід сподіватись, що і ця проблема буде врегульована законодавчо ще протягом 2024 р.

Загалом ми бачимо, що деколонізація російської федерації – це необхідність в умовах нашого часу. У порівнянні з 1917-1921 рр. Україна змогла врахувати помилки своїх попередніх державотворців, проводить успішні бойові операції на території держави-агресора та формує у себе політичні підвалини для повної деколонізації росії. Вважаємо, що допоки деколонізація всередині України не буде здійснена повністю, доти і ми не переможемо рф.

Оксана КАЛІЩУК
(Луцьк)

ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРИКЛАД ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Початок російсько-української війни 2014 р., а особливо фаза повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., стали викликом та випробовуванням для української та міжнародної спільноти. Експертні середовища, оговтавшись від першого шоку, почали аналізувати, що ж відбулося, шукаючи у минувшині (далекій та близькій) аналогії, які б допомогли зрозуміти поточний момент. Найпоширенішим досить швидко **Оксана Каліщук** – д.і.н., професор Волинського національного університету імені Лесі Українки.

стало стало порівняння російсько-українська війна vs Друга світова війна. Це й не дивно. Адже російська агресія на Україну стала першою війною такого масштабу на європейському континенті з часів Другої світової війни; події довкола неї надто нагадували політичні ігри, які призвели до її початку (анексія Судетів 1938 р. та анексія Криму 2014 р.); тактику “йти по трупах”, застосовувана свого часу Ватутіним чи Жуковим, застосовують росіяни й нині; практика фільтраційних таборів та депортатів; масове винищення цивільного населення, мародерства та гвалтування, які вважають найпоширенішим воєнним злочином радянської армії, стали символами нинішньої російсько-української війни; ленд-ліз (30 жовтня 1941 р., прагнучи уникнути прямої участі у Другій світовій війні, обмежившись лише матеріальною допомогою, президент США Т. Рузвельт підписав указ про виділення кредиту у 1 млн. доларів, а 9 травня 2022 р. президент США Дж. Байден підписав закон про Ленд-ліз військової зброї для України).

Існують і менш очевидні паралелі. До прикладу, Андрій Содомора, пригадавав 300 спартанців, передовсім вказуючи на волюбність та прагнення до свободи, як лінію, яка нас об'єднує. Інстинктивно виринають порівняння з Кримською війною 1853–1856 рр. Подибуємо також нав'язування подій російсько-української війни та другої ірано-іракської чи другої Карабахської війн. За значенням російську агресію проти України прирівнюють до початку нової Холодної війни, відновлення “залізної завіси” чи нової Карибської кризи.

Велика війна 1914–1918 рр. теж заслуговує на увагу.

Передовсім нагадає про ідеологічне підґрунтя обох воєнних протистоянь. І 1914, і 2014 р. росія прагнула зберегти статус наддержави. Не випадково Сергій Плохій тлумачить російсько-українську війну як відгомін столітньої історії (дозволимо собі довшу цитату): “Ця війна – одна з багатьох воєн розпаду імперій. Це довготривала тема і в регіоні – Східній Європі, і в українській, і в російській історії. Бо реально розпад імперій почався вже під час Першої світової війни. [Російська] імперія розпалася так само, як Османська чи Австро-Угорська, але більшовики змогли зібрати її разом. За допомогою насильства та більш гнучкої політики до національних меншин, насамперед

українців, які стали найбільшою меншиною в Радянському Союзі та отримали символічні ознаки державності: УРСР, Академія наук, уряд. Але Радянський Союз помер смертю імпрій” (Третя світова війна – це головний біль у Вашингтоні: розпад Росії, <https://suspilne.media/culture/741387>)

Для росії як імперії був і є критично важливим контроль над територіями. Якщо на початку 20 ст. метою росіян було отримати протекторат над Балканами та іншими слов'янськими народами, то у першій третині 21 ст. їх завданням стало відновлення контролю над теренами колишньої радянської імперії та країнами “Варшавського договору”.

Попри трагізм Великої війни, великі людські та матеріальні втрати для України та українців, вона стала “каталізатором” модернізації та консолідації українського суспільства. Саме завдяки їй на світовій мапі з'явилася українська держава, а українці зрозуміли, що попри кордони і громадянства різних імперій вони є єдиною нацією. Нині ми спостерігаємо подібні процеси. Війна стала чинником-прискорювачем, завдяки якому уже через чотири місяці від початку широкомасштабного вторгнення вона отримала статус кандидата на членство в ЄС, небаченими темпами йде внутрішнє очищення від колоніальних символів, відбувається формування політичної нації.

У обох випадках ми обов'язково повинні бачити геополітику в основі. Перед Великою війною, як відомо, існували міжнародні коаліції, члени яких готові були відстоювати збройно спільні інтереси (загалом одна за одною втягнутою у цю війну виявилось 38 держав). У сучасному російсько-українському протистоянні теж врешті-решт утворилися дві коаліції. Це цивілізований демократичний світ (НАТО, ЄС, Японія, Нова Зеландія, Австралія та інші, що запровадили санкції проти рф; загалом 35 країн і 16 міжнародних організацій), який підтримує Україну, і коаліція довкола росії (Білорусь, Іран, Сирія, КНДР, деякі країни Африки та ін). Уже сьогодні з певністю можна твердити, що наслідки російсько-української війни вплинуть на світобудову, як свого часу на неї вплинули результати Великої війни.

В час Першої світової та нині подібним слід уважати стан європейського суспільства. На початку 20 ст. європейці були переконані у незворотності суспільного прогресу, коли не буде

війн та воєнних конфліктів, стабільного покращення технічного рівня, розвитку культури, звulгаризувавши – функціонування “споживацького” суспільства. Подібно на початку 21 ст. ми спостерігали розмови про “кінець історії” та панування суцільного добробуту. Однак, як виявилось, суспільна природа є складнішою.

Російсько-українська нагадує Велику війну, адже стає/стала позиційною. На перший погляд виглядає, що ми спостерігаємо подібне, лиш на вищому технологічному рівні – авіацію чи прив’язані аеростати, які використовували для спостереження на початку 20 ст., замінюють дрони (від “мавіків” і вище). І тут слід нагадати, що Велика війна теж увійшла в історію саме цілим переліком нових видів зброї, вперше застосованих тоді (отруйні речовини броненосці, танки, кулемети, дирижаблі та ін.).

Можна спробувати віднайти і точкові паралелі. Битва під Верденами 1916 р. стала однією з найбільших в історії людства та найдовшою за всю Велику війну – вона тривала 10 місяців і через “Верденську м’ясорубку” пройшли 2 млн військових, а загинули більше 300 тис. французьких та німецьких бійців. Експерти твердять про її подібність до боїв за Бахмут (хоч, вочевидь, історичні паралелі не можуть бути повними). Окрім суто візуальної подібності окопів, багнюки та викошених артилерією посадок, величезної кількості загиблих, у обох випадках, бої виснажили обидві армії, але, що важливіше, підірвали наступальний потенціал і впевненість у перемозі (німців та росіян, відповідно). Юрій Котляр говорить про коловий поступ історії й подібність подій військової історії Миколаєва в 1918, 1944 та 2022 рр.

Мусимо враховувати ще й такий нюанс. Німеччина зазнала поразки у Великій війні, перебуваючи на окупованих територіях і жоден вояк Антанти не вступив на її територію до капітуляції. Це теж є приводом до роздумів.

Вочевидь, варто погодитися з тими, хто пошук історичних паралелей вважає неоднозначним та контрверсійним. Однак, не можна не визнати його поширеність та ефективність для прогнозування у загальних рисах розвитку подій. Історичні аналогії можуть бути недосконалими, однак інформативними.

Тарас КОВАЛЕЦЬ
(Чернівці)

ЗВИЧАЇ ТА ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ Й ГАЛИЦЬКОГО ПОДІЛЛЯ У ЧАСИ «ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ» ОЧИМА НІМЕЦЬКИХ СОЛДАТІВ

У міжвоєнний час з'явилася серія видань історій полків німецької армії (т.зв. «Пам'ятні сторінки», «Erinnerungsblätter»). Однією з них є історія 40 го королівського саксонського запасного піхотного полку, видана у Дрездені 1929 р. Вона базується на щоденниках бойових дій полку та спогадах окремих вояків, упорядкованих лейтенантом Рудольфом Шпором, і представляє опис бойових дій, умов життя солдатів та їх взаємодії з цивільним населенням. Полк пройшов бої у Франції, після чого був перекинутий в Галичину і Галицьке Поділля. Під час перебування там хроніст полку зафіксував цінні описи й фото, що свідчать про звичаї та повсякдення місцевих українців.

Поселення й житлові умови. Містечка мало відрізнялися за типом забудови від сіл. Переважали одноповерхові, малі й тісні задушливі хати, криті соломою (у Соколівці через це на очах солдатів блискавично згоріло 40 хат), обмазані глиною і землею, де мешкали родини з 8 і більше осіб (кілька поколінь). Рідкістю були двокімнатні хати під черепицею чи бляхою із господарським приміщенням збоку. Для захисту від холоду взимку хати обкладалися очеретом.

Інтер'єр був дуже скромним. У кімнаті зазвичай стояло єдине ліжко для матері й найменших дітей, чоловіки спали на вузьких дерев'яних лавах уздовж стін. За підлогу правив утрамбований ґрунт. Велика цегляна піч ставала об'єктом солдатських жартів. Один кут кімнати прикрашався дешевими іконами.

У хатах взимку тримали птицю і худобу (телят, льох з поросятами, гусей).

Тарас Ковалець – к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Єдині кам'яні чи цегляні споруди в населених пунктах – красиві церкви (Стоянів та Горохів). Часто церкви були й дерев'яні, вкриті гонтами, з нефарбованого бруса, чорні від часу. Зanedбані, без огорож цвинтарі обабіч сіл з високими чорними дерев'яними хрестами справляли похмуре враження.

Особливо багато нарікань сипалося на «жахливі» дороги (в районі Бродів піщані, на інших теренах ґрунтові) та вулиці поселень, котрі «через величезну кількість бруду часто були майже непрохідними». Особливістю Галицького Поділля були численні великі ставки та чотирикутні обшиті деревом колодязі.

Одяг та зовнішній вигляд. Звичний одяг чоловіків складався з сорочки і лляних штанів, підтримуваних поясом, а святковий із сукняних штанів, жилета, піджака та чобіт. Жінки й дівчата у неділю вбиралися у барвисті спідниці та хустки, багато вишиті сорочки й корсети, взували шнуровані черевики або чоботи. У будні всі (навіть часто взимку) ходили здебільшого босоніж.

Землеробство. На Галицькому Поділлі любили садити картоплю, кукурудзу, боби, сочевицю. Обробіток примітивний (рівня «Тридцятилітньої війни», простим плугом і мотикою), через родючість землі без вживання добрив.

Звичаї та обряди. Жителі зустрічали солдатів процесіями з хоругвами та вітальними піснями (Яблунів), їжею і напоями, вдячно тисли руки (Копичинці), намагалися цілувати долоні й поли мундирів, що завдавало німцям дискомфорт.

На Різдво селяни спалювали солом'яні хрести перед воротами дворів для захисту від нещастя та обв'язували солом'яними мотузками фруктові дерева. 14 січня діти посівали хати кукурудзяними та вівсяними зернами, за що отримували булочки (Нагірянкa). Святкове меню: кутя з пшениці, замоченої у молоці, голубці з гречаною начинкою і часником, вареники з квашеною капустою і картоплею, боби, капуста в молочно-борошняному соусі.

Весільний обряд у Молодичному: прикрашена паперовою короною та стрічками наречена у переддень весілля танцювала в клуні з подружками, у день весілля цілувала чоботи і руки кожному присутньому чоловікові, у церкві стояла вкрита «білим лляним полотном»; опис традицій прийому молодої пари до хати батьками, зрізання і закопування чоловіком коси дружини.

Українська музика солдатам не подобалась, а німецька вже місцевим була «негарна». На смак німців, українки здебільшого некрасиві; жінки були «робочою худобою у родині», швидко старіли і ставали «відштовхуюче потворними».

Висновок: унікальність, свіжість, незаангажованість та цінність даних

Андрій КОРОЛЬКО
(Івано-Франківськ)

РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ ПОКУТТЯ ПІД ЧАС БРУСИЛОВСЬКОГО ПРОРИВУ 1916 р.

На початку 1916 р. російські війська спробували повернутись у Східну Галичину. Одна з ліній фронту, на якому знаходилась 9-а російська армія, проходила по лінії Тисмениця – Нижнів – Порхова – Ялівець – Чортків. Однак особливо «ожив» фронт наприкінці весни 1916 р. Новий наступ Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова на просторі від м. Луцька до м. Чернівців розпочався у кінці травня. Наступ російських військ на територію Покуття відбувався у кількох напрямках. У першій декаді червня відбувалися запеклі бої за контроль над р. Дністер. Російські війська захопили м. Снятин і м. Городенку. Особливо уперті бої відбувались в с. Незвисько Городенківського повіту. Інший напрям наступу російських військ відбувався у районі м. Коломиї і м. Станиславова. У другій половині червня австрійські війська змушені залишити м. Коломию. Російські кавалеристи великими силами наступали на північ від м. Обертина, однак австрійській піхоті і артилерії вдалося на деякий час призупинити атаку ворожих сил.

Наприкінці липня 1916 р. військова ситуація на Покутті нормалізувалася. Австрійській армії Ботнера вдалось стримати наступ російських військ на лінії від устя р. Коропець до р. Дністер – с. Озеряни – шлях між м. Товмач

Андрій Королько – к.і.н., доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

і с. Незвисько – залізнична дорога в районі с. Черемхів поблизу м. Отинії.

Протягом червня – початку серпня 1916 р. Покуття знову опинилось в руках росіян. На початок вересня 1916 р. Південно-Західний фронт вийшов на лінію: р. Стоход – Киселин – Золочів – Бережани – Галич – Станиславів – Ворохта. У результаті Брусилівського прориву (4 червня – 20 вересня 1916 р.) на окупованих російськими арміями територіях було утворене «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни» з центром спочатку в м. Тернополі, а згодом у м. Чернівцях. У адміністративному аспекті воно поділялося на дві губернії: Тернопільську та Чернівецьку. Більша частина Покуття (Городенківський, Коломийський, Снятинський повіти) входила до складу Чернівецької губернії.

Окупація Покуття 1916 р. хоч була короткотривалою, але носила більш жорстокий характер ніж у другій половині 1914 р. – на початку 1915 р. Особливих руйнувань зазнали населені пункти краю. На початку 1917 р. м. Коломия і м. Городенка виглядали спустошеними: «Цілі части міста пусті. [...] Нема палива, нафти, цукру, чаю, а мало мяса і набілу. В околиці дворів майже нема. Від Коломиї по Городенку не заорано ні одного морга поля під озимину».

Навчені гірким досвідом російської окупації 1914–1915 рр., місцеве українське населення не втікало з рідних домівок, віддаючи на поталу власні господарства ворогу. Зокрема, греко-католицькі священики Товмацького повіту залишилися на місці, опікуючись селянами, не даючи можливість росіянам здійснювати мародерство і реквізицію майна. Самі ж селяни, переважно жінки, ховали майно у безпечніше місце, далеко від ворога: «Се повинно бути приміром і для інших селян і селянок в часі наїзду і вони рівнож не повинні кидати свого села, остати на місци і втерпіти все, що може нанести тяжка воєнна хвиля».

Брусилівський прорив через великі втрати остаточно підірвав боєздатність як австро-угорської, так і російської армій. На фронтах знову почалася позиційна війна, яка тривала до весни 1917 р. Попри намагання австро-угорської армії звільнити територію Східної Галичини і Північної Буковини, довгий час залізнична мережа на території Покуття і Північної

Буковини знаходилась в руках росіян. Стратегічним вважався Коломийський вузол, до якого входили залізничні лінії Коломия-Делятин-Хриплин, Коломия-Стефанівка, Коломия-Лужани, Лужани-Стефанівка-Заліщики, Неполоківці-Вижниця, що утримувалися царською владою до літа 1917 р.

У роки Першої світової війни Покуття остаточно від російських військ було звільнено восени 1917 р.

Водночас Перша світова війна засвідчила марність сподівань імперських кіл встановити тотальний контроль на західноукраїнських землях, в тому числі і на території Покуття. З іншої сторони, політизація українського суспільно-політичного руху наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., поширення ідей національної державності й соборності у Галичині створили необхідні передумови до збройної боротьби за Українську державу у 1918 р.

Петро КОСТЮЧОК
(Івано-Франківськ)

СТРЕС-ТЕСТ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ АДАПТИВНОСТІ УКРАЇНЦІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ (1914–1915 РР.)

Під час Першої світової війни територія Карпатського регіону стала ареною кровопролитних боїв Східного фронту. Велика війна була каталізатором національного усвідомлення населення периферійних територій, переломним моментом на шляху до колективної політичної мобілізації, визначеної групової етнічної ідентифікації. В умовах переміщень австро-угорської та російської армій у Карпатах у 1914–1915 рр. доволі швидко змінилися етнополітичні координати, що спричинили появу нового політичного простору, залежного від окупаційних адміністрацій. Такі зміни заклали основи під трансформацію національних саморефлексій та відповідних політичних настроїв серед місцевого населення.

***Петро Костючок** – к.і.н., доцент кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.*

Початок війни місцеве населення Карпатського регіону зустріло неоднозначно. Її сприйняття корелювалося від повної підтримки наступу росіян (більша частина лемків та русинів Пряшівщини) до вираження повної лояльності Габсбурзькій монархії (більша частина бойків, гуцулів, русинів Закарпаття). Кожна сторона з певними політичними очікуваннями сприймала то прихід, то відхід військових противників. Парадоксальна ситуація склалася серед українців/русинів Карпат. У своїй масі на початок війни вони були амбівалентними, мали доволі низький рівень політичної активності та водночас етнічної/національної свідомості, етнічна/національна самоідентифікація перебувала на зародковому етапі. Цим фактом уміло скористалися росіяни. Будучи під впливом системної пропагандистської роботи, проведеної росіянами в краї перед війною, місцеве населення вірило та очікувало на «звільнення» російськими братами від Габсбургів. У той же час інша частина українців/русинів, які брали участь у національно-політичному житті українства Дунайської монархії (голосування на виборах, солідаризація з українським політичним проводом, участь у культурно-освітніх акціях), виявили цілковиту політичну підтримку австро-угорській владі. Проте один та інший вектори сприйняття війни та військових опонентів зазнав значної еволюції, коли власне вона торкнулася карпатських українців/русинів. Очікування від обох сторін були затьмарені відповідними етнополітичними реаліями щодо українства, які виношували обидві імперії. Власне цими реаліями й стали етнополітика Росії та Австро-Угорщини щодо місцевого населення («руська зрада», «мазепинство») та відповідні зміни у сприйнятті місцевих українців/русинів «свого-чужого» у 1914–1915 рр. Війна докорінно трансформувала традиційний уклад національно-політичного та культурно-освітнього життя в регіоні.

З початком війни в Карпатському регіоні розпочалися «встановлення» рівня лояльності місцевого населення до австро-угорської влади, пошуки і виявлення неблагонадійних елементів. Заприсудами австро-угорських армійських польових судів, а то й без них, українців звинувачували в державній зradі і страчували. На всій території фронту з обох сторін страсти носили масштабний характер. Обидві воюючі сторони вдалися до переслідувань українців/русинів краю за політичними та

етнічними мотивами. Наслідком цього стали масові арешти, фізичні екзекуції, невмотивовані вбивства, вислання з терену проживання. Масові реквізиції, а подекуди просто крадіжки майна, що проводили як російські, так і австро-угорські військові, остаточно розвіяли міфи про їх роль визволителів і захисників українців/русинів Карпат. Це вплинуло на зміни у свідомості місцевого населення щодо координат сприйняття воюючих сторін за принципом «свій-чужий» у наступні роки. Населення по-суті стало дезорієнтованим, що у подальшому призвело до швидкого пошуку власного «я» та участі у національно-політичних трансформаціях, що охопили регіон наприкінці війни та після її завершення.

Олена КУЖЕЛЬНА
(м. Шостка Сумської обл.)

ПЕРШІ ДНІ РОБОТИ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У КИЄВІ НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ. ЗІ СПОГАДІВ КИЯНИНА ВОЛОДИМИРА ФЕДОРОВИЧА РОМАНОВА

Написані 1922 року і вперше видані лише за 90 років, мемуари Володимира Федоровича Романова* не привернули особливої уваги дослідників. Можливо через, на перший погляд, «царське» прізвище, можливо й тому, що були написані від імені чиновника Російської імперії, й часом мали, відповідно, «імперське» забарвлення. Але на мій погляд вони варті уваги тому, що автор споминів перші двадцять років свого життя прожив у Києві та під час Першої світової війни також перебував у рідному місті, працюючи в системі Червоного Хреста. До того ж на формування його світогляду вплинула його мати – українська письменниця, уродженка Ніжинського повіту Одарка Володимирівна Романова (1853-1922). Тож наведемо перші враження «від війни» очима київського чиновника.

Володимир Федорович Романов народився 4 березня 1874 року у Києві. Через п'ятдесят років він зізнався, що Київ

Олена Кужельна – член Національної спілки краєзнавців України.

«усе життя був для мене найулюбленішим і найкрасивішим містом у світі»**. З 1883 по 1893 рік навчався у Київській гімназії, по закінченні якої вступив до Київського університету. Потім перебував на державній службі в органах Міністерства внутрішніх справ, відомств шляхів сполучення та землеустрою. З початком Першої світової війни, погодившись на пропозицію обійняти одну з керівних посад у товаристві Червоного Хреста Південно-Західного фронту, знову повернувся до Києва.

«Я виїхав до Києва у двадцятих числах липня, – писав Романов. – Подорож моя з Петербургу до Києва продовжувалося вже не добу, як до війни, а три доби; ми пропускали військові поїзди». Вирішити питання розміщення управління Червоного Хреста у Києві вдалося за допомогою М.І.Терещенка, який «надав безкоштовно три будинки на Бібіковському бульварі». Враження В.Ф.Романова від перших днів війни: «Я ненавиджу війну, як прояв найгрубіших, тваринних інстинктів людини, як ганебне нещастя – хворобу людства». Він відверто зізнавався: «Занадто важкими здавалися мені перші кроки на моєму новому поприщі. Повз Київ проїжджали начальники різних загонів; я постачав їх грошима... Раптом, як сніг на голову, з'явилися перші поранені; думалося тоді, що справжня війна ще не скоро; мені повідомили..., що на вокзалі перебуває 25 поранених, запитували на чому й куди їх вести». Виникли проблеми з транспортом: у військовому шпиталі була «тільки одна «лінійка», до того ж зламана. Ці перші два десятка поранених справили таке враження і поставили у такий глухий кут, ніби їх було десятки тисяч – що згодом, за кілька місяців нікого з нас вже не дивувало». Не меншу розгубленість викликала і поява першого полоненого, який сам прийшов до відділення Червоного Хреста з вокзалу. «У Києві за тиждень вже ходили від вокзалу спеціально обладнані трамвайні вагони. На самому вокзалі почав працювати чудове приймальне відділення і харчовий пункт, що були обладнані за кошти управління південно-західних шляхів. Відкривалася одна за одною низка лазаретів під опікою міського голови..., а також низка великих й малих лазаретів приватних осіб або товариств. Перш ніж прийняти перших «пацієнтів» лазарети ретельно перевірялися і оглядалися «чинами медичної частини».

«Провінція теж сколихнулася: бажаючих допомогти пораненим і хворим було скільки завгодно, — писав В. Ф. Романов. — Населення, особливо селяни, дізнавшись про організацію Червоним Хрестом продовольчої допомоги, почали підвозити... хліб, молоко, яйця і т.і., ...не вимагаючи за них ані якої платні».

Долучаючи до надання допомоги, як окремих громадян, так і різноманітні організації, Романов без зайвої скромності заявляв, що це саме він «зробив Управління Червоного Хреста південно-західного фронту надзвичайно популярним серед населення Малоросії...Лазарети росли наче гриби». З метою надання продовольчої допомоги управлінням Червоного Хреста формувалися «постійні пункти харчування та рухомі пункти. Чисельність останніх досягла майже десяти одиниць. Вони «були сформовані з класних та товарних вагонів».

Тут Романов знову звертає увагу на значну благодійну допомогу, яку надавала родина Терещенків. Зі словами подяки він згадує дружину Івана Миколайовича Терещенка Єлизавету Михайлівну: «Витрати по формуванню і утриманню першого такого загону-потягу прийняла на свій рахунок ...Є.М.Терещенко, яка взагалі приймала найгарячішу участь у роботі Червоного Хреста і внесла на утримання його закладів декілька мільйонів карбованців».

Як негативний чинник, В.Ф.Романов згадує «надлишковий формалізм ...військового відомства». Багато часу займали «щомісячні і зведені звіти». Дещо пізніше, оповідаючи про події 1916 року, Романов відзначав, що «дріб'язковість канцелярської роботи постійно межувала і з поїздками «по багаточисельним київським шпиталям... та виїздами на різні місцеві наради (Полтаву, Чернігів. Могильов, Кишинів та ін.) для огляду військових установ».

У товаристві Червоного Хреста Володимир Романов пропрацював чотири роки. У березні 1920 року він емігрував до Югославії. Там 1922 року він закінчив писати свої мемуари. Володимир Романов помер 1929 року у Белграді.

*Романов В.Ф. Старорежимный чиновник. Из личных воспоминаний от школы до эмиграции, 1874–1920 гг. СПб: Нестор-История, 2012. 336 с. (друге видання – 2019 рік).

**Цитування тексту спогадів — у перекладі автора статті.

Ярослав КУШНІР

СТРУКТУРА ТА ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ БУКОВИНИ В ПЕРІОД АДМІНІСТРАТИВНОЇ УНІФІКАЦІЇ РУМУНІЇ (1918-1920)

Процес розпаду Австро-Угорщини створив на Буковині ситуацію, за якої як українці, так і румуни збиралися перебрати владні повноваження від австрійської адміністрації. Вступ румунських військ до Чернівців створив кращі можливості для формування владних структур регіонального рівня. Так, 12 листопада 1918 р. на засіданні Румунської Національної Ради затвердили “Основний тимчасовий закон стосовно влади краю Буковини”, яким РНР визначалася вищою виконавчою та законодавчою владою краю. Як прирівняна до Палати депутатів, вона обирала зі свого складу голову, трьох співголів, директора Президіяльного бюро. Виконавча влада реалізовувалася призначеними нею державними секретарями та головою уряду краю. Повноваження уряду визначалися згідно аналогічного закону королівства Румунії. Проте діяльність уряду та збереження автономії краю могли діяти лише тимчасово у перехідний період.

На підставі прийнятого закону 12 листопада обрали державних секретарів та голову уряду. Зокрема, державним секретарем із зовнішніх відносин став С.Пушкаріу, внутрішніх справ - Д.Поповіч, фінансів - Н.Флондор, сільського господарства І. Сирбу та інші представники РНР, загалом 11 осіб. Головою уряду визнали Я.Флондора, тоді як секретаріати оборони та юстиції мала контролювати РНР під головуванням Д.Бежана. На додачу рішенням засідання запроваджено стан облоги у Пруто-Дністровському межиріччі та повітах Вижниця, Вашківці, Сірет, Редеуць, Сторожинець, мешканці яких мали здати зброю та коритися рішенням уряду.

***Ярослав Кушнір** – аспірант факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.*

Програму дій уряду обговорили 13 листопада на публічному засіданні, де одразу було заявлено про тимчасовий характер діяльності уряду. Проте у програмі уряду заявляли про намір розробки закону про вибори, встановлення порядку та спокою у краї, впровадити в дію принципи В.Вілсона, відмовитися від переслідування соціальних та національних рухів та встановити контакти з представниками інших націй.

У зовнішній політиці ставилося завдання підтримання тісних зв'язків з Регатом та Ардялом, тоді як у внутрішній задовольняти громадські інтереси, боротися проти корупції, відновити належну діяльність адміністративних органів, провести вибори до громадських рад на основі загального виборчого права. Завданням ставало виправлення фінансового становища та відновлення господарств на Буковині. Планувалися реорганізація жандармерії та створення добровольчого легіону. В аграрній сфері готувалися до проведення аграрної реформи та поліпшення продуктивності сільського господарства в рільничій та тваринницькій галузях. В сфері освіти уряд збирався перевести навчальні заклади на національну основу для всіх націй. В сфері релігійної політики давалася обіцянка поваги до автономії культів та піднесення становища православної церкви. У ставленні до населення планували організувати регулювання ввезення зернових та торгівлі ними, повернути біженців з метою відновлення господарства краю, уніфікувати медичну службу.

Розвиток діяльності продовжився через інкорпорацію до РНР біженців, які повернулися до краю. Після Генерального конгресу Буковини урядом приймалися окремі рішення, що давали змогу управляти краєм. Так, 30 листопада 1918 р. вийшло розпорядження №5, яким залигали в силі старі закони для Буковини, запровадили ряд фіскальних рішень.

З виходом 2 січня 1919 р. чергового номера «Monitorul Oficial» було змінено ситуацію з урядом Буковини. Фактично цією датою вважають закінченим перехідний стан Буковини, що тривав від 11 листопада 1918 по 2 січня 1919 р. У цей період вищий орган влади приєднаної до Румунії Буковини, виконував свої функції посередництвом видання наказів, діючи на основі тимчасового основного закону. Це був період автономії уряду і військова влада не втручалася у діяльність цивільної, як і центральна влада

не робила розпоряджень законодавчого чи адміністративного характеру*. З 2 січня 1919 по 5 квітня 1920 р. тривав перехідний період у політичному та адміністративному керівництві Буковиною, коли влада здійснювалася міністром-делегатом та секретаріатами службовими на місці і міністром для Буковини у Бухаресті. Загалом варто відзначити, що для цього періоду були характерні протистояння всередині цих владних структур, що супроводжувалося відкритими конфліктами та змінами. Влада ж здійснювалася на підставі розпорядження центрального уряду.

* Див.: Economu R. Unirea Bucovinei 1918. – București: Editura Fundației cultural Române, 1994. – P.45.

Володимир Любченко
(м. Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7207-6637>

ОБМІНИ ЗАРУЧНИКАМИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: КЕЙС СОЛОМОНА ВАЙССЕЛЬБЕРГЕРА ТА ІНШИХ ЧЕРНІВЧАН

Взяття заручників серед цивільних з метою убезпечити як становище окупаційної влади від спротиву місцевого населення, так і життя колаборантів – від актів помсти з боку земляків, що зберегли вірність урядам своїх держав, було одним із найогидніших обличчій Великої війни 1914-1918 рр. Грішили на це явище різні протиборчі у війні сторони, проте на європейському театрі воєнних дій в розряд цілеспрямованої державної політики на окупованих теренах воно було підняте саме у Російській імперії, чії ідейні нащадки не тільки успадкували, але й розвинули та масштабували цю антигуманну практику своїх попередників в ході розв'язаної РФ війни проти України, що розгортається просто на наших очах. З іншого боку, не менш відразливими діями тільки вже щодо окремих запідозрених у нелояльності та

Володимир Любченко – науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст., Інститут історії України НАН України.

русофільстві груп серед своїх власних підданих, що вилились у превентивну невибіркову депортацію до таборів навіть членів родин включно з дітьми – відзначилася Австро-Угорщина.

Все це разом зробило можливим замішаний на помсті кейс взяття у заручники в окупованих російськими військами Чернівцях в ніч з 2-го на 3-тє вересня 1914 р. чотирьох помітних представників міської громади, включно з міським головою Соломоном Вайссельбергером, з подальшою чотирнадцятимісячною детективною за своїм сюжетом епопеєю обопільних спроб влаштувати обмін цих осіб, яка, попри усталену практику, що заручники бралися до кінця ведення між протиборчими сторонами воєнних дій, увінчалася (одна з небагатьох) успіхом на межі жовтня і листопада 1915 р.

Головними дієвими особами та сторонами цієї епопеї, окрім, власне заручників-чернівчан, були верховний головнокомандувач російської армії великий князь Микола Миколайович, воєнний генерал-губернатор Галичини граф Георгій Бобринський, чернівецький губернатор С. Євреїнов, МЗС і посольство Російської імперії в Іспанії, чиновник МЗС для ведення дипломатичного листування при генерал-губернаторі Галичини В. Олфер'єв, посольство США у Петрограді, міжнародні єврейські організації, Шведський Червоний хрест, депутат Віденського парламенту від Буковини Микола фон Василько та інші. І, звісно, один з провідних буковинських радикальних русофілів Олексій Геровський, який у червні 1914 р. напередодні початку війни утік разом із братом Георгієм з ув'язнення до Російської імперії, а в окупованих російськими військами Чернівцях з'явився вже обіймаючи посаду в.о. чиновника з особливих доручень при чернівецькому губернаторі, дорадником якого був щодо всіх місцевих справ. Саме О. Геровський, чиї мати, сестра, дружина і малолітня донька були превентивно депортовані австрійською владою з початком війни до табору на заході Австрії, спричинився до взяття цивільних заручників у Чернівцях, а згодом, шукаючи протекції у високих кабінетах, наполегливо домагався обміну заручників-чернівчан на членів своєї родини. Врешті обмін відбувся, але на захоплених австрійцями російських чиновників...

Детальному з'ясуванню усіх перипетій обміну, задіяних у ньому сторін і причинно-наслідкових зв'язків – і присвячено даний виступ-розвідку.

Борис МАЛИНОВСЬКИЙ
(Черкаси)

ПОЧАТОК НАСТУПУ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНІ (ЛЮТИЙ 1918 РОКУ)

Із січня 1918 року в керівних колах Української Народної Республіки, Австро-Угорщини й Німеччини обговорювали питання проведення військ Центральних держав на територію України для вигнання більшовиків. 5 лютого на нараді вищих посадовців Австро-Угорщини та Німеччині представники німецького командування заявили про готовність надати збройну допомогу УНР. 12 лютого її уряд постановив просити про таку допомогу.

13 лютого 1918 року керівництво Німеччини ухвалило рішення провести військову операцію на Східному фронті, в тому числі на тій його ділянці, що проходила територією УНР, маючи на меті «завадити більшовицьким військам продовжувати свої воєнні дії проти України і тим самим унеможливити вивіз звідти зерна та продовольства [до Центральних держав]».

Наступальній операції в Україні (взагалі на Східному фронті) передувала ретельна підготовка. Німецькі військовослужбовці, користуючись тим, що більшість російських позиції на початку 1918 року була покинута – багато солдат колишньої царської армії попрямували додому ще до оголошення демобілізації – проникали глибоко за лінію фронту, збирали розвідувальні дані, руйнували укріплення, скуповували в російських армійців, які ще залишалися в окопах, зброю й військове спорядження, налагоджували торгівлю з прилеглими до фронту регіонами, навіть провадили там реквізицію продовольства.

Борис Малиновський – к.і.н., доцент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Для проведення бойової операції виділили значні сили – кілька частин зі складу угруповання генерала Олександра Лінзінгена. Групу військ Лінзінгена в той час становили німецьких 15,5 піхотних і 4,5 кавалерійських дивізій та австро-угорських 5 піхотних і 1 кавалерійська дивізія. Для наступу в Україні з цих 26 дивізій призначили 6,5 (німецьких).

Завдання цих сил визначали директива командування Східного фронту (15 лютого 1918 р.) і наказ Лінзінгена. Згідно з цими розпорядженнями, 215 піхотна дивізія мала наступати в напрямку на Дубно, корпус генерала Карла Кнерцера (підрозділи 7 ландверної, 45 ландверної та 2 кавалерійської дивізій) – на Луцьк і Рівне, 91 піхотна дивізія та 4 баварська кавалерійська бригада – на Маневичі й Сарни, 224 піхотна дивізія – на Лунінець. Просуватися війська мали до залізничної лінії Рівне – Сарни – Лунінець. У Сарнах у той час знаходилися Центральна Рада й уряд УНР.

Хоча фронтові частини противника втратили боєздатність, запланований наступ у німецьких штабах розглядали як ризиковану справу. Чимало російських вояків все ще залишались у прифронтовій зоні (наприклад, у Луцьку), на позиціях було багато зброї. Залишалося неясним, як зустріне німецьке війська місцеве населення

Наступ розпочався 18 лютого 1918 року. Перестороги виявилися марними – спротиву не було. Німецький офіцер Ганс Тінтруп, учасник наступу, писав у спогадах: «Наш похід котився усередину країни настільки безперешкодно, що ми виставляли сторожу радше з почуття обов'язку, а так рухалися вперед прямо як на маневрах». За таких обставин для досягнення поставленої мети частинам знадобилося лише два дні. До 20 лютого німецькі підрозділи зайняли Луцьк, Дубно, Рівне Рафалівку, Лунінець та від Лунінця просунулися залізницею до Барановичів.

19 лютого 1918 року командування Східного фронту видало директиву про подальше просування в Україні. Військам належало «як можна швидше» рухатися на схід вздовж транспортних ліній, які йшли від Рівного, Сарн і Лунінця. Наказ Лінзінгена (20 лютого 1918 року) уточнював завдання: частини мали зайняти населенні пункти обабіч залізничних гілок, що вели від цих міст до лінії Київ – Речиця, тобто дійти до Дніпра та зайняти столицю УНР.

Наталія МАРТИНЕНКО, Микола ГРИГОРОВ
(Харків)

ОРГАНІЗАЦІЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОРАНЕНИМ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Важливою складовою під час воєнних дій є організація першої медичної допомоги пораненим бійцям. Спробуємо проаналізувати, яким чином було організовано надання невідкладної медичної допомоги тим, хто отримав поранення на полі бою.

У кожному бойовому підрозділі австро-угорської армії (300 000 тисяч українців воювали в її складі) був один санітарний відділ, який складався з командира, чотирьох санітарів та солдата, який шукав поранених. Лікарі проводили медичну підготовку для санітарів. При великій кількості поранених, на допомогу санітарам залучали армійських музикантів. Першу медичну допомогу під час бою поранені могли надавати собі самостійно, або від товаришів, оскільки санітари могли наблизитися до передової лише після затихання бою, первинну перев'язку пораненим могли зробити на перев'язувальному пункті. Швидкість накладання первинної пов'язки в австро-угорській армії розподілялась в такому співвідношенні: відразу після поранення – 55,5%, протягом 1 години – 16,9%, від 1 до 12 годин – 20,3%, від 12 до 24 годин – 4,1%, після 24 годин – 3,2%. Виникає питання, хто ж накладав першу пов'язку пораненому в австро-угорській армії? Деякі польові медики фіксували і такі дані: сам поранений (самопоміч) – 18,1%, його товариш (взаємопоміч) – 28,9%, носій-санітар – 30,9%, лікар – 22,1%.

Деяке уявлення про перший етап надання медичної допомоги безпосередньо після отримання поранення і до потрапляння на перев'язувальний пункт можна отримати зі статистичних

***Наталія Мартиненко** – к.і.н., доцентка кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Харківського національного медичного університету; **Микола Григоров** – асистент кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Харківського національного медичного університету.*

даних одного фронтового лікаря: із 1303 поранених більшість (840 – 64,5%) прийшли на перев'язувальний пункт самотійно, а 463 (35,5%) були доставлені на ношах.

Полковий медичний етап. Пункти первинної медичної допомоги організовувалися на шляхах наступу або відступу військових частин, на певній відстані від передової лінії, ближче до доріг, по можливості, в будівлях, де була вода і солома. Перев'язочні військових частин знаходилися далеко від поля бою. Легкопоранені добиралися сюди пішки. При масштабних боях, внаслідок недостатньої організації, частина легкопоранених, оминувши перев'язочні пункти, рушала в тил і опинялась вдома, за місцем проживання. Організацією таких пунктів займався безпосередньо лікар.

На дивізійний медичний етап надходили поранені, які потребували тривалого лікування. Вони сортувалися за важкістю, відокремлювалися інфекційні хворі. Велика увага приділялася дезінфекційним заходам, в першу чергу боротьбі із вошивістю. Тут працювали газові дезкамери, кожна з яких могла продезінфікувати за добу 300 комплектів обмундирування та нижньої білизни. На цьому етапі уже діагностували і відділяли венеричних хворих, які направлялися у стаціонарні польові інститути, що розміщувалися у бойових районах. Тут же виконувалися такі операції, які були необхідні для подальшого транспортування поранених. Не затримувалися на дивізійному медичному етапі поранені, які вимагали обережного транспортування. До цієї групи належали поранення черевної порожнини, грудної клітки та черепа, які потребували операції в термін від 6 до 12 годин.

Згідно з бойовим розпорядком дивізійний медичний пункт мав бути розташований на відстані 3 – 4 км від передової, але в реальних бойових умовах ця відстань сягала від 3 до 8 км.

Військово-польовий шпиталь. На цей етап надходили важкопоранені з пошкодженнями черевної порожнини, грудної клітки, черепа та кінцівок. Сюди доставлялися також і постраждалі з травмою обличчя, органів слуху, очей, або інфекційні хворі. Польові шпиталі розгорталися паралельно з дивізійними медичними пунктами на відстані 10–12 км від передової.

Завдяки напруженій праці військово-медичної служби австро-угорської армії 70% поранених одужали і повернулися на фронт. Для порівняння, в російській армії цей показник сягав лише 50%.

Тетяна МІНАЄВА, Андрій МІНАЄВ
(Чернівці)

ОБМІН ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ІНВАЛІДАМИ ТА ХВОРИМИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Питання обміну хворими військовополоненим та інвалідами актуалізувалося наприкінці 1914 р. і не сходило з порядку денного впродовж усієї Першої світової війни. Початок процесу поклав римський папа Бенедикт XV, який закликав воюючі держави до взаємного звільнення з полону інвалідів. Першими в 1915 р. домовилися про обмін військовополоненими-інвалідами Франція та Німеччина, а згодом вони ж погодилися обміняти всіх полонених, що пробули в полоні 1,5 роки та більше.

Росія та Центральні держави також домовилися про обмін інвалідами. В 1915 р. між Росією, з одного боку, та Німеччиною й Австро-Угорщиною, з іншого, було укладено договір, відповідно до якого поверненню з полону підлягали всі інваліди, яким каліцтва та важкі хвороби не дозволяли після повернення додому продовжувати не лише строюву, але й канцелярську службу. До таких хвороб, згідно спеціально складеного переліку, належали часткова або повна втрата однієї чи кількох кінцівок, важка травма головного чи спинного мозку, повна або часткова сліпота, прогресуючий туберкульоз, важкі психічні захворювання і т. ін.

Обмін здійснювався за посередництва Швеції, товариство Червоного Хреста якої організувало транспортування важкохворих полонених. Було домовлено про формування

***Тетяна Мінаєва** – к.і.н, завідувачка відділу новітньої історії краю Чернівецького обласного краєзнавчого музею; **Андрій Мінаєв** – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.*

кожною зі сторін медичної комісії з обов'язковим включенням до неї швейцарських лікарів. Комісія займалася питанням огляду та відбору хворих та поранених для обміну. Були визначені спеціальні пересильні пункти, в яких відбувався огляд військовополонених солдатів та офіцерів. Наприклад, в Німеччині це були табори Альтдамм, Зассніц та Штральзунд-Денгольм, куди направлялися для огляду полонені військовослужбовці російської армії. Там їх розміщували в особливих карантинних бараках. Призначена медична комісія навпроти прізвища тих, хто підлягав обміну, ставила літеру «А» (austausch), навпроти тих, кого залишала – «Z» (zurück). Втім, рішення медичної комісії щодо необхідності репатріації військовополонених за станом здоров'я не було гарантією їхньої негайної відправки на батьківщину, адже існували проблеми з транспортуванням, зумовлені, значною мірою, недотриманням російською стороною умов обміну.

25 січня (7 лютого) 1918 р. після завершення бойових дій та укладення мирного договору на Східному фронті у Петрограді було підписано угоду про повернення на батьківщину поранених або хворих бранців, стан яких робив їх непридатними до військової служби на термін не менший, ніж 6 місяців. Ст. 2 даного договору містила перелік хвороб, які були підставою для повернення додому: втрата однієї кінцівки або здатності користуватися будь-якою кінцівкою, параліч, різні ступені пошкодження головного та спинного мозку, відсутність одного ока, часткова або повна втрата зору, туберкульоз, психічні захворювання та ін. Порядок відправлення інвалідів мав визначатися важкістю хвороби, віком та тривалістю перебування в полоні. Транспортування військовополонених до пунктів обміну мало відбуватися в санітарних потягах або у вагонах, пристосованих для перевезення людей у супроводі лікарського та санітарного персоналу. При обміні інвалідами мали бути передані їх списки з основними відомостями про кожного, а також про перенесені в полоні заразні хвороби та причина відправлення бранця додому. Втім, ситуація кардинально не змінилася і справа надання допомоги бранцям і надалі залишалася на периферії інтересів воюючих держав.

В результаті, за період із серпня 1915 р. до весни 1918 р. в межах процесу обміну хворими та інвалідами повернулося з полону всього 37 тис. 259 російських бранців та було відправлено додому 25 тис. 442 німецьких та австро-угорських полонених. Цифра ця вкрай мізерна з огляду на загальну кількість військовополонених: за різними підрахунками впродовж Першої світової війни із загального числа мобілізованих (більше 73 мільйонів осіб) в полон потрапило від 6,6 до 8,4 мільйонів солдатів.

Володимир МОЛЧАНОВ

(Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3521-487X>

ВПЛИВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ НА ХАРАКТЕР ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Всучасних умовах російсько-української війни вирішальну роль відіграють не лише найновітніші види озброєнь котрі застосовуються під час бойових дій, а й війна у кіберпросторі та колосальних обсягів бойова пропаганда котра цілком повністю заповнила увесь медіапростір не лише країн-учасниць війни, а й інформаційне середовище нейтральних держав. В умовах тотальної інформаційної війни все більшого значення набувають інформаційно-психологічні операції (ІПСО) як один з основних інструментів сучасної військової та політичної боротьби головна мета яких полягає в тому, щоб вплинути на психологічний стан та настрої суспільства або конкретної групи людей для того, щоб змінити сприйняття певної ситуації чи подій. суть полягає у впливі на емоційну та психологічну сторону їх людської свідомості з метою досягнення певних політичних, військових або економічних цілей.

За таких обставин ретельне вивчення історичного досвіду впливу нових досягнень науково-технічного прогресу на характер Першої світової війни в Україні набуває неабиякого значення, адже

Володимир Молчанов – к.і.н., старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України Національної академії наук України.

дасть змогу зрозуміти як застосування зброї масового ураження та інших найновітніших видів озброєнь вплинуло на перебіг подій на фронті і результати війни загалом. Крім того, вивчення практики застосування різних форм бойової пропаганди надає можливість прогнозувати масштаби її впливу на стан свідомості як окремих груп населення так і всього суспільства в цілому. Представляють науковий інтерес і дослідження практики застосування в умовах Великої війни наукових досягнень в галузі бойової фармакології. Потребують ретельного вивчення і наукові досягнення під час Першої світової війни як в галузі військово-польової хірургії так і у сфері медицини загалом.

Загалом в науці під категорією науково-технічний прогрес розуміють поступовий рух науки і техніки, еволюційний розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва на основі широкого пізнання та освоєння зовнішніх сил природи; це об'єктивна, постійна закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення його ефективності. Зауважимо, що розглядати науково-технічний прогрес у нашому випадку слід виключно під кутом військової точки зору.

Перша світова війна світова війна була глобальним збройним конфліктом, що розвивався перш за все в Європі від 28 липня 1914 до 11 листопада 1918 р., в якому брало участь 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців. Під час неї загинуло понад десять мільйонів солдатів і цивільних мешканців. Конфлікт мав вирішальний вплив на історію початку XX ст.

Боротьба, яка велась на Східному фронті, котрий проходив через українські землі була надзвичайно кровопролитною. Тут масово застосовували різні види ручного стрілецького озброєння та кулемети. Крім того, під час бойових дій використовувались різні види артилерії котра відігравала надзвичайно важливу роль як під час наступів так і в обороні. На початку Першої світової війни артилерію поділяли на польову (легку, кінну, гірську), польову важку та облогову. У ході війни, з'явилася артилерія супроводження, зенітна артилерія тощо. Це відбувалося разом з появою на полі бою броньованої техніки, а в небі воєнної авіації.

Перша світова війна ознаменувалася багатьма досягненнями в артилерійській війні адже під час обстрілів артилерія могла стріляти фугасними снарядами нового типу, запускаючи їх ще далі та з вищою швидкострільністю вогню. На деяких ділянках фронту зосередження артилерійського вогню стало поширеним явищем, коли кілька гармат вели вогонь по ділянці, наприклад лінії окопів, кожна гармата випускала по кілька снарядів на хвилину протягом годин.

Німецьке командування нерідко застосовувало у військах і міномети через їх здатність стріляти під кутом понад 45 градусів, і, отже, теоретично (хоча не часто) вони могли кидати снаряди прямо в траншею противника перед тим, як вибухнути, для спричинення противникові максимальної шкоди.

Під час Першої світової війни в бойових діях використовувалась і бронетехніка у вигляді бронеавтомобілів як російського так і іноземного виробництва котрі були озброєні гарматами та кулеметами. Однак через їх низьку якість вони не відігравали вирішальної ролі у війні. Російською імперською армією одного разу у боях біля м.Сарни навіть було застосовано й бронепοїзд. Проте провоював він лише 40 хвилин і був знищений військами противника.

Військові дії також відбувалися і на Чорному морі через що постраждало чимало українських портів. Воюючи з боку разом з традиційними військовими кораблями почали використовувати більш досконалі нові типи кораблів та підводних човнів. Для протидії для них масового застосування набули підводні міни та глибинні бомби.

На початку ХХ ст. людина вже почала опановувати повітряний простір за допомогою дирижаблів та літаків. Війна сприяла появі принципово нового типу воєнних дій – боям у повітрі. Для цього літаки, які раніше призначались лише для розвідки, почали оснащувати бомбами і кулеметами для повітряних боїв. З'явилася морська авіація. З усіх країн найбільшого успіху у повітряній війні досягла Німеччина, застосовуючи дирижаблі-бомбардувальники та швидко впроваджуючи інші нововведення впровадженням в авіацію. У військовій авіації Першої світової відзначився і наш співвітчизник, конструктор та вчений Ігор Сікорський, створивши важкий бомбардувальник «Ілля Муромець».

Як напередодні так і під час Великої війни високими темпами почали поширюватись нові види зв'язку (телеграф, телефон) та відбувалось стрімке розширення залізничної мережі про що свідчить створення відповідних спеціальних підрозділів.

Наостанок слід сказати, що сучасні футурологи справедливо вважають сучасну російсько-українську війну останньою війною де бойовими діями керують реальні люди, а на полі бою штучний інтелект застосовується лише на певних видах озброєнь. Майбутні війни, за їх переконанням, будуть здійснюватися через управління бойовими діями штучним інтелектом з використанням людей лише в окремих випадках. Тож історичний досвід застосування досягнень науково-технічного прогресу в умовах Першої світової війни в Україні може послужити для підвищення обороноздатності і безпеки нашої країни в майбутньому.

Сюзанна МОТРУК
(Івано-Франківськ)

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ БРИТАНСЬКИХ СЕСТЕР МИЛОСЕРДЯ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Велика війна стала першою глобальною катастрофою, в якій взяло участь 38 країн. Світ здригнувся від нових видів зброї, використання танків та іпритного газу. Війна забрала мільйони життів, призвела до занепаду економіки та демографії. Ввела нову плеяду авторів, так званого “втраченого покоління”. Відомий французький письменник Анрі Барбюс зазначав: “Війна буде вирішуватись до тих пір, поки питання про неї буде вирішуватись не тими, хто помирає на полі бою”.

На сучасному етапі вшанування пам'яті у Великій Британії посідає вагомe місце та задає приклад для інших країн Європи. В цій доповіді авторка хоче звернути увагу саме

Сюзанна Мотрук – аспірантка факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

на жіночий аспект цієї проблематики. На основі наукових розвідок, листів та документів підтвердити феноменальне місце британських сестер милосердя у цій війні. Як зазначали солдати союзників: “Перемога над ворогом (тобто Німеччиною) була б неможливою без цих жінок”.

На цей момент у Великій Британії широко розповсюджені “memory studies”. Memory studies – сформований, широко розгалужений та перспективний напрям соціогуманітарних досліджень, що хвилеподібно формувався впродовж ХХ ст. Основу джерельної бази щодо досліджень жіночих комеморативних практик у британському просторі можна вивчати за допомогою матеріалів організації “War Memorials Trust”. Ця організація є благодійною та зберігає понад 100 тис. меморіалів війни розташованих по всій території держави.

Символом завершення Великої війни став червоний мак пам’яті. Маки пам’яті виготовляють із різних матеріалів: шовку, фетру та навіть із кавових стаканчиків. Маки виготовляють переважно червоного кольору, але також трапляються маки фіолетового кольору (щоб вшанувати загиблих тварин під час війни) та білого (такі маки носять переважно ті, хто дотримується пацифістської позиції). У Великій Британії маками прикрашають автобуси, роблять інсталяції. Останніми роками, у зв’язку з такими подіями, як сторіччя Першої світової війни, було створено багато нових скульптурних меморіалів, які пропонують новий погляд на всепоглинаюче відчуття трагедії та втрати, які продовжують характеризувати конфлікт.

Зокрема в Брамpton-Парку, Ньюкасл-андер-Лайм, знаходиться скульптура в натуральну величину, що зображує жінку, яка читає листа в якому повідомляється, що член сім’ї загинув у бою. Натхненням для створення цієї пам’ятки стала Віра Бріттен (1893–1970 рр.), яка працювала медсестрою у загоні добровольчої допомоги (VAD) протягом більшої частини Першої світової війни.

Деякі медсестри загинули на торпедованих госпітальних кораблях (наприклад, міс Кейт Бофой на HMHS Glenart Castle у лютому 1918 р., корабель був потоплений німецькою

торпедою), деякі внаслідок військових дій, багато від хвороб – іспанського грипу (з вищим рівнем смертності, ніж під час самої війни) та пневмонії.

Здійснюючи дослідження жіночих комеморативних практик слід також виокремити окремі жіночі, героїчні образи, які знайшли своє місце в політиці вшанування. Зокрема, страта німцями відомої британської медсестри VAD – Едіт Кавел стала сенсаційною новиною для британського соціуму часів Великої війни. Меморіал Едіт Кавел знаходиться в Лондоні. Він розташований на площі Святого Мартіна, недалеко від Трафальгарської площі.

Біля Баронс-Корт у Лондоні стоїть пам'ятник одинадцятьом жінкам і двом чоловікам, які загинули під час пожежі, яка охопила фабрику боєприпасів WE Blake Explosive Loading у Вайт-Сіті за кілька днів до підписання перемир'я.

До сьогодні дослідники проводять ідентифікацію поховань під час Великої війни та займаються облагородженням кладовищ Великої війни.

Цінним є досвід Великої Британії у музейній справі, зокрема, застосування в ній сучасних технологій – мультимедійності інсталяцій, перфомансів, здійснюваних музеями разом з театрами або музичними колективами

Висновки. Національна пам'ять – це процес конструювання національного сьогодення шляхом згуртування громадян навколо спільного розуміння минулого. Місця пам'яті мають вирішальне значення для створення національної пам'яті. В Україні питання пам'яті про Велику війну активно почало підніматися тільки після здобуття незалежності, найбільш активно з 2014 р. Така відмінність від більшості країн учасниць пояснюється революційними подіями 1917–1921 рр. Перебування у складі СРСР не передбачало існування відмінних (республіканських) підходів у сфері пам'яті. Для вибудовування нової моделі ідентичності після краху радянської ідеології знову ж наріжною стала проблема історичної й культурної пам'яті.

Андрій НАУМЕНКО
(м. Київ)

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗАВДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ КІННОТИ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Напередодні Першої Світової війни військові керівники продовжували значну увагу приділяти кінноті. Передбачалося, що у майбутньому військовому конфлікті вона і надалі відіграватиме важливу роль. Тому Російська та Австро-Угорська імперії мали у складі своїх армій потужну кінноту. Проте, слід визнати, що роль кінноти, особливо це стосується початку війни, перебільшувалася.

Саме на Південно-Західному фронті, який проходив на українських землях відбулося найбільше кінних зіткнень між кіннотою цих противників.

Вищим з'єднанням російської кінноти була дивізія, що включала 4 шестиескадронні полки, кінно-артилерійський дивізіон з 2 батареї по 6 гармат і кулеметну команду. Всього у дивізії – 24 ескадрони, 8 кулеметів і 12 легких 76-мм гармат, або до 4 000 бійців. Дивізія поділялася на дві бригади. Перша включала драгунський і уланський полки, друга – гусарський і козачий. На думку А. Белого російська кавалерія була неоднорідною за своїм складом та підготовкою і віддавала перевагу діям у кінних лавах та зімкнутим атакам, хоча навчанню її стрільбі і комбінованому бою приділялася велика увага. Розвідку регулярні полки провадили добре, а от на стратегічну діяльність кінноти зверталось мало уваги. Хоча, слід зазначити, що стратегічну кінноту ніхто з противників у 1914–1918 рр. не створив. Досвід війни показав, що російські кіннотники не відмовлялися і від ведення бою у піших лавах.

Завдання, які виконувала російська кіннота були різноманітні. Для глибокої розвідки у розташування противника постійно відправлялися роз'їзди, що надавали важливі відомості про

Олександр Науменко – к.і.н, старший науковий співробітник, начальник групи воєнно-історичної роботи штабу Командування Сил логістики Збройних Сил України.

пересування та наміри ворога. У наступі ескадрони переслідували противника, що відступав, не даючи йому відірватися і спокійно закріпитися на наступних рубежах. При відході своїх військ кіннотники до останнього тримали оборону, виграючи необхідний час, в останній момент вислизаючи від противника у кінних лавах.

Противником російської кінноти була австро-угорська. Кінні австро-угорські дивізії склалися з 2 кінних бригад, 1-2 кулеметних відділень, кінно-артилерійського дивізіону, кінного санітарного транспорту, 4 кінних амуніційних колон, 2 кінних телеграфних відділень, кінної продовольчої колони, обозного ескадрону і кінного мостового парку. Кожна бригада: 2 полки по 6 ескадронів, 1 саперний взвод і 1 телефонне відділення. Всього у дивізії – 24 ескадрони, 3 кінні батареї по 4 гармати, тобто близько 3 600 шабель, 4-8 кулеметів і 12 гармат.

Чисельна перевага, хоча і не вирішальна, залишалася на боці росіян, вогнева потужність противників була приблизно рівною, хоча організація артилерії дещо відрізнялася, а от у технічному відношенні австро-угорська дивізія була підготовлена краще. Логістика у австрійців була організована на вищому рівні ніж у росіян.

Австро-угорська кіннота мала діяти у кінних лавах і виконувати завдання наступом, а у піших лавах діяти лише у виняткових випадках. Найдієвішим ударом вважалася кінна атака у фланг або тил противника. Вважалося, що можливі вдалі дії проти нерозладнаної піхоти, якщо до неї вдасться наблизитися та здійснити несподівану атаку. Щодо розвідки, домінувала думка, що шляхом ухилення від бою неможливо зібрати цінні відомості. В цілому ж, організація австро-угорської кінноти цілком відповідала тогочасним вимогам, проте підходи до її застосування дещо відрізнялися від російських.

Таким чином, російська та австро-угорська кіннота були достойними противниками, про що свідчать військові події, що протягом війни відбувалися на полях Галичини та у передгір'ях Карпат. Проте, були і суттєві відмінності, що підкреслювали перевагу російських кіннотників. Це стосується, насамперед кращої спроможності росіян вести розвідку та діяти у піших лавах, що в умовах тодішньої війни вже було досить важливим, зважаючи на зростання вогневої потужності на полі бою.

Наталія НЕЧАЄВА-ЮРІЙЧУК
(Чернівці)

УСВІДОМЛЕННЯ [НЕ]БЕЗПЕКИ: ІДЕЇ ІНТЕРМАРІУМУ У ХХІ СТОРІЧЧІ

Падіння імперій та формування нових незалежних держав в результаті Першої світової війни поставило на геополітичний порядок денний питання безпеки та її забезпечення на регіональному та світовому рівнях. Зміна політичного режиму у Росії, що призвела до створення спершу Радянської Росії, а згодом – Радянського Союзу, не зменшила загрози державам регіону з боку Кремля. Більше того, новий радянський режим викликав ще більші страхи й політичні побоювання. Особливо гостро цю загрозу відчувала Польща, що, маючи досвід попередніх трьох поділів Речі Посполитої, шукала потенційних союзників серед держав регіону.

Перший маршал відновленої Польщі Юзеф Пілсудський серед можливих союзників новоствореної Польської держави розглядав УНР, оскільки був переконаний, що жодна підписана із Росією угода не може гарантувати миру й безпеки для держави. У своїй безпековій моделі Ю.Пілсудський орієнтувався на ідеї федералізму з народами Центрально-Східної Європи. До нової федерації повинні були увійти поляки, українці, литовці, євреї. У наступному варіанті безпекового проєкту кількість учасників збільшувалася й географічно уже конфедерація (а не федерація (!)) повинна була охопити території від Чорного й Адріатичного морів до Балтійського моря. Польща повинна була відігравати роль Прометея, який об'єднає усі країни у їхній боротьбі з російським імперіалізмом. В ідеалі до цього проєкту повинні були долучитися й кавказькі держави, однак політичні реалії міжвоєнного періоду не дозволили реалізувати даний проєкт й ідея прометеїзму, здавалося б, залишилася в минулому.

Наталія Нечаєва-Юрійчук – к.і.н, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Зникнення з геополітичної карти незалежної України стало поштовхом до концептуальних змін щодо складу учасників Міжмор'я, куди у 1930-х роках міністр закордонних справ Польщі Юзеф Бек пропонував віднести Польщу, Румунію та Угорщину. Більше того, у цей час була зроблена й спроба реалізувати концепцію так званої «рівної відстані»: Польща спробувала збалансувати відносини з Німеччиною та СРСР, однак саме вона і стала першою жертвою їхніх агресивних дій у 1939 році.

В умовах російсько-української війни концепція Міжмор'я набуває нових обрисів та форм. Сьогодні складно знайти державу у регіоні Центрально-Східної Європи, яка б не вважала Росію загрозою й не усвідомлювала б ключової ролі України у захисті від російського агресора. Повертаючись до історичного досвіду, ми усвідомлюємо важливість формування безпекового поясу від Чорного до Балтійського моря як важливого політичного кроку до створення ефективної системи колективної безпеки в регіоні та у світі загалом. Євген Магда, відомий український дослідник, директор Інституту світової політики, запропонував концепцію «нового Прометеїзму» для України та Польщі. Її історичні витоки – в ідеї Інтермаріуму, однак вона відповідає сучасним політичним реаліям.

Велика війна започаткувала добу політичної нестабільності, яка триває вже понад століття. Упродовж цього часу тривають і пошуки ефективних інструментів для запобігання війнам. Концепції безпеки, що виникли після Першої світової, продовжили своє існування як у практичній реалізації в міжвоєнний період (через створення різноманітних міжнародних організацій), так і в теоретичних моделях, які почали втілюватися через століття після їх виникнення (до прикладу, Міжмор'я). Через сторіччя після початку Великої війни перед знову постало питання безпеки – індивідуальної й колективної. І від того, яку відповідь ми знайдемо сьогодні, залежить наше політичне майбутнє.

Назарій ПЕТРІВ

ЄВАНГЕЛЬСЬКО-БАПТИСТСЬКИЙ РУХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРЕДДЕНЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Варто розпочати з того, що наприкінці XIX початку XX століття баптизм, зокрема його британська, німецька та американська гілки пережили ряд серйозних внутрішніх трансформацій, що вплинули одразу на два основні аспекти життя громад: внутрішню та зовнішню церковні місії. Для нашого дослідження важливим питанням є власне друга - зовнішньоцерковна місія. Однак, для того, щоб перейти до її розгляду та аналізу необхідно коротко проаналізувати ті внутрішньоцерковні трансформації, без яких зовнішня баптистська місія була б неможливою.

Серед найважливіших змін можемо виокремити такі:

1. Зростання ролі та впливу жінок у баптистських громадах, аж до можливості посідання лідерської позицій у них.

Жінки чи не вперше в історії отримали можливість займати керівні посади в громадах та на рівні з чоловіками визначати траєкторію розвитку не лише локальних церков, а й державних та навіть міжнародних місій (*The baptist story*, 187. 2022). Основними сферами для реалізації жіночого служіння у баптистських церквах були недільні школи, сестринські гуртки чи біблійні зібрання, або ж сестринські дні духовної віднови. Варто зазначити, що жінки в баптистських громадах не лише слухали тлумачення Біблійних уривків пасторами, а й активно вступали у дискусію та обговорення почутого. Ця, здавалося б, маленька деталь є надзвичайно важливою для розуміння подальшого розвитку жіночого служіння, місіонерства та лідерства у баптистських громадах не лише США, але й Європи (*Antony L. Chute*, 187. 2015).

2. Зростання кількості імігрантів та розвиток місіонерського служіння для новоприбулих спершу, як частина внутрішньоцерковної місії, а згодом як повноцінної закордонної.

Назарій Петрів – аспірант кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету “Львівська Політехніка”.

На кінець XIX ст. припала чергова масова хвиля еміграції з Європи. Так, для прикладу, впродовж 1880-1890 рр. до США прибуло близько 20 мільйонів емігрантів (Antony L. Chute, 189. 2015). Баптистські проповідники та місіонери просто не могли не скористатись цією нагодою для того, щоб розпочати місії серед новоприбулих, а згодом і взагалі розпочати заокеанські місії у Європі.

3. Реформа богословської освіти, зокрема - доступ до богословської освіти жінок, що в свою чергу призвело до реформи внутрішньоцерковного устрою баптистських громад. Збільшення чисельності міських громад в індустріальних та промислових центрах, а відтак і впливу нових осередків та громад на релігійне життя баптистів та їхні місіонерські пріоритети.

4. Міжнародні та міжцерковні місіонерські ініціативи, що почали набирати популярності в США, Німеччині та Британії у переддень I Світової війни. Серед найважливіших ініціатив перш за все слід згадати про Світовий Конгрес Баптистів 11-19 липня 1905 року, на якому було сформовано основу майбутнього Всесвітнього Баптистського Альянсу та покладено початок програмі місіонерської діяльності баптистів на XX століття, чільне місце у якій займала робота у Східній Європі, зокрема Австро-Угорській та Російських імперіях серед народів, що входили до складу обидвох країн.

Руслан ПИРІГ
(Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6232-210X>

УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА В ПОШУКАХ ПРИХИЛЬНОСТІ АНТАНТИ (1918 РІК)

Відома в історії Першої світової війни Друга битва на Марні (15 липня – 6 серпня 1918 р.) поклала початок перелому протиборства на користь Антанти, потужно підсиленої США. Зміни у ході війни невідворотно втручалися в долю Української Держави, тісно пов'язаної

Руслан Пиріг – д.і.н., професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

з Четверним союзом. П. Скоропадський усвідомлював, що поразка німецько-австрійських союзників може привести до евакуації їхніх військ з України, залишивши фактично беззбройний Гетьманат наодинці з більшовицькою Росією. У жовтні він звертається до керівництва Німеччини з проханням затримати виведення її військ з України і водночас декларує політику «найстрогішого дружнього нейтралітету».

Поразкинїмців на Західному фронті, розпад Австро-Угорщини активізували пошук порозуміння з державами-переможницями. Рада Міністрів вживає заходів до встановлення контактів з країнами Антанти. Було ухвалено направити повноважні місії України до США, Британії і Франції. Глава МЗС Д. Дорошенко виїхав до Європи, щоб встановити зв'язки з представниками Антанти. На прохання П. Скоропадського відомий російський дипломат І. Коростовець на початку листопада прибув до Ясс, щоб донести готовність Гетьманату до співпраці з Антантаю. Однак його сприймали як приватну особу і дали знати, що Україна не може бути визнана самостійною, а як союзниця Німеччини – навіть нейтральною. Лідери власницько-корпоративних об'єднань також направили до Ясс своїх посланців - адвоката І. Дусана, князя М. Куракіна і колишнього російського посла у Відні М. Шебека. Ні про яке визнання Української Держави не йшлося, однак представники Антанти погоджувалися на її участь у відновленні Росії. Однак уряд через УТА поширював повідомлення, що Англія готова визнати Українські Державу і такої ж думки інші члени Згоди, що порядок в Україні буде забезпечено тими чи іншими збройними силами, що вона має право на представництво в Міровому конгресі тощо.

Докладна інформація І. Коростовця, невтішні повідомлення українського посла в Болгарії О. Шульгіна, тиск кадетської проросійської частини уряду і зустріч П. Скоропадського з Донським отаманом П. Красновим відіграли вирішальну роль в оголошенні 14 листопада 1918 р. Грамоти до всіх українських громадян і козаків про зміну політичного курсу на федерацію з небільшовицькою Росією. Коаліційний уряд Ф. Лизогуба був відставлений і затверджений новий на чолі з С. Гербелем, в якому вже не було жодного проукраїнського міністра. Федераційний акт був вимушеним кроком, але мав свою логіку і певні

політичні розрахунки. П. Скоропадський посилав чіткий сигнал представникам Антанти про готовність приєднатися до спільної боротьби проти більшовиків за відродження Великої Росії і міг сподіватися на її здатність зупинити наступ військ Директорії.

Вже на першому засіданні уряду С. Гербеля 15 листопада було ухвалене рішення направити дипломатам Антанти в Яссах текст декларації про зміну політичного курсу і просити прислати свого представника, а також по два батальйони військ до Києва і Одеси. Наступного дня у зв'язку з очікуваним прибуттям до Одеси ескадри держав Антанти уряд затвердив повноважну делегацію для її зустрічі. П. Скоропадський запропонував при зустрічі ескадри на українських військових кораблях підняти комбінований морський прапор – андріївський з українським в його крижі. Рада Міністрів виділила 10 млн крб. на утримання ескадри. Однак її прибуття затримувалося.

21 листопада була ухвалена постанова підготувати урядове повідомлення про відносини Держав Згоди і України. Представникові Гетьманату в Одесі доручалося інформувати французького консула Е. Енно про бажаність його приїзду до Києва. Уряд уповноважив міністра закордонних справ Г. Афанасьєва зустріти консула, але той не приїхав. А саме на його прибуття як на останню надію врятувати владу так щиро сподівався П. Скоропадський. У спогадах він писав: «Приїхав би в цей час представник Entente, становище різко б змінилося на нашу користь». Для Гетьманату ситуація ставала все більш критичною. Війська Директорії вели бої на підступах до столиці, німці заявили про нейтралітет, очікувана рятувальна місія військ Антанти відкладалася. 10 грудня гетьман направив Е. Енно сповнену відчаю радіограму, в якій попереджав, що його неприїзд до Києва спричинить загибель України і втягне її в анархію і більшовизм. Сподівання П. Скоропадського на рятувну місію Держав Згоди не справдилися. 14 грудня 1918 р. своєю Грамотою гетьман визнав, що «Бог не дав йому сили» справитися з поставленими завданнями і зрікся влади. Остання українська Гетьманщина, породжена прагматичними інтересами центральноєвропейських імперій, з їх крахом зійшла з історичної сцени.

Ігор ПІДДУБНИЙ
(Чернівці)

РОЛЬ БІЖЕНЦІВ З АВСТРО-УГОРЩИНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАВЧИХ ПРОЦЕСІВ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Уроки Першої світової війни біженство стало найпоширенішою формою виходу з зони бойових дій. Разом з тим біженці ставали в ряді випадків ініціаторами заходів проти влади країни, громадянами якої вони були. В цьому випадку румуни, піддані австрійського імператора, в умовах біженства стали одним з факторів, які впливав на громадську думку у королівстві Румунії, підштовхуючи до активізації дій у справі вирішення питання про об'єднання румунів.

В результаті перших інвазій росіян на Буковину багато представників румунської інтелігенції перебралися до Румунії, завдяки чому у Бухаресті зібралося чимало представників інтелігенції та селянства. Тісні контакти між ними дозволили адвокату зі Сторожинця Е. Слушанскі та С. Миндреску розпочати об'єднавчу діяльність та скликати 28 березня 1915 р. конгрес у Бухаресті. Саме тут біженці створили Культурну Лігу для об'єднання румунів, яка мала на меті боротися за відокремлення Буковини від Австро-Угорщини та створення єдиної румунської держави. Активну участь у діяльності Культурної Ліги взяли К. Істраті, І. Кантакузіно, Н. Йорга, Н. Тітулеску, Б. Делабранча, О. Гога, В. Лукачіу.

Створення Культурної Ліги та перші її кроки певним чином надихнули біженців з Буковини, які 22 червня 1915 р. створили Буковинську асоціацію на чолі з головою Е. Пашкан та секретарем Е. Слушанскі. Початкова діяльність Буковинської асоціації проявилася у публікаціях її членів у ряді газет, «Adevărul», «Dimineață», «Neamul Românesc», «Ероса», «Naționalul». Лише з 1 квітня 1916 р. розпочався випуск газети

Ігор Піддубний – д.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

асоціації «Revista Bucovinei». Одночасно видавнича активність сприяла появі ряду видань, які знайомили румунського читача з історією Буковини та її сучасним станом.

Після вступу у війну Румунії на фронт, вже з боку російської армії стали потрапляти буковинці, адже від 1916 року серед 120 тис. румунів велася робота з відбору добровольців з метою сформування добровольчого корпусу. Крім того, з метою захисту буковинських інтересів у Кишиневі створили Виконавчий комітет біженців з Буковини, очолений І.Я. Ністором. До його складу увійшли Т.В. Стефанеллі, Г. Тофан. Е. Іліуц, Н. Котос. Від 2 липня 1917 р. розпочала діяльність Румунська місія в Буковині, яка не тільки опікувалася родинами учасників бойових дій, але й мала вивчати ситуацію на Буковині. Додатково створено було умови для ведення пропагандистської роботи. Її поліпшення здійснювалося на підставі прийнятого 1 листопада 1918 р. «Статуту для організації служби румунської пропаганди в Буковині».

Дані дії здійснювалися на тлі поразок Румунії у бойових діях та приглушення діяльності румунів краю у напрямку об'єднання. У вересні 1918 р. ситуація почала змінюватися і на жовтень 1918 р. в середовищі румунської інтелігенції проявлялися відкрито плани створення єдиної румунської держави. Особливий вплив на думки справляли «Чотирнадцять пунктів» президента США В.Вілсона з обіцянкою широких автономних прав народам Австро-Угорщини. До того ж союзники у 1917-1918 рр. розповсюджували листівки з пропозиціями президента США, а 4 жовтня 1918 р. на засаді райхсрату вони були розглянуті і проавстрійську позицію при обговоренні завняли представники клубу румунських депутатів. Саме тому зростала вага діяльності представників буковинських біженців, які окремою групою прибули до Чернівців лише 22 листопада 1918 р. та були кооптовані 25 листопада до складу вже діючої Румунської Національної Ради. Саме І.Я. Ністор, який до 1917 р. стояв осторонь будь-якої політичної діяльності, відтепер активно діє, підганяючи процес безумовного об'єднання Буковини з Румунією. Зрештою на 28 листопада було призначено Генеральний конгрес Буковини, який і прийме відповідне, підготовлене І.Я. Ністором, рішення.

Такі дії стали можливі завдяки доволі активній діяльності місії румунських професорів на чолі з С. Миндреску, які готували за кордоном ґрунт для реалізації об'єднання з королівством Буковини та Трансильванії. Від 1917 р. місія мала зустрічі з президентом Ж.Клемансо, діяла на території Італії з 5 квітня 1918 по 1 січня 1919 р., опікуючись румунами-військовополоненими та займаючись створенням румунського легіону. За участю С. Миндреску було створено «Італійський комітет Pro-Romenia» в Мілані, Туріні, Генуї, Феррарі та «Комітету дії румунів Трансильванії, Банату і Буковини» (16 членів), від імені якого направлялися спеціальні делегації до Парижа, Лондона, Вашингтона. Також висувалося прохання до уряду Італії визнати Комітет, що представляв 18 тис. румунів на території Італії. З метою залучення італійців до румунської справи 25 липня і 1 серпня 1918 р. в газетах «Gazetta di Torino» і «Idea Nazionale» вийшли статті М. Ридьєр стосовно планів та завдань Комітету. Виступав С. Миндреску і проти укладення Бухарестського мирного договору та звертався до короля Фердинанда I, стверджуючи, що вступ Румунії у війну поруч із країнами, які борються за право і свободу народів, проголосив національну єдність усіх румунів під скіпетром короля Румунії. 9 липня 1918 р. голова Комітету дії румунів Трансильванії, Банату і Буковини побував на прийомі в голови ради міністрів Італії Орландо, під час якого від імені Комітету були висловлені запевнення в тому, що хоча Румунія склала зброю, її не склали румуни, для яких просили бути батьківщиною Італію, поки не буде визволена їх власна. 31 жовтня 1918 р. в газеті «La Sera» вийшло інтерв'ю С. Миндреску, в якому стосовно майбутньої позиції Румунії в Європі вказувалося на те, що відбудеться реорганізація країни на основі прилучення Трансильванії, Банату, Буковини та Бессарабії і Румунія буде спроможною впливати на ситуацію на Балканах. У жовтні 1918 р. з'явилося звернення С. Миндреску «До румунів із Трансильванії, Банату, Крішани, Марамуреша і Буковини, що перебувають в Італії» із закликом єднатися під триколом. У самій Трансильванії в жовтні – листопаді 1918 р. розгорнувся національно-визвольний рух, хоча лідери партій ще продовжували зберігати вірність Габсбургам. Розгортання заворушень в Угорщині посприяло зміні ситуації і в Трансильванії, де були створені румунські загони національної гвардії й розпочалася боротьба, що велася силами румунів Трансильванії.

Загалом румуни-біженці з австрійської держави відіграли певну роль в організації пропагандистської діяльності, що велася на користь антантофілів в Румунії та посприяли створенню відповідно іміджу країни у останні роки війни, ведучи як пропагандистську діяльність, так і здійснюючи завдання з формування добровольчих підрозділів з числа полонених.

Марія ПІРКО

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6028-0153>

ВОЄННИЙ ЩОДЕННИК БОГДАНА ЗАКЛИНСЬКОГО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Вагомий внесок у розбудову української державності належить роду Заклинських, досить відомому та авторитетному в Галичині. Яскравою постаттю цієї родини є Богдан (Теодор) Заклинський (1886–1946) – український педагог, публіцист, фольклорист, літературознавець, письменник, дійсний член НТШ. Його праці, які друкували у відомих тогочасних виданнях, мали суттєвий вплив на формування патріотичного світогляду української молоді, а життєва дорога діяча – то приклад національного шляху для цілого народу.

Після початку Першої світової війни (1914–1918) Б. Заклинський і його дружина Осипа Заклинська (Середа) були евакуйовані до Відня. У листопаді 1915 р. через хворобу повернувся на Гуцульщину — його скерували вчителем в с. Жаб'є (нині – с. Верховина, Івано-Франківська обл.). У 1916 р. – друга евакуація сім'ї Заклинських до Гмінду (Нижня Австрія) в табір для переселенців. Наприкінці січня 1917 р. він приєднався до лав УСС як підхорунжий, отримав стрілецький мундир, але через слабе здоров'я не міг відбувати службу в полі. Тому, в лютому 1917 р. – його призначили вчителем у с. Дорогиничі на Волині.

Марія Пірко – доктор філософії, науковий співробітник відділу наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

Про цей період його життя інформує воєнний щоденник діяча, який на думку самого Б. Заклинського є «важна річ.... Притім інтимна. Дневник писаний в часі війни, тимбільше важний і памятковий...». Нотатник зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, а окремі «додатки до дневника» – у фонді Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Автор розпочинає щоденник із записів від 12 грудня 1914 р., коли «по тяжкій переправі» він з дружиною та її сестрою прибули до Відня, і охоплює період до 1917 р. Окремо зберігається декілька додатків до щоденника за 1917 та 1918 роки, зокрема записи з Волині та спогади про Київ. Самі записи перенасичені скороченнями, відсутні синтаксичні позначки, почерк часто нерозбірливий, багато нотовано олівцем. Педагог, не дуже дбав про орфографію і відточеність стилю, часто вживаючи відмінне написання тих же самих слів. Для записів характерна лаконічність, очевидно, Б. Заклинський вів його для себе, вносячи до нотатника найсуттєвішу інформацію, фіксував ключові моменти дня, а отже й життя. Тому, звідси випливають безперечні плюси щоденника діяча, як історичного джерела. Його переваги – це висока ступінь об'єктивності, фактажності, регулярність, стислість.

У мемуарах лише побіжно описано перебіг воєнних дій. Більше уваги Б. Заклинського зосередив на власних переживаннях тих подій, висвітлив окремі аспекти з історії Українського січового стрілецтва, їхню роль у формуванні Української держави та вплив на молодь. Підкреслив роль жіноцтва у розвитку національної справи. Він яскраво охарактеризував свою громадянську позицію, не приховав патріотизму, любові до України, нації та надіявся, що нащадки продовжать його працю. У спогадах знаходимо цікаві факти до життєпису педагога та його родини. Занотовано і декілька поезій, що загалом у творчій спадщині діяча є доволі рідкісним жанром. Подано вибрану бібліографію Б. Заклинського.

Записник містить цінний матеріал до української історії, літератури та культури, біографістики. Наприклад, про актуальність і труднощі організації Українського воєнного музею у Відні, відгуки про літературний доробок Т.

Шевченка, Ю. Федьковича, художній талант О. Кульчицької, план видання вибраних творів з української поезії та зміст книжечки про Волинь.

Отже, щоденник Б. Заклинського є унікальним і цінним джерелом для ґрунтовнішого вивчення української історії та культури у воєнний час, розуміння соціокультурних процесів, особливо його регіональних проявів крізь призму наукової та громадської діяльності діяча.

Василь ПРИТУЛОК
(Луцьк)

МІСЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ РОКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Із початку 90-х років ХХ століття, коли на політичній мапі Європи з'являються незалежні Республіка Польща та Україна, поміж сусідніми народами розпочинаються суперечки навколо сторінок спільної історичної минувшини. Найбільш гостро в українсько-польських відносинах постали питання пов'язані із Першою та Другою світовими війнами. Оскільки наприкінці Першої світової війни західні українці та поляки намагалися збудувати національні держави, фактично на одних і тих же теренах, у історичній пам'яті обох народів болісними рубцями залишилися події цих років. Увиразненням протистояння національних історичних пам'ятей на українсько-польському порубіжжі є місця національної пам'яті.

Йдеться перед усім про військові цвинтарі часів Першої світової війни та про пам'ятники, що пов'язані із політичними та військовими діячами української та польської історії, які зосереджені, головним чином, у районах південно-східної Польщі, на території Підкарпатського, Малопольського та Люблінського воєводств, а з українського боку: на теренах Галичини та Волині. Загалом, на території РП нараховується 475 українських греко-католицьких та

***Василь Притулок** – аспірант кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.*

православних кладовищ, цифра польських кладовищ на теренах України майже утричі більша, що пояснюється низкою причин, одна із яких – це входження західноукраїнських земель у склад Другої Речі Посполиті та проживанням на цих теренах значної кількості поляків. Звісно, що більшість із згаданих кладовищ є цивільними цвинтарями, а частна військових поховань пов'язана із Першою та Другою світовими війнами.

Якщо ж говорити про військові українські некрополі на території РП та польські в Україні, то переважна більшість із них пов'язані із трагічними подіями Великої війни та українсько-польської війни 1918 – 1919 років. Відомо, що табори для військовополонених УГА та інтернованих осіб розташовувалися у Перемишлі, в Домб'є, поблизу Кракова, Пикуличів, Ланьцута, Вдовівців та Стзалокув'я. Зрозуміло, що поблизу таборів українських військовополонених та інтернованих осіб з'явилися кладовища. Провідні військові діячі армії С. Петлюри, наприклад, генерали М. Безручко, В. Куліш, В. Змієнко і ін.. поховані у Перемишлі, Варшаві та Холмі. Більшість цих кладовищ, як і польських цвинтарів на території України, були поруйновані червоною армією (якись у міжвоєнний період, якись після Другої світової війни) і від початку 90-х років XX століття постало питання їх відбудови, або ж спорудження нових меморіальних комплексів.

Відновленням військових та цивільних цвинтарів українських у Польщі та польських в Україні займалися, як на державному рівні так і силами національних громадських організацій. Головною проблемою у цій справі було те, що кожна із сторін намагалася, надати місцям національної пам'яті певних рис, які б засвідчували не лише героїзм, проявлений у роки війни, але й увиразнити внесок у творення національних держав. Саме тому, найчастіше надписи та символіка, що зображалися у місцях національної пам'яті викликали суперечки та обурення іншої сторони. Як, наприклад, це було у випадку із цвинтарем Орлят львівських. Суперечки навколо відновлення та відкриття згаданого меморіалу тривали близько 15 років. Після складних дискусій на рівні громадськості та політиків під патронатом Президентів РП та України 24 червня 2005 р. на Личаківському цвинтарі було відкрито меморіал Орлят.

Здавалося б, події Першої світової війни та національно-визвольних змагань (і пов'язані із ними місця національної пам'яті) залишилися за десятиліттями історії, однак, вони із впертою регулярністю поставали на повістці денній українсько-польських відносин в останні тридцять років. Героїзація та меморіалізація історії Першої світової війни стала важким випробуванням на толерантність для українців та поляків і продемонструвала глибину та складність проблеми примирення. І хоча уже минуло століття із моменту завершення Першої світової війни, допоки триває війна пам'ятників, до тих пір відгомін війни не вщухає.

Тарас П'ЯТНИЧУК
(Чернівці)

ОБРАЗ ВОРОГА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КАРИКАТУРІ ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ 1914-1918 РР.

Перша світова, або як її називають на Заході, Велика війна, стала каталізатором розгортання небаченої до того часу пропагандистської машини, спрямованої на мобілізацію всіх прошарків суспільства на війну. Серед численних засобів пропаганди політична карикатура, мабуть, залишалася одним із найбільш витончених та цікавих, оскільки вимагала не лише художньої майстерності при її створенні, але й креативності, розуміння тієї чи іншої ситуації, а головне – вміння викликати відповідні емоції в того, хто її розглядатиме.

В США політична карикатура ще до війни залишалася невід'ємною частиною різних видань і слугувала засобом політичної боротьби між республіканцями та демократами. Зі вступом країни у світову війну уряд мобілізує і художників-карикатуристів для ефективного ведення пропаганди, створивши Бюро карикатур, що входило до складу Комітету публічної інформації.

***Тарас Пятничук** – к.і.н., провідний науковий співробітник відділу науково-фондової роботи Чернівецького обласного краєзнавчого музею.*

Основний масив карикатур, що з'явилися в період 1917-1918 рр., був присвячений саме Німеччині, яку В. Вільсон вважав головним ворогом США, загрозою їх безпеці та інтересам. З огляду на це, Німецька імперія на карикатурах поставала в доволі різних іпостасях: від кумедно-незграбних образів до таких, що були уособленням екзистенційного зла. За великим рахунком, Німеччина в американській карикатурі за роки Великої війни посіла те місце, яке свого часу займали індіанці, африканці та частина азійських народів.

Найбільш частими персонажами американських карикатур були воєнно-політичні діячі Німеччини: генерал Пауль фон Гінденбург, адмірал Альфред фон Тірпіц, кронпринци Фрідріх Вільгельм та Ейтель Фрідріх. Проте, центральне місце все ж відводилося імператору Вільгельму II, який став персоніфікованим образом самої Німеччини, а разом із тим – символом її автократії, мілітаризму та войовничості.

Окрім конкретних персоналій, символом Німецької імперії досить часто виступав збірний образ солдата в шоломі пікельгаубе, який займався грабунком та вчиняв насилля щодо цивільного населення.

Досить часто Німеччину зображували в образі міфічних істот, серед яких можна було побачити драконів, велетенських зміїв які нищили все на своєму шляху.

Австро-Угорщина за кількістю зображень на карикатурах посідала друге місце після Німеччини. Її імператора Карла I та міністра зовнішніх справ Оттокара Черніна досить часто розміщували в тандемі з Вільгельмом II. При цьому візуально вони виглядали значно меншими. Таке зображення аж ніяк не було випадковим. Австро-Угорщина розглядалася В. Вільсоном та американськими політиками як другорядний, значно слабший ворог, який повністю залежить від Німеччини не лише на полі бою, але і в зовнішній політиці. Про це може свідчити і той факт, що війна Дунайській монархії Сполученими Штатами була оголошена лише у грудні 1917 р.

Що стосується двох інших членів Четверного союзу, Османської імперії та Болгарії, то карикатуристи приділяли їм досить мало уваги. Зауважимо, що США, ведучи війну проти Німеччини та Австро-Угорщини, так і не оголосили війну їх

союзникам, що зрештою пояснює їх незначну присутність на карикатурі. На тих наявних нечисленних зображеннях і Болгарія, і Османська імперія фігурують лише як другорядні супутники Німеччини. Подібно до Австро-Угорщини, персонажі, які їх символізували – султан Мехмед V та цар Фердинанд I, візуально зображувалися значно меншими, а подеколи – карликами. Ті чи інші сюжети карикатур недвозначно вказували на те, що ці дві країни були лише сателітами Німеччини, але аж ніяк не самостійними гравцями на міжнародній арені.

Загалом, за період 1917-1918 рр. американські художники-карикатуристи створили цілу низку образів, які уособлювали держави Четверного союзу. Перевага зображень Німеччини в карикатурі наочно демонструвала те, що вона залишалася основним супротивником США, в той час, коли Австро-Угорщина, Османська імперія та Болгарія сприймалися здебільшого як сателіти, що повністю діють у фарватері німецької політики.

Богдан РИБАК
(Івано-Франківськ)

МИХАЙЛО ГАНУШЕВСЬКИЙ У ВИРІЇ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ В ГАЛИЧИНІ В 1914-1921 РР.

Історичні портрети є одними із найбільш популярних напрямків для досліджень. Крізь їх вивчення ми відшукуємо як раніше невідомі моменти в літописі краю, держави або континенту, або ж переосмислюємо добре відомі події з історичного минулого. Не є винятком і доля священника з Прикарпаття, політика та громадського діяча Михайла Ганушевського (1882-1960), який все своє життя боровся за українську державність, за розвиток церковного і культурного будівництва на території Прикарпаття в 1900-х – 1960-х рр. Власне його життєвий шлях не є достатньо дослідженим і потребує нових досліджень.

Богдан Рибак – аспірант факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Незадовго до Першої світової війни, отець Михайло встиг отримати посаду Надвірнянського декана та дві парафії УГКЦ – в с. Дора та в с. Яремчі (станом на зараз – місто обласного значення). За його сприяння у Дорі було створено кооператив «Гаразд», де були молочарський, пекарський, кушнірський і кравецький відділи, а для читальні «Просвіти» ним було придбано окреме приміщення. Велика війна застала отця-декана на території його парафій. Маючи змогу піти в евакуацію, первинно від цього плану він відмовився.

Активно працюючи на потреби цивільного населення і війська, він був відзначений імператором Францом-Йосифом Золотим Хрестом Заслуги за хоробрість із короною. За час бойових дій, Надвірнянський декан вів активну обмінну торгівлю з Поділлям, звідки отримував харчі в обмін на будівельний ліс з Карпат. Саме такий кооперативний бартер рятував отця і його парафіян від голоду. За певних обставин, такий бартерний рух почав зближувати українців по обидва боки Збручу та робити перші кроки до того, що в майбутньому їм буде потрібна власна державність. Отець Михайло розумів, що між українцями були лише фізичні, але явно не мовні чи моральні кордони у час війни і біди.

Після Брусилівського прориву 1916 р. отець Михайло був змушений тікати з сімейством в Долину, де певний час працював катехитом у гімназії. Після відступу росіян з Яремчанщини, в 1917 р. повертається на парохію і власне 11 листопада 1918 р. застало о. М. Ганушевського в Дорі. В той же час в краї формуються органи влади молодого ЗУНР і за цих обставин, він як справжній патріот організовує на парохії в Дорі «Гуцульську сотню». До її складу входило багато колишніх фронтовиків, які мали чудовий досвід володіння зброєю і військовою справою в цілому. До завдань загону входило будівництво барикад на колії біля Яремча, які затримували ешелони з угорськими військовими. Кожен затриманий ешелон ретельно перевірявся і усе награбоване майно конфісковувалося. Конфісковані цінності у мадярів отець Михайло відсилав у розпорядження уряду ЗУНР у Станіславові. Маючи у своєму розпорядженні поїзд, він з сотнею розвозив паливо й інші потрібні матеріали для молодого Української держави.

За свою проукраїнську діяльність польська окупаційна влада двічі арештовувала Надвірнянського декана – в 1919 та в 1921 рр. Однак завдяки небайдужим українським правникам, перебування отця в місцях позбавлення волі було недовгим. Попри те, що на Прикарпатті діяв жорстокий окупаційний режим, це не було проблемою для свідомого українського населення вшановувати героїв визвольних змагань. Зокрема, 20 червня 1929 р. в час святкування Зелених свят у м. Станіславові десятитисячна хода на могили бійців УГА і Дієвої армії УНР, урочисту промову виголошував саме отець Михайло Ганушевський, який вже тоді був парохом приміського села Угорники.

Загалом резюмуємо, що життєвий шлях отця Михайла Ганушевського в добу Першої світової війни (1914-1918) та визвольних змагань в Україні (1917-1923) залишається малодослідженим. Ми сподіваємось, що реалізація наших пошуків в архівах, бібліотеках та музейних колекціях дасть якісний результат для виправлення цієї проблеми в ході написання дисертаційної роботи.

Людмила РОЖКОВА
(Суми)

МІЛІТАРИСТСЬКА ПРОПАГАНДА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На початку Першої Світової війни у державах, які належали до ворогуючих військово-політичних блоків, небачено великих масштабів та різноманітних форм набула мілітаристська пропаганда. Вона стала засобом поширення ідеологічних концепцій найвпливовіших держав, а саме концепцій германофільства (Німеччина), колоніалізму (Велика Британія), армійського культу (Франція), австрославізму (Австро-Угорщина), імперського панславізму (Росія). Пропагандистські зусилля військових відомств, інших урядових установ, преси, письменників, релігійних діячів, були спрямовані

Людмила Рожкова – викладач, м. Суми.

на роздмухування ультрапатріотичних настроїв, шовінізму, ненависті до противника, приховування справжніх причин війни, маскування її загарбницького характеру. Брак достовірної інформації компенсувався здогадками, припущеннями, теоріями змови, чутками, наприклад, про те, що війну розв'язали росіяни і Німеччина здійснює мобілізацію у відповідь. Під впливом пропаганди в європейських містах піднялася потужна патріотична хвиля на підтримку урядів та військових. Урочисті проводи військових на фронт влітку 1914 р. супроводжувалися піснями, квітами та обіцянками «повернутися додому до Різдва». Гасла, які піднімали бойовий дух, були накреслені крейдою на вагонах з солдатами, заклики до самопожертви в ім'я перемоги лунали на вулицях тилкових міст. Військові відомства та міністерства освіти поширювали друковану агітацію, що висміювала та принижувала противника. Уперше на плакатах та листівках, які розсилалися поштою, а подекуди-скидалися з аеропланів, з'явилися зображення жінок та дітей, вони закликали до боротьби «за повну та остаточну перемогу». Пропагандистського характеру набуло навіть духовне служіння та благодійна діяльність. Російською офіційною пропагандою у листівках розповсюджувалися відомості про «чудесне видіння» в ніч з 7 на 8 (22) вересня 1914 р., що відбулося в Августівських лісах. У нічному небі начебто з'явилася Божа матір з малюнком Христом на руках, що однією рукою показувала на захід. Через деякий час видіння перетворилося на великий хрест і щезло. Присутні при цьому солдати російської армії упродовж всього часу видіння стояли на колінах і молилися. У церквах українських губерній здійснювалися молебні «про дарування перемоги російському воїнству». На початку війни, в умовах загального патріотичного піднесення збирання грошових пожертвувань нерідко проводилося у формі «Днів прапорів», коли члени громадських організацій, зокрема, Всеросійського земського союзу, реалізовували сувенірні прапорці з символікою Росії та інших воюючих країн. Ніхто не наважувався засуджувати війну, яка стала найвищою метою. Під час окупації російською армією

Галичини та Буковини розгорнулася пропагандистська кампанія, що прославляла «звільнення руських братів від чужоземного ярма» і закликала місцеве населення до молитви «во славу руського царя», в ім'я «єдиної нероздільної великої Росії». Патріотична риторика у з боку Центральних держав не припинялася навіть після зриву німецького плану «блискавичної війни». Під час наступу німецьких та австро-угорських військ на Польщу та Західну Україну у 1915 р. лунали гасла про звільнення населення від російського ярма та антисемітизму, за допомогою яких командування Східного фронту намагалося контролювати територію, населення і ресурси. Єдиний доступний масам засіб інформації - преса, - піддавався жорсткій цензурі та перебував під контролем пропагандистів. 1916 р., у розпал битви під Верденом та англо-французького наступу на річці Соммі газетні шпальти у воюючих країнах були сповнені пафосного оптимізму та паплюження ворога. Преса вдавалася до маніпуляцій, змагаючись у прославлянні своїх армій та замовчуючи реальні втрати з обох сторін. Лише на четвертому році війни у суспільній атмосфері відчутно проявилось розчарування та несприйняття війни. Тривалий та запеклий характер війни, колосальні людські втрати з обох сторін, незчисленні колони військовополонених, натовпи біженців, масове зубожіння зумовили спад патріотизму у воюючих країнах, зростання страйкового руху, антивоєнних та антимонархістських настроїв. «Пропагандистський туман» розсіювався, мілітаристські настрої змінилися на ненависть до політиків та військового командування, а заклики до війни «за повну й остаточну перемогу» поступилися місцем іншими ідеологічним концепціям.

Олександр СИЧ
(Чернівці)

ПРОПАГАНДА ЯК СПАДОК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Як відомо, дослідники Першої світової війни нерідко називають її «першою медіавійною» чи «війною слів». Іншими словами, це була справді перша широкоформатна й широкомасштабна інформаційна війна, в якій пропаганда відігравала неабияку роль. До активного її ведення - як за допомогою держав-них, так і приватних каналів і засобів - вдавалися уряди та правлячі кола воюючих країн. Пропагандою були просякнуті матеріали часописів, сюжети кіно-хроніки, зміст листівок тощо. Звісно, і раніше засоби масової інформації (зок-рема, преса) справляли неабиякий вплив на суспільну думку й масову свідомість населення країн, утягнутих у військовий конфлікт, але ніколи раніше вони не використовувалися як фактичний засіб ведення війни.

Перша світова війна створила певні, чітко окреслені, пропагандистські канони, якими послуговувалися обидва військово-політичні блоки. Ці канони можна добре відстежити, наприклад, через контент-аналіз змісту преси воюючих сторін. Основним серед них був такий: «Ворог першим почав війну». Суть ще одного канону полягала у максимальній демонізації ворога. З цього приводу відомий італійський політичний і громадський діяч Франческо Нітті слушно зауважив: «Однією з найбільш негативних сторін війни був розвиток пропаганди, як особливого роду діяльності: утворився особливий клас людей, що політиканствують і при цьому є не надто розбірливими в засобах... І так само, як застосовували задушливі гази, вдаються до пропаганди.... Щоби перемогти ворога, потрібно було ненавидіти його, потрібно було звалити на нього всю вину».

У повоєнні роки почалося свого роду осмислення й узагальнення напрацювань у царини пропаганди в роки Першої світової. Книжка Гаролда Лассуела «Техніка пропаганди у світовій

Олександр Сич – д.і.н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

війні» стала однією з перших, присвячених цьому порівняно новому інструменту маніпуляції суспільною свідомістю. Через 10 років після закінчення Першої світової війни основні принципи воєнної пропаганди були викладені британським дипломатом лордом Понсонбі у книзі з промовистою назвою «Брехня під час війни». З огляду на назву книжки, пригадується вислів Отто фон Бісмарка, який вже давно став афоризмом: «Ніколи стільки не брешуть, як під час війни, після полювання та перед виборами». Суть принципів, сформульованих Понсонбі, була наступною: 1) ми не хотіли (й не хочемо) війни; 2) війна почалася тільки з вини супротивника, а «ми» лише захищаємося; 3) лідер ворожої країни - суцільний диявол; 4) ми б'ємося за справедливую справу, захищаємо гуманістичні ідеали, наша місія священна тощо (замовчуючи при цьому про переслідування своїх, суто егоїстичних інтересів - економічних чи геополітичних); 5) ворог цілеспрямовано вчиняє злочини, а «ми» - тільки випадково; 6) ворог використовує заборонену зброю, порушує будь-які правила війни; 7) наші людські втрати - незначні, тоді як втрати ворога - величезні; 8) будь-хто, хто сумнівається у нашій пропаганді - зрадник. До речі, як не сумно це констатувати, на сучасному етапі ЗМІ багатьох країн активно послуговуються цими принципами, розробленими понад 100 років тому.

Пропаганда періоду Першої світової не закінчилася в листопаді 1918 р., адже набула свого роду силу інерції, що, зокрема, проглядало у післявоєнних заявах на кшталт «Боші заплатять за все!», «Вижмемо Німеччину як цитрину» та ін. Саме через таку пропаганду, яка велася урядами всіх воюючих держав, і почався, за словами вже згаданого Фр. Нітті, «розгул найшаленішого націоналізму, старого і нового, воскресла вся стара ворожнеча і ненависть...», з'явилися «мікроби ненависті, що отруїли все європейське життя, знизили культурний рівень молодого покоління та відвернули його енергію зі шляху творчих думок і прагнень». Військова пропаганда посіяла серед європейських народів насіння ненависті, забобонів і упереджень, що дало свої пагони протягом 1920 - 1930-х рр., підживлюючи ксенофобські настрої, етнічні конфлікти, територіальні суперечки та ревізіоністські претензії правлячих еліт низки держав.

Ганна СКОРЕЙКО
(Чернівці)

ГАЛИЦЬКО-БУКОВИСЬКИЙ КОМІТЕТ І ЙОГО РОЛЬ У ПОВЕРНЕННІ УКРАЇНСЬКИХ БРАНЦІВ З РОСІЙСЬКОГО ПОЛОНУ

Зактивізацією революційної діяльності Центральної Ради в Києві особливо актуалізувалася нова реальність Великої війни. Офіційно Україна залишалася частиною воюючої Росії в рамках Антанти. Але ця заявлена позиція суттєво вплинула на формування національної ідеї щодо майбутньої української державності у форматі Соборної України. Тому особливо гостро постало питання впливу Центральної Ради на звільнення з полону українських вояків, заручників, бранців, вивезених російською владою вглиб Росії з західноукраїнських земель. Для реалізації цієї грандіозної гуманітарної місії було створено спеціальний орган - Галицько-Буковинський комітет. Його діяльність стала логічним продовженням «Товариства опіки й допомоги для українців Галичини», заснованого ще в середині 1915 р. відомим вже на той час галицьким громадсько-політичним діячем С. Федаком. У нього була своя історія взаємин з російським окупаційним режимом. 18 лютого 1915 р. він був заарештований у Львові разом з професором В. Охримовичем, директором «Народної торгівлі» М. Заячківським, ректором духовної семінарії Й. Боцяном, директором українського національного музею І.Свенціцьким, професором В. Шухевичем та іншими. Це був один з найтяжчих ударів по українству, бо було заарештовано сотні українських науковців, освітян, представників культури та громадсько-політичних діячів, більшість з яких вивезли з Галичини та Буковини вглиб Російської імперії, частина все ж опинилася в межах Наддніпрянської України. Саме вони спробували самоорганізуватися, щоб не втратити зв'язок, вижити в умовах чужого режиму. А вже 4 травня 1917 р. було створено «Комітет допомоги українцям виселенням при Українській Центральній

Ганна Скорейко – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Раді» на чолі з П.Мокроусом та секретарем Ю. Охримовичем. Про його статус свідчить той факт, що уже на другому засіданні був присутній голова Центральної Ради М.Грушевський.

Основні завдання комітету полягали в організації повернення додому виселенців та біженців. Звістка про його діяльність швидко ширилася по усій Україні і за короткий час охопила усі російські поселення, де перебували українські бранці. Це завдало значного клопоту членам комітету, який був завалений листами з проханнями сприяти у поверненні на батьківщину. Але навіть у таких умовах він діяв як бюро в приміщенні Центральної Ради та активно співпрацював із створеною крайовим комісаром Галичини і Буковини Д. Дорошенком Галицько-Буковинською комісією. 7 жовтня 1917 р. комітет затвердив нову назву організації – «Український Центральний Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни при Українській Центральній Раді» і працював у Києві аж до червня 1919 р. Зважаючи на методи війни, якими послуговувалася Російська імперія на західноукраїнських землях, допомоги Комітету потребували не тільки військовополонені, статус яких більш-менш регулювався в правовому сенсі, але й мирні мешканці – чоловіки і жінки, що опинилися в ролі заручників.

Незважаючи на усі спроби російського режиму позбавити військовополонених будь-яких можливостей самоорганізації, все ж загальна ейфорія від лютневих подій 1917 року зіграла свою роль і їм дозволили звертатися до Центральної ради за допомогою. І вже з травня 1917 року до Києва пішов потік листів та клопотань як персонального, так і колективного характеру.

Варто зосередити увагу на мотивації бранців повернутися з полону, яку вони вказують як підставу для звільнення. Зокрема, лист від 28 червня 1917 року було написано від імені 12 військовополонених, які перебували у Пскові, які просили повернути їх на батьківщину, щоб обробляти землю. При цьому вони зобов'язувалися при першій потребі надавати допомогу російській окупаційній владі.

Натомість військовополонений Семен Горук від імені своїх товаришів, що перебували у таборі біля Симбірська, просив перевести їх на Наддніпрянщину, щоб бути серед своїх людей і надія, що у «відповідній хвилі» вони зможуть присвятити свої молоді сили розвитку рідного народу. Подібний лист

від імені полонених українських офіцерів підписав Михайло Ліщинський з табору в м. Слещь. Він вказує, що є учнем Михайла Грушевського в період навчання у Львівському університеті, а його товариш Яків Михайлів має юридичну університетську освіту і досвід участі в товаристві «Січ». Вони запевнили, що радо віддадуть свої сили для добра України.

Цікавим є лист-прохання про допомогу в звільненні з полону Євгена Коновальця. Він вказує на свій досвід організації студентського руху в Галичині, просить перевести його з Саратовської на українські губернії і висловлює своє зобов'язання всіляко допомагати Центральній Раді в її роботі, «піддатися вказівкам Хвальної Ради». Лист датовано 13 травня, але тільки 22 липня він був розглянутий на Комітеті і відразу ж почалася юридична процедура переведення Євгена Коновальця до Києва і вже невдовзі він став активним учасником роботи Комітету.

Окрему групу прохачів представляли мирні галичани та буковинці, яких ув'язнювали і вивозили вглиб Росії. Серед них було дуже багато греко-католицького духовенства, що зрозуміло і повністю корелюється з релігійною політикою російського окупаційного режиму. Але виявилось що російське командування широко практикувало депортації, а отже чимало звичайних селян стали його заручниками. Як стверджує мешканець буковинського села Шубранець Петро Васильович, його забрали з рідної оселі під час відступу російських військ і перевезли в село Усть-Уда. Він просить допомогти повернутися на батьківщину, бо вдома залишилася дружина і п'ятеро дітей, які дуже бідують. Ця причина фігурує майже у всіх клопотаннях селян і видається, що вона мала справити визначальний вплив на позитивне вирішення їхньої долі.

Таким чином, Велика війна стала не тільки наймасштабнішою за кількістю втрат України сторінкою історії першої половини ХХ ст. Вона ще й використовувалася російськими властями для налагодження господарського становища своїх віддалених губерній, здійснюючи депортації та заселяючи їх українськими бранцями. Водночас, діяльність Центральної Ради стала шансом для повернення українців з російського полону і включення активної частини галицької та буковинської спільноти у розбудову України.

Людмила СТРІЛЬЧУК
(Луцьк)

МЕМОРІАЛ ОРЛЯТ, ЯК ВІДГОМІН ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ У ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

Перша світова війна докорінним чином змінила не лише геополітичну ситуацію в світі, але й політичну мапу Європи. Зокрема, Західноукраїнські землі, які опинилися в епіцентрі боротьби двох держав: новопосталих незалежної України та Польської держави увійшли до складу останньої, оскільки боротьбу за національну державність ЗУНР прогнала. У історичній пам'яті обох народів цей період є досить знаковим і свідченням того може слугувати приклад меморіалу Орлят, що на Личаківському кладовищі у Львові.

І українці, і поляки полеглих у роки Першої світової війни вважали борцями за державність та національну ідею. Однак, для народу проти якого вони воювали, синонімічний ряд для характеристики полеглих та історична пам'ять про них є суттєво відмінними. Конфлікт навколо польських військових поховань на Личаківці став свого роду «лакмусовим папірцем» суть його зводилася до різного розуміння польською та українською сторонами, які саме слова повинні бути написані на монументах польських солдатів. Зокрема, польська сторона наполягала щоб на надгробній плиті було написано слова: «Невідомому польському солдату, загиблому за незалежність Польщі». Влада Львова виступила категорично проти слова «незалежність». Варіанти написів кілька разів змінювалися, але досягти взаємоузгодженого не вдалося.

Наступним наріжним каменем суперечок стала символіка Львова, оскільки за польським планом меморіалізації, скульптури левів на цвинтарі мали би тримати щити із надписом: «Тобі, Польще!». Фактично, це було оцінено як монополізація права на символ міста і трактування цього символу в польській історико-культурній традиції, а отже, як претензію на польськість Львова. Таким чином, проблема напису призвела до «війни документів»

Людмила Стрільчук – д.і.н., професор Волинського національного університету імені Лесі Українки.

та взаємних образ, що вже прикро само по собі з огляду на безоборонність полеглих перед зведенням історичних рахунків, та переписуванням історії.

Дискусії щодо оформлення меморіалу вийшли далеко за межі кабінетів архітекторів та місцевих чиновників. Українські та польські ЗМІ наперебій інформували свою аудиторію про не завжди коректні дискусії, суперечки і рясніли, доволі, протилежними оцінками та прогнозами, підливаючи масла у вогнище міжнаціональних суперечок. Втім, справа Личаківського цвинтаря мала в певному сенсі і позитивні наслідки – польська сторона почала брати до уваги й українські цвинтарі в РП (військовий цвинтар у Пікуличах, Раковицький цвинтар у Кракові тощо).

З огляду на складне, але разом із тим позитивне зрушення у переговорній справі щодо цвинтаря, на 1 листопада 1998 р. було заплановано візит А. Квасневського до Львова. Але, напередодні, 22 жовтня, прибічники УНА-УНСО потрошили надписи, присвячені невідомим польським військовим на Личаківському цвинтарі. Візит польського президента до Львова було зірвано.

Впродовж 1999 та 2000 рр. відбулася низка українсько-польських зустрічей на різних рівнях, темою яких було відкриття меморіалу Орлят. Врешті, у ситуацію втрутилися політики: 31 серпня 2000 р. у Львів прибув посол України в РП Д.Павличко та київська делегація очолювана М. Жулинським та І. Драчем, протистояння скінчилося компромісом: депутати Львова погодилися з відновленням написів, скульптурних зображень на катакомбах. Львів'яни скоригували напис, що тепер звучав: «Невідомим польським солдатам, полеглим за Польщу у 1918 – 1920 роках», що, як згодом виявилось, не зовсім влаштувало польську сторону. Справа знову зайшла у глухий кут, і цього разу у її вирішення втрутилися Президенти країн. Після засідання Консультативного Комітету при Президентах України і РП, яке відбулося 13 грудня 2001 р., було заплановано нову дату відкриття цвинтаря: 20 – 22 лютого 2002 р., але і цього разу через незгоди сторін запланованих урочистостей не відбулося

Врешті, конфлікт між українською та польською сторонами вдалося пом'якшити, зокрема, завдяки підтримці, наданій польським урядом української опозиції під час «Помаранчевої революції» 2004 р. Прихід на президентський пост в Україні В.

Ющенко ознаменував собою якісно новий політичний етап у вирішенні цієї проблеми. 24 червня 2005 року, за участю президентів РП та України А. Квасневського та В. Ющенко, на Личаківському цвинтарі були відкриті меморіал загиблим воїнам Української Галицької Армії та «Меморіал орлят». На плиті меморіалу, розташованій в центрі польських поховань, зроблено напис: «Тут лежить польський солдат, полеглий за Вітчизну». На порталі колишнього меморіалу було збережено надпис з міжвоєнного двадцятиліття «Вони померли, щоб ми жили вільно».

Факт відкриття цвинтаря Орлят у Львові не вичерпав суперечок навколо цієї теми і до сьогодні, проте більшість політиків та істориків сходяться на тому, що успішне вирішення цієї проблеми – це знаковий в українсько-польському геополітичному рубезі альянс. І не зважаючи на те, що від закінчення Першої світової війни минуло більш як сто років, наведений приклад щодо меморіалу Орлят, увиразнює наскільки її відголос через національну історичну пам'ять гострий і для нинішніх поколінь.

Роман ТИМЧЕНКО
(Київ)

СХІДНА ГАЛИЧИНА В УМОВАХ ЗАВЕРШЕННЯ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: МІЖ КИЄВОМ І ВІДНЕМ

Можливість створення певної форми національно-державного утворення на західних теренах виникла в процесі розпаду Габсбурзької монархії, який став прямим наслідком поразки країн Четверного Союзу у Світовій війні. В умовах краху імперії її керівники готові були вдатися до поділу Галичини на західну (польську) й східну (українську) частини. Цей процес ускладнювався намаганням поляків захопити українські землі. Та й самі українці восени 1918 р. ще не мали чіткого плану власної державності, і тому між ними розпочалася боротьба ідей: проголосити незалежність і об'єднатися з Наддніпрянською Україною чи

Роман Тимченко – к.і.н., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

вимагати автономії від австрійського імператора Карла. Ця невизначеність значно вплинула на розвиток державницьких процесів у Галичині восени 1918 р.

Частина західноукраїнського істеблішменту, переважно лідери УНДП, навіть у скрутний для Дунайської імперії час залишалася під впливом Відня. Водночас соціал-демократи, студентство й січові стрільці виступали за негайне об'єднання з Наддніпрянською Україною. 18 жовтня 1918 р. було утворено Українську Національну Раду (УНРада) на чолі з Є. Петрушевичем, 19 жовтня проголошено про виникнення української держави на етнографічних землях Австро-Угорщини. На з'їзді «мужів довір'я» всупереч волі переважної більшості населення вирішили не оголошувати злуку з Великою Україною, а просити гетьмана про військову допомогу. Адже переможці Світової війни - держави Антанти - не підтримували підписання Берестейського договору між Німеччиною й Україною. Тому, на думку проводу УНРади, об'єднання з Наддніпрянщиною негативно позначиться на іміджі молодой західноукраїнської держави. Крім того, лідери ЗУНР хоч і вороже ставилися до гетьмана, проте боялися й соціалістичного перевороту, планованого УНС. В. Винниченка, С. Петлюру та М. Шаповала вважали нездатними до управління й державного будівництва. Важливим чинником було й неприязне ставлення П. Скоропадського до галичан.

Тим часом ситуація ускладнювалася, конфлікт між українцями й поляками назрівав. Австрійський уряд вагався з прийняттям остаточного рішення стосовно Східної Галичини. Галицькі керманічі й надалі вірили в справедливе вирішення українського питання. Зокрема, К. Левицький вважав, що варто не захоплювати владу військовим шляхом, і зажадав від австрійського намісника генерала К. Гуйна визнання Східної Галичини й Північної Буковини самостійною українською державою, але той відмовив. Стало зрозумілим, що уникнути військового протистояння між українцями й поляками, які не приховували намірів захопити Східну Галичину, не вийде. Адже 28 жовтня 1918 р. на нараді в Кракові було утворено Польську Ліквідаційну Комісію, яка повинна була перебрати 1 листопада владу в Галичині від Австрії до Польщі. Однак

українці їх випередили і в ніч на 1 листопада захопили владу у Львові та інших населених пунктах, а згодом проголосили створення Західноукраїнської Народної Республіки.

Поляки намагалися відновити втрачені позиції. Молода українська держава, не маючи достатньо збройних сил, не могла самостійно чинити опір Польщі. Тому змушена була звернутися за військовою й економічною допомогою спершу до гетьмана Скоропадського, а після початку антигетьманського повстання до Директорії. Результатом двосторонніх контактів стало підписання 1 грудня 1918 р. у Фастові Передвступного договору про злуку УНР і ЗУНР, що відкрило нову сторінку в існуванні двох державних утворень.

Мирослава ФІЛІПОВИЧ
(Луцьк)

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ЦІЛЬ У «ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ»

У ХХІ столітті загальноживаним терміном стає поняття «гібридна війна». З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну термін «гібридна війна» набуває не лише теоретичного, а особливого практичного характеру і трансформувався з академічного у стратегічний виклик. Як відомо, основними цілями гібридної операції є виявлення вразливих і слабких місць країни, яка зазнала або зазнає нападу. Це можуть бути будь-як події повсякденного чи історичного значення, адже Росія, як спадкоємниця СРСР, перейняла всі засоби впливу розроблені ще КДБ, такі як ідеологічна боротьба, пропаганда, агітація, «обман», «рефлексивне правління», а також «активні заходи».

Нині ж, перед Україною стоїть реальна загроза збереження національної самоідентичності, складовими якої є історична спадщина та національна пам'ять. Адже ми є свідками часів ведення гібридних війн, коли боротьба йде не лише за територіальні чи економічні завоювання, але й за підкорення

Мирослава Філіпович – к.і.н., доцент, професор кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

свідомості, ефективним знаряддям цього підкорення стає формування історичної пам'яті. Анексія Росією Криму та повномасштабне вторгнення в Україну нагадало, що поняття гібридної війни має низку історичних аналогій у XX столітті.

Традиції, звичаї, почуття спільного походження і долі, символи державності, пантеон героїв нації, все що формує поняття національної пам'яті та історичної спадщини – саме на ці складові, окрім бойових дій, сьогодні здійснюється найбільша агресія та тиск зі сторони Росії, і саме зусилля по їх нівелюванню є одними із ключових у стратегії ведення гібридної війни.

Тут варто погодитися з тезою з Вітаутаса Сініці, що «це не просто емоційні питання. Та чи інша оцінка історії або виправдовує легітимність держави та права на існування, або заперечує її. Історична пам'ять не є і не може бути простором для необов'язкових інтелектуальних міркувань».

Для виправдання російської окупації ворогом широко застосовується інструмент пропаганди історичний фреймінг - універсальна схема інтерпретації, яка дозволяє людям знаходити, сприймати, ідентифікувати та ярликувати життєвий досвід. З метою протиставлення фреймінгу ми маємо користуватися концепцією «мудрості спадщини». «Мудрість спадщини» визнає, що спадщина – це не даність, а вибір, сформований постійними переговорами та інклюзивними розмовами. Громадяни, які дбають про національну спадщину, здатні зробити питання спадщини темою для обговорення, беручи до уваги власні інтереси та емоції інших людей. Компетенції, вироблені завдяки емоційним зв'язкам та мудрості спадщини, є неоціненними в сучасних дискусіях про ідентичність та ідентифікацію. Вони допомагають налагоджувати зв'язки та протидіяти поділу, поляризації та ехо-камерам – «середовищам, коли людина стикається лише з інформацією чи думками, які відображають і підкріплюють її власну думку».

Також, ще одним із засобів формування історичної пам'яті, є емоційний нетворкінг – це розмовний метод, орієнтований на розуміння інших і вивчення альтернативних точок зору щодо історичної спадщини, а не на пошук спільного висновку чи компромісу. Термін «емоційний нетворкінг» був введений у 2014 році Марлусом Віллемсеном (Imagine IC) та Хестер Діббітс (Reinwardt Academy).

З початком війни в Україні італійський історик Массімо Валлерані зазначив, що «наси́льство війни тягне за собою справжнє наси́льство у використанні історії. Це наси́льство полягає в цензурі, накладеній на мову, та в ідеологічному використанні історії, у якому вигадане минуле використовується як виправдання для військової агресії» і стверджує, перефразовуючи відомий вислів класиків марксизму: «новий привид блукає Європою: національна пам'ять». У свою чергу відомий в Україні політолог Євген Магда сказав, що застосування фейку є не менш ефективним ніж застосування балістичної ракети.

Таким чином, Україна, зважаючи на виклики та загрози, сьогодні стоїть перед потребою кардинальних змін у підходах формування історичної пам'яті.

Володимир ФІСАНОВ
(Чернівці)

БРИТАНСЬКІ ЛІТЕРАТОРИ У «ВІЙНІ СЛІВ» У РОКИ СВІТОВОГО КОНФЛІКТУ, 1914-1916

Вступ Великої Британії у світову війну призвів до поступового переосмислення місця країни у світовій політиці. Британський уряд відчував необхідність дати відповіді на зростаючі потоки німецької пропаганди. Повинен відразу сказати що я не перший дослідник даної тематики у Чернівецькому університеті: першим був шановний Є.В. Сахновський. В одній зі статей вчений відзначив, що уже в серпні 1914 р. була заснована перша пропагандистська координуюча організація «Центральний комітет національних патріотичних об'єднань» з метою виправдати історично і морально позицію Англії у війні. Головне ж завдання формулювалося таким чином: «інформувати громадськість всередині країни та за її межами стосовно причин і життєво важливих питань війни».

***Володимир Фісанов** – д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Однією з перших таких організацій було Бюро військової пропаганди (War Propaganda Bureau), яке розпочало свою офіційну діяльність, мабуть, у 1915 р. Його очолив не дуже популярний діяч Ліберальної партії Чарльз Мастерман і воно було більш відоме як Веллінгтон-хауз. Насправді, головною метою було спонукати Сполучені Штати вступити у війну на боці союзників. Однак важливою ціллю виявилася протидія німецькій пропаганді і представлення війни громадській думці Британії як протиборства цивілізації і варварства, уособлюваного «новими гунами».

Важливий внесок у британську «війну слів», за задумом пропагандистів, мали зробити знані літератори – письменники, публіцисти, видавці. Початком їх участі в інформаційно-пропагандистських акціях стало підписання у вересні 1914 р. відомої «Декларації авторів» (усього 53 підписанти). Поміж них прізвища зірок літератури – Томаса Гарді, Гілберта Честертона, Артура Конан Дойла, Герберта Веллса, Джерома К. Джерома, Редьярда Кіплінга, а також багаторічного редактора сатиричного журналу «Панч» Оуена Сімана.

Честертон зокрема наголосив тоді у памфлеті «Варварство Берліну» (1914), що засадничою метою для Британії у війні є протиборство «сучасному європейському злу». Письменник особливо підкреслив, що одне з нових «ключових слів цієї війни» (key-words of the war) є слово «варварський» і воно уособлено сьогодні «унікальним варварством Пруссії». Конан Дойл у дусі захисту цивілізації та демократії писав у брошурі «До зброї!» (1915): «Ми боремося за сильну, стару Німеччину – Німеччину музики і філософії, проти новітньої схиленої Німеччини крові та заліза». Гете і Шиллер мають протистояти психології новітнього «Аттіли та його гунів».

У розгорнутій пропагандистській війні слів, особливо уже у переломну добу 1916-1917 років, набуває політичного значення українське питання. Про це засвідчує зокрема невеликий за обсягом, але значущий нарис відомого у майбутньому історика цивілізацій Арнольда Тойнбі з промовистою назвою «Британський погляд на українське питання» (1916), який було оприлюднено з метою ознайомлення політиків і громадської думки у США. Зрозуміло, що, виходячи з тогочасних геополітичних реалій, автор, якби ми сьогодні сказали, «розкриває очі» американській

публіці на політичну вагу і перспективи вирішення Української проблеми. Українці – 30-мільйонна нація, пише Тойнбі, про яку майже нічого не було чути. Проте, це питання, одне з багатьох інших проблем майбутнього європейського врегулювання, котре у змозі бути серйозним викликом для нас у вирішальний момент у майбутньому. Варто, мабуть, завершити таким епізодом. Гумористичний журнал «Punch» опублікував на своїх сторінках невеликий вірш «Україна». Там є такі строки: «[...] українці прості люди, і хоч вони не мають такого письменника як Марк Твен, вони набагато розумніші тих хто нині панує в Петрограді... Вони не пронімецькі, як Шинн Фейн, тож на даний момент не впадаємо у відчай щодо України».

У 1916 р. відбувся певний поворот у діяльності «Дома Крю», коли акценти від літературної пропаганди змістилися на новітні медіа (newer media), тобто використання щоденної преси, фотоінформації та виробництво пропагандистських фільмів. Згадуваний Ч. Мастерман уже замовляв фільми про війну як «Битва на Соммі», котрий з'явився у серпні 1916 р. щоб люди у Британії мали реальну уяву про сміливість і страждання «наших солдат у Пікардії».

Назарій ХРИСТАН
(Чернівці)

ВЕЛИКА ВІЙНА І СОЦІУМ: АНТИСЕМІТИЗМ У ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА БУКОВИНІ У 1914 – 1915 рр.

Зпочатком Великої війни територія Буковини опинилась на маргінесі лінії протистояння Австро-Угорської та Російської імперій. Протягом усього періоду бойових дій Північна Буковина була тричі окупована російськими військами. Одним із наслідків російської окупації стали репресії проти місцевого населення, яке зазнавало не обґрунтованих переслідувань,

Назарій Христан – к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

насилля та грабежу. Російська окупаційна влада зневажливо ставилась до усіх національних меншин, які проживали у краю. Однак єврейське населення стало об'єктом особливої жорстокості та ненависті.

Відразу ж після захоплення російською армією західноукраїнських земель і формування окупаційної влади у 1914 р. проявилася її відверта антисемітська спрямованість. Губернатор Чернівецької губернії камерюнкер С. Євреїнов у своєму листі до військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини генерал-лейтенанта графа Г. Бобринського від 25 жовтня 1914 р., даючи характеристику Північній Буковині і Чернівцям, писав: «Все неєврейське населення – справді православне російське і всією душею лине до Росії, бачучи в ній свою останню надію на звільнення від німецько-єврейського засилля і гніту».

У шифр-телеграмі начальника Штабу Верховного головнокомандування М. Янушкевича військовому генерал-губернатору Галичини від 28 грудня 1914 р. зазначалося: «Репресії дисциплінують єврейське населення, змушують їх відчутти твердість російської влади, тому покарання порушень, здійснюваних євреями, повинно відповідно підвищуватися щодо покарань порушень, які вчинили слов'яни. Останні заходи викличуть бажане масове виселення євреїв за кордон».

В інструкції, надісланій генерал-губернаторством у повіті 14 лютого 1915 р., лунали заклики до місцевих органів влади: «З особливою увагою ставитися до діяльності євреїв і з найменшого приводу застосовувати проти них репресії, щоб місцеве християнське населення [...] могло відчувати себе звільненим від поширюваного євреями терору», і зазначалось, що «діяльність євреїв – російських підданих також вимагає суворого нагляду, бо євреї, як відомо, взагалі не заслуговують особливого довір'я».

26 лютого 1915 р. Г. Бобринський на основі наказу головнокомандувача Південно-Західного фронту М. Іванова про зростання масштабів шпигунської діяльності з боку євреїв видав розпорядження, згідно з яким останнім заборонялося селитися на Буковині, переїжджати з одного повіту до іншого.

У російської влади були й інші плани стосовно євреїв. У квітні 1915 р. Г. Бобринський визнав лояльність єврейського населення. Він зазначив, що хоча буковинським євреям, які користувалися в краю повною рівноправністю, тяжко відмовитися від деякої внутрішньої ворожості до російських властей, їхня поведінка у межах всього генерал-губернаторства не має ворожого характеру. Він висловив думку, що євреї невдовзі стануть знаряддям русифікації краю. Це припущення найбільше підтверджувалось у Львові, Чернівцях, Станіславові та інших містах, де єврейські купці, незважаючи на нелюбов до Росії, дуже швидко і ревно почали вживати російську мову в торговельній сфері.

Перша світова війна стала важким випробуванням для мирного єврейського населення Буковини. Грабунки, вбивства, масовий терор, накладання контрибуцій стали абсолютно нормальним явищем у російської окупації краю. Значна кількість євреїв змушена була покинути Буковину, з метою порятунку від росіян. Діяльність російської окупаційної влади на Буковині у 1914 – 1915 рр. носила демонстративно-агресивний антисемітський характер і була спрямована як проти місцевого буковинського єврейства, так і проти євреїв-підданих Росії. Царська адміністрація звинувачувала єврейство в прагненні дестабілізувати військово-політичну й соціально-економічну ситуацію на Буковині і намагалася за рахунок репресій і привласнення майна євреїв привернути на свою сторону симпатії українського населення.

Ігор ЦЕПЕНДА, Володимир ВЕЛИКОЧИЙ
(Івано-Франківськ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6926-1474>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2926-8935>

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ЯК ЕТАП РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СОБОРНИЦТВА НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В українській історіографії постулятивного характеру набула теза про те, що Перша світова війна перевела українське питання з площини теоретизування в площину реального втілення. Те ж саме слід, на нашу думку, констатувати і щодо процесу, який прийнято називати соборництвом (більш ґрунтовне визначення цього явища в українській історії вперше подано в Енциклопедії ЗУНР).

Маємо на увазі кілька наступних важливих складових соборництва. Насамперед, Велика війна 1914-1918 рр. призвела до усталення в світовому політикумі етнонімі “Україна”, “українці”. До цього часу більш поширеними були “Галичина”, “Малоросія” та, відповідно, - “русини”, “малороси”. Це стосується, головнo, представників політичної еліти європейських країн, США, Канади,

По-друге. Українці воювали одні проти одних у таборах ворогуючих країн. Їх “спілкування” часто було позначене кров’ю. Вона, своєю чергою, виступила тим скріплюючим елементом, який перетворював зманкуртизоване російським царатом суспільство на національно пробуджене, а згодом – і свідоме своєї самості. Національно політизоване українське суспільство Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття стало своєрідним промoутером, двигуном процесу соборництва в цей час. Недарма західноукраїнські землі цього хронотопу дефініюють як український “П’ємонт”. Важливо, що контакти між українцями Сходу і Заходу

Ігор Цепенда – д.політ.н., професор, в.о. ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;
Володимир Великочий – д.і.н., професор, декан факультету туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

приводять до безпосереднього пізнання одне одних, розуміння єдності світоглядного характеру, ментальності, традицій, обрядів, фольклору, єдиної складної історії. Так формується в широких народних масах за Т. Шевченком “чуття єдиної родини”.

По-третє. Надзвичайно вагомим є внесок українських політиків у соборницький процес. При чому, як галицько-буковинських – так і східноукраїнських. І як приклад – створення та діяльність Головної Української Ради, Загальної Української Ради, Союзу Визволення України.

Ще більш яскравим прикладом соборництва національного характеру є намагання політиків Наддніпрянської України допомогти українцям Заходу країни в їх намаганні створити національний державний організм у формі українського коронного краю. Підтвердженням цього процесу є заключення таємного додатку до тексту Берестейського миру лютого 1918 року між країнами Четвертого Союзу та Української Народної Республікою (УНР). Зрештою, масові віча української державності лютого-березня, які прокотилися Східною Галичиною, Буковиною і Закарпаттям після підписання Берестейського миру і налічували близько 500 тис учасників свідчать про тверде усвідомлення українцями краю ідеї національної і майбутньої державної єдності.

Не слід недооцінювати і військову складову українського національного соборництва в час Першої світової війни. Створення Легіону Українських Січових Стрільців 110 років тому дало початок згодом формуванню Корпусу Січових Стрільців. Обидві ці формації були першими національними військовими одиницями під час Великої війни на Наддністрянщині та Наддніпрянщині, взаємодіяли, дали згодом початок Галицькій Армії і Армії УНР відповідно, вели спільні бої за Київ 1919 року вже по завершенні Першої світової війни.

Вінцем соборницьких намагань і устремлінь, зміцнених кровними потугами в час Першої світової війни, в українській історіографії вважається Акт Злуки ЗУНР та УНР. Дозволимо собі наголосити на тому, що не менше значення для соборництва нації в цей час мало і реальне пізнання українцями по обидва боки кордонів іноземних імперій один одного і водночас своєї самості. Усвідомлення потреби єдності українців як і потреби зі

зброєю в руках відстоювати свою національну ідентичність та державність, безумовно, створили передумови для історичної тягlosti такого характеру як впродовж всього ХХ століття, так і в часи відновлення сучасної державності. Вони є стрижнем нашої стійкості і в час російсько-української війни 2014-2024 рр.

Віталій ЧЕБАНИК
(Чернівці)

«ОЗБРОЄНИЙ МИР»: ВЕКТОРИ БІПОЛЯРНОЇ КОНФРОНТАЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Складний конгломерат політичних, економічних та соціальних протиріч між провідними країнами світу на початку ХХ ст. досяг апогею. Їх загострення та запекла боротьба за ринки збуту і світове панування посилили у системі пріоритетів кожної країни вектори щодо зміцнення політичного та військового потенціалу. Наслідком такого протистояння стала відповідна біполярна конфронтація між країнами-членами Антанти і Троїстого союзу, яка трансформувалася у глобальні рішучі цілі.

Насамперед ініціаторами розв'язання війни виступили правлячі кола Німеччини та Австро-Угорщини, хоча й інші країни також виношували амбітні загарбницькі плани. Зокрема, Німеччина, яка стала активною фавориткою боротьби за колонії лише наприкінці ХІХ ст., претендувала уже на початку ХХ ст на рівних правах з Францією та Англією на колоніальні володіння. Разом з тим, Німеччина негативно ставилася до російсько-французького зближення, що через небезпеку війни на два фронти могло підірвати її могутність. Натомість Велика Британія намагалася утримати свої колоніальні володіння в Східній та Південно-Західній Африці, та побоювалася посилення німецького флоту, який

Віталій Чебаник – к.п.н, старший викладач кафедри методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

міг відрізати її від заморських колоній, і вела неоголошену економічну і торговельну війну проти Німеччини. Франція не тільки прагнула реваншу за поразку у війні 1870-1871 рр., а й намагалася зберегти свої колоніальні володіння у Північній Африці, на які зазіхала Німеччина.

Об'єктами інтересу для Російської імперії були Балкани та інші слов'янські народи, а також захоплення морських виходів з Чорного в Середземне море. Австро-Угорщина сподівалася підкорити Сербію, Болгарію та Чорногорію, заволодіти нафтовими родовищами Румунії, українськими землями Волині і Поділля тощо.

Водночас зростає біполярне протистояння між провідними країнами світу відбувалося під час формування так званої системи «озброєного миру», коли накопичувалася величезна кількість озброєння, яке вважалося запорукою мирного співіснування.

Таким чином, гонка озброєнь між Великою Британією, Францією, Німеччиною, Росією, Австро-Угорщиною, а також дипломатичні кризи того періоду чітко розмежували сфери інтересів старих та нових імперій світу. Основним змістом їх політичного курсу у складі Антанти та Троїстого союзу була підготовка до світової війни за поділ уже поділеного світу.

У передвоєнний період витрати на військові цілі тільки в європейських країнах зросли майже вдвічі, а кількість армій збільшилася на 25 %. Окрім того, провідні морські держави активно розвивали військове озброєння. Так існуюча доктрина пангерманізму у Німеччині пропагувала політику сили щодо інших держав, створення могутньої армії та флоту і підготовку до війни. Натомість зберігаючи рівновагу на морі, Великобританія намагалася дотримувалися принципу «європейської рівноваги», проте сама активно здійснювала колоніальні загарбання. Російська імперія продовжувала здійснювати територіальну експансію та розширювати зони впливу у Середній Азії та Далекому Сході тощо. У Франції, де військові витрати становили третину бюджету країни, розгорнулося будівництво великого флоту та військової авіації.

Михайло ЧУЧКО
(Чернівці)

ДІЯЛЬНІСТЬ АВСТРІЙСЬКИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА БУКОВИНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після початку Першої світової війни, 5 серпня 1914 р. австрійський крайовий президент Буковини Р. фон Меран видав оголошення про створення в краї воєнно-польових судів, які мали розглядати справи про бунти, дезертирство та самосуд.

6 серпня 1914 р. східні терени Буковини перетворилися на театр бойових дій. Австрійська влада використала введення на території краю воєнного стану для жорстокої розправи з неблагонадійними. Поліція і жандармерія арештовували такого роду осіб, серед яких було також чимало православних священників з проросійськими та прорумунськими поглядами. Деяких з них було відправлено в табір Талергоф.

26 серпня міністерство внутрішніх справ розіслало на місця розпорядження щодо гострих і нещадних дій проти небезпечних для держави тенденцій, а 13 вересня крайовий президент Буковини Р. фон Меран підписав видане верховним ц.к. командуванням оголошення про розстріл зрадників. В с. Раранче, до прикладу, тоді розстріляли підозрюваного у шпигунстві місцевого селянина.

Після відходу з теренів краю в кінці серпня 1914 р. регулярних австрійських військ, крайова адміністрація та дирекція поліції перебралися з Чернівців до м. Ватра Дорней на півдні Буковини. На решті території спротив російському воєнному наступу організував начальник 13-го крайового управління жандармерії полковник Е. Фішер. Відтак австрійським воякам навіть вдалося на короткий час повернути Чернівці. В цій операції головну роль відіграли жандармські підрозділи Фішера. Паралельно з веденням

Михайло Чучко – д.і.н., професор кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

бойових дій Е. Фішер курував роботою чернівецького відділку «Евіденцбюро». На чернівецький відділок було покладено головне керівництво шпигунством проти Росії.

Австро-угорський генштаб, а услід за ним контрозвідка та жандармерія, схильні були списувати воєнні невдачі цісарсько-королівських військ на теренах Буковини на чисельних «зрадників» серед місцевих українців та румунів – селян, робітників, православного духовенства і навіть ітелігенції та румунської знаті, проти яких жандармерія Фішера почала репресії. Але більшість цих «зрадників». Як виявилось згодом, були невинно звинуваченими. До прикладу. На станції в Глибокій жандармами Фішера без вагомих доказів було повішено як зрадників п'ятеро селян.

Начальник жандармерії Буковини підполковник Е.Фішер, маючи в своєму розпорядженні 2 тисячі жандармів і поліцейських, організовував, відповідно до розпорядження від 13 вересня 1914 р., виданого в Гура-Гуморі Р. Мераном, польові суди і розправи над місцевим населенням, зокрема українцями та румунами, яких звинувачував у співчутті та допомозі російським військовим. Багато таких «зрадників» було розстріляно й повішено у містах Сторожинець, Вижниця, у селах Лужани, Біла Криниця та інших.

У середині серпня 1915 р. директор Чернівецької поліції К. Тарангул оприлюднив оголошення для населення, що 7-а австрійська армія візьме заручників для запобігання злочинів проти цісарських збройних сил. А 11 травня 1916 р. командування 7-ї австро-угорської армії оголосило, що всякий, хто руйнує телефонні лінії, буде розстріляний на місці.

Завійськові операції проти російської армії, контрозвідальну роботу та боротьбу зі «зрадниками» серед місцевого населення цісарська влада відзначила Е. Фішера підвищенням у чині до генерал-майора та державним нагородами.

Після невдалого наступу російської армії у червні 1917 р. війська Росії змушені були залишити Буковину. До Чернівців та інших звільнених населених пунктів повернулися австрійська державна поліція та ц.к. жандармерія. Разом з австрійськими військами на Буковину увійшли німецькі союзники, які подекуди стали вдаватися до незаконних реквізицій. Цісарсько-

королівським жандармам нерідко доводилося гамувати сваволю німецьких солдат. До передачі влади на Буковині крайовим президентом графом Й. Ерддорфом українському і румунському комісарам О. Поповичу та А. Ончулу, що відбулася 6 листопада 1918 р., місцева ц.-к. жандармерія і державна поліція продовжували діяти під керівництвом генерал-майора Е. Фішера та директора поліції К. Тарангула фон Валеуци.

Валентина ШАНДРА
(Київ)

ЕВАКУАЦІЯ ШКІЛ З ЦАРСТВА ПОЛЬСЬКОГО І ПРИФРОНТОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Евакуація Варшави розпочалася 20 червня 1915 р., під час якої фабрики, державні установи, сім'ї російських чиновників і військових, історичні цінності відправляли на схід, причому спішно. Готувалися до підризу мостів через Віслу і знищенню рухомого і нерухомого майна. Підлягали евакуації вищі і середні навчальні заклади, які російська держава вважала своїми і прагматично прагнула зберегти освічену молодь. Вони перебували у складі Варшавського навчального округу, який поширювала свої повноваження на Варшавську, Калішську, Келецьку, Ломжинську, Люблінську, Петроковську, Плоцьку, Радомську і Сувальську губернії. Його правління, очолюване князем Іваном Куракіним, виїздило до Москви. Варшавський університет і вищі педагогічні курси перемістилися до Ростова-на-Дону. Інші вищі навчальні заклади до – Москви. До українських міст: Києва, Одеси, Харкова, Чернігова, Миколаєва – евакуювалося ціла низка середніх навчальних закладів, які назагал становили сьому частину середніх шкіл округу. Решта закладів виїздили до Москви, Петрограда, Самари, Воронежа. На місцях свого нового осідку школи Варшавського округу зустріли порозуміння й підтримку. Їм було виділено частину приміщень гімназій й

***Валентина Шандра** – д.і.н., професор, ст. науковий співробітник відділу історії України XIX- початку XX ст. Інституту історії України НАН України.*

навчальний процес практично не переривався. До незначного числа учнів поляків охоче долучалися біженці з Галичини та місцеві діти польських і українських родин. З утворенням Королівства Польського 1916 р. попечитель Київського округу Микола Прокопенко, обґрунтовував перед міністерством потребу залишити усі евакуйовані школи на його території. Практично так і сталося. Евакуйовані з Царства Польського середні школи в більшості залишалися у тих місцевостях, де вони перебували від час війни.

З прифронтової Волинської губернії під евакуацію потрапило найбільше навчальних закладів: дві учительські семінарії, вісім юнацьких гімназій, одне реальне і одне комерційне, два духовних училища, 13 дівочих державних і приватних гімназій, одне вище початкове. Більшість обрали місцем свого перебування «прикордонні» міста українських губерній Російської імперії: Білгород, Старий Оскол, Острогожськ. Кілька з них опинилися у Таганрозі, Самарі, Симбірську, Спаську, Новочеркаську. Подібною була ситуація і з навчальними закладами Подільської губернії. З Київської губернії підлягали евакуації навчальні заклади лише з Києва. Університет св. Володимира, крім медичного факультету, Вищі жіночі курси, комерційний інститут опинилися у Саратові, консерваторія – у Ростові-на-Дону, учительський інститут – у Харкові. Середні державні навчальні заклади, як от юнацькі гімназії з першої по дев'яту, приватні дівочі та реальні училища переїздили у різні міста як українських так і російських губерній. Основним чинником їхньої евакуації була зайнятість їхніх приміщень під госпіталі. Здійснювалася вона державним коштом за правилами Міністерства народної освіти від 31 березня 1916 р. про майно і службовців. Особлива увага зверталася на обов'язковий вивіз рідкісних бібліотечних видань, колекцій, архівів, музичних інструментів, церковних цінних речей, кабінетного начиння, документів учнів і педагогів, художніх картин, шанованих ікон та портретів імператорів і членів імператорської родини. Вибір місця евакуації здійснювався директорами заздалегідь шляхом безпосереднього спілкування з місцевими посадовцями. На час повернення з евакуації впливало звільнення їхніх приміщень від лазаретів вдома, а тому деякі з них перебували в евакуації і в 1916, і 1917 рр.

Чи справилась російська держава з евакуацією вищих і середніх навчальних закладів? В основному, так. Незважаючи на численні недоопрацювання, як от: деяким гімназіям довелося міняти місця свого перебування через відмову у приміщеннях місцевих адміністрацій. Незабезпечення виїзду учнів з «своїми» школами призводило до того, що у місцях евакуації у деяких з них навчалося від 10 до 20 учнів. І все ж, спрямовані зусилля сприяли збереженню навчальних закладів для надання освіти молодим людям у складний час Першої світової війни.

Олег ШИЛЮК
(Чернівці)

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ БУКОВИНЦІВ: ДОКУМЕНТИ 1914-1918 РР. З ФОНДІВ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ КНИГОЗБІРНИ

Історія Першої світової війни, є предметом численних наукових досліджень. Це монографії, підручники, статті, хрестоматії, факсимільні видання чи переклади документної спадщини того часу.

Наукова бібліотека Чернівецького національного університету (далі НБ ЧНУ) – одна з найстаріших бібліотек України. У фонді бібліотеки виокремлено відділ рідкісних книг та рукописів, який нараховує понад 70 тис. документів, більш ніж на 15 мовах світу. У розділі 90 (Буковинензія) міститься значний масив унікальних краєзнавчих документів, зокрема і опублікованих у період 1914-1918 рр. Саме цей масив, певним чином, був основою вищезгаданих досліджень і ми сподіваємось у перспективі слугуватиме подальшим новим науковим публікаціям.

Одна з вагомих, для історичних досліджень, група документів включає газетні видання граю, зокрема – «*Czernowitzer Zeitung*» (1914-1918), «*Czernowitzer Tagblatt*»

Олег Шилюк – к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

(1914-1916), «*Allgemeine Zeitung (Czernowitz)*» (1914-1916), «*Glasul Bucovinei*» (1918), «*Буковина*» (1915, 1917-1918) та інші. Для забезпечення збереження та зручності використання зроблена цифрова копія газети «*Буковина*» за 1885-1918 рр.

Іншу значну групу матеріалів, що стосуються досліджуваного періоду складають календарі, зокрема видання на українській мові – «*Реклямовий календар 1914*», «*Буковинський православний календар на звичайний рік 1915*», «*Буковинський православний календар на звичайний рік 1917*». Видання іншими мовами – «*Woitko's Taschen-Kalender 1913*», «*Altwiner Kalender für das Jahr 1917*», «*Calendariu pe anul ordinar 1918*».

У фонді наявні видання, що стосуються перебігу подій Першої світової війни на території Буковини, наприклад – *Hodoroabă, N. V. Razboiul în Bucovina și Galiția. - Iași : Tip. națională, 1915.*; *Weber, Julius. Die Russentage in Czernowitz : Die Ereignisse der ersten und zweiten russischen Invasion. - Selbstverl. des Verfassers. - Czernowitz : Kanarski, 1915.*, а також спогади фронтовиків – *Holy, Jaromir. Von Czernowitz bis Iwanogorod: Kriegstagebuch eines österreichischen Frontoffiziers. - Wien ; Leipzig : Braumüller, 1916.*

Досить цікавими є видання, що стосуються діяльності окремих інституцій в цей час, зокрема університетської бібліотеки під час російської окупації – *Klement, Robert. Die k.k. Universitätsbibliothek in Czernowitz während der ersten und zweiten russischen Invasion / R. Klement. - Wien, 1915.*

Не дивлячись на військові дії, постійні окупації виходили видання стосовно організації цивільно життя в краю, зокрема довідкові матеріали щодо населення, урядування, системи освіти тощо, зокрема – *Nistor, Ion. Românii și rutenii în Bucovina : Studiu istoric și statistic. - București ; Viena ; Lipsca (Leipzig) : Libr. Soccec & Comp. și C. Sfetea, 1915.*; *Verordnungsblatt für das Volksschulwesen im Herzogthume Bukowina : Ausgegeben am 30. Jänner 1916. Jg. 1916. St. 1-5. - Czernowitz : Eckhardt'sche k.k. Universitäts - Buchdruckerei, 1916.*; *Kassner, Salomon. Die Juden in der Bukowina. - Wien ; Berlin : Löwit Verl., 1917.*; *Personalstand der k.k. politischen*

Behörden im Herzogtume Bukowina sowie der angegliederten Behörden und amtlichen Organe nach dem Stande vom 1. Jänner 1917. - Prag : Vereinigten graphischen Anstalten Koppe-Bellmann, [1917].

Унікальною є колекція оголошень та розпоряджень Чернівецького магістрату і російської окупаційної військової адміністрації, що були надруковані в період 1916-1917 років. Дані документи дозволяють отримати уявлення про деякі сторони повсякденного життя в Чернівцях у період Першої світової війни.

Згадано лише незначну кількість видань із того значного масиву матеріалів, який потребує подальшого наукового опрацювання. Одночасно досліджуються і провенієнції – особистих поміток, печаток, штампів тощо – що дозволяє відслідкувати звідки надійшли ці документи до бібліотеки університету, хто був їхнім попереднім власником.

З метою збереження та популяризації культурної спадщини, забезпечення освітніх, науково-дослідних, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки, інтеграції надбань українського народу у світовий культурний простір, бібліотека Чернівецького університету реалізує проєкт створення цифрової колекції «Буковінензія=Bucovinensia». Це ідея презентувати те, що не видається читачам з огляду на різні причини. Тобто, візуалізація широкого доступу через цифрові копії і водночас забезпечення збереження оригіналів документів через зменшення фізичного доступу до них. Зокрема, для вільного доступу, розміщені цифрові копії документів періоду Першої світової війни з фондів книгозбірні Чернівецького університету.

Світлана ШУЛЬГА
(Луцьк)

ЧЕСЬКА ДРУЖИНА У ВЕЛИКІЙ ВІЙНІ

Серед історичних досліджень, актуалізованих новочасною російсько-українською війною, назрілою видається історія легалізації та уведення іноетнічних військових формувань до складу національних армій. Чеські формування (Чеська дружина) у складі російської армії виникли на початку Великої війни та складалися переважно із числа чеських колоністів. Ідея їх створення належить чехословацьким товариствам в Росії, члени яких поділяли слов'янофільські погляди. Чеська громада звернулася до імператора та міністерства оборони з проектом організації чеських легіонів, а 12 серпня 1914 р. ухвалено рішення про їх формування. Водночас відбулося об'єднання громадського руху в єдину структуру – Союз чехословацьких товариств в Росії (СЧСТР, статут затверджений у лютому 1915 р. на I з'їзді СЧСТР).

Запис до Чеської дружини розпочато 21 серпня 1914 р., в якій до кінця серпня нараховувалося 769 осіб, станом на 1.12.1914 р. – 992, з них 191 – волинський чех, всього в Чеській дружині протягом війни перебувало 1584 волинянина, з них стародружинників – 244. Важливу роль у формуванні дружини відіграв Вацлав Вондрак, чех із с. Семидуби Волинської губернії, підприємець, власник київського готелю «Прага», член Волинського земства, голова військової комісії СЧСТР. Волинські чехи поповнили лави Дружини: 50 добровольців з Луцька, 21 – з Крошні Чеської, 29 – із Квасилова, 7 – з Мартинівки, 6 – з Вільшанки, 20 – з Дубна.

Присягу Дружина прийняла 28 вересня 1914 р. (день св. Вацлава) на Софіївській площі в Києві. Дружина мала 12 російських та 8 чеських командирів, лікаря-росіянина, 736 добровольців, 263 солдати-росіянина. До добровольців із промовою звернувся В. Вондрак. Згідно «Правил формування Чеської дружини» чеські підрозділи утворювалися на період

Світлана Шульга – д.і.н., доцент, професор кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

війни, командні посади обіймали виключно російські офіцери. Інші командні посади могли замінюватися чехами, які служили раніше в іноземних арміях офіцерами. Статут, документація, команди були російськомовними, між собою дружинникам дозволялося розмовляти чеською мовою. Форма була російського зразка, на кашкетах солдати могли прикріпити червоно-білі смужки та листя липи.

9 жовтня 1914 р. чеські добровольці виїхали на фронт у складі 3-ї російської армії. Бойове хрещення дружина пройшла 19 листопада 1914 р. в Галичині біля Тарнова. Особливо ефективними виявилися розвідка та агітаційна робота дружинників. Найважливішою агітаційною операцією Чеської дружини вважають перехід на бік російської армії навесні 1915 р. двох батальйонів 28-го Празького полку австрійської армії, т.зв. «Празькі діти» (в полон здалися два батальйони у складі 1100 нижчих чинів і 28 офіцерів).

Важливим для дружинників було мовне питання. Навесні 1915 р. представників чеських товариств звернулися до командування з проханням встановити командною в Чеській дружині чеську мову. Проте, командування дозволило користування чеською мовою в частинах дружини, водночас командною залишалася російська. Для чеської спільноти цей крок був надзвичайно важливим, оскільки Чеська дружина розглядалася як основа майбутньої армії незалежної чехословацької держави, а мова – невід'ємним елементом її незалежності. У 1915 р. виникла потреба у людських ресурсах, тому було дозволено зараховувати до складу Дружини військовополонених-слов'ян.

У 1916–1917 рр. чехословацькі частини взяли участь у Луцькому прориві та битві під Зборовом у липні 1917 р., серед дружинників – Людвік Свобода, Ярослав Гашек, Ярослав Штроббах. У жовтні 1917 р. активізація вступу чехів до Дружини дозволила сформувати корпус (від 32 до 35 тис. добровольців).

Події жовтня 1917 р. та початок громадянської війни в Росії змусили керівників Чехословацької Національної Ради (Т. Масарик) терміново вирішувати питання про виведення чехословацьких військ за межі України, про що велися перемовини із Українською Центральною Радою. Після жовтневого перевороту та перемовин з УЦР у січні 1918 р. в

Києві Т. Масарик у присутності представників Англії, Франції і Сербії підписав угоду про визнання чехословацького корпусу нейтральною стороною та вихід його за межі території України вглиб Росії та подальший рух Транссибірською залізницею до Владивостока. Евакуація 72644 чехів закінчилася у липні – серпні 1920 р.

Лілія ЩЕРБІН
(Івано-Франківськ)

МІЖ НАЦІОНАЛІЗМОМ ТА ЛІБЕРАЛІЗМОМ: УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ ТА П. СТРУВЕ

Зпочатком Першої світової війни нового резонансу набула полеміка щодо позиції П. Б. Струве з українського питання, яка набрала обертів ще в 1911–1912 рр. У 1914 р. П. Струве звинуватив український рух в австро-німецькій орієнтації, називав його культурним сепаратизмом.

9 листопада 1914 р. П. Мілюков відмежувався від таких радикальних виступів Струве у своїй статті “Украинский вопрос и П. Б. Струве”. Наступ на українство П. Струве продовжив на засіданні ЦК 7 грудня 1914 р., зарахувавши М. Грушевського до прихильників австрійської орієнтації. Репресивні заходи російської адміністрації в Галичині П. Струве називав необхідністю воєнного часу.

П. Струве відстоював своє особливе ставлення до українського питання, надаючи українській мові статусу “малоросійського наріччя російської мови”, діалекту, прирівнюючи українців до “провансальців”. Правий кадет закликав російське суспільство до протидії українському культурно-політичному рухові, який може загрожувати внесенням роздвоєння в розвиток єдиної російської культури. Визнаючи факт особливого існування малоросійського народу в Галичині, П. Струве пропонував здійснювати об’єднання цієї території з Росією не поліцейськими заходами, а шляхом

Лілія Щербін – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

поєднання “продуманих культурних заходів органічного характеру з органічними реформами в області соціально-економічних відносин”. Він розглядав Галичину як колосальний простір для “моральних завоювань”, які закладуть фундамент для справжнього приєднання відірваної російської землі з Великою Росією. Такі публічні заяви П. Струве викликали знову хвилю емоцій і дебатів серед громадськості як російської, так і української.

С. Петлюра в словах П. Струве українофоба побачив певну аналогію, почув у цій “новизні старовину” риторики валуєвського циркуляру 1863 р.

Упродовж 22 грудня 1914 р. – 11 січня 1915 р. П. Струве перебував у Галичині, спілкувався з москвофілами. Під час “галицького турне” він відчув “неминучість приєднання Галичини до Росії, необхідність визнавати нові умови “російського буття”. Він позитивно оцінив москвофільство як “своєрідний народний рух, який у несприятливих умовах проводить ідею єдності галицьких росіян з усім російським народом”, як “великий культурний факт, культурно-національну течію”. Діячі цього напрямку, на думку П. Струве, стали творцями дива, бо вони за прикордонними стовпами, в умовах поліцейського нагляду, при байдужості російської прогресивної думки культивували ідею національної культурної єдності російського народу. Він передбачав неминучу й необхідну глибоку русифікацію Галичини. П. Струве був переконаний, що в Галичині потрібна тверда політика влади, “спрямована на органічне зближення краю з Росією”, пропонував запровадити навчання російською мовою із збереженням місцевої мови в початковій школі: “Треба, щоб вся Галичина могла читати Гоголя у російському оригіналі”. 31 січня 1915 р. на засіданні Центрального комітету П. Струве звітував про свою поїздку в Галичину, що викликало негативну реакцію однопартійців. Дослідник Р. Пайпс вважав, що ізоляція, у яку потрапив П. Струве у зв'язку з українською проблемою на засіданні 31 січня 1915 р., виявилася повною: ніхто з відомих кадетів, у тому числі його друзі й однодумці з консервативного крила не висловилися на його підтримку.

8 червня 1915 р. П. Струве написав лист П. Долгорукому, у якому повідомив про вихід із Центрального комітету через розбіжності між більшістю комітету й партії та ним, що, по суті, стало фактичним розривом з кадетами. Навіть у донесеннях Департаменту поліції йшла мова про розходження на конференції між більшістю членів і П. Струве, про його протест проти положень резолюції з українського питання, про неявку на останнє засідання конференції і лист про вихід з партії.

Наукове видання

**НА ПЕРЕТИНІ ЕПОХ.
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА:
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА
ГУМАНІТАРНІ НАСЛІДКИ, ІСТОРИЧНА
ПАМ'ЯТЬ**

**Міжнародна наукова конференція,
присвячена 110-й річниці початку Великої
війни 1914-1918 рр.**

**Чернівці, 27-28 вересня 2024 р.
Матеріали і тези доповідей**

Наук. ред. О.В. Добржанський

Комп'ютерна верстка – А.В. Мінаєв

Друкується за ухвалою Вченої ради факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 2 від 17.09.2024 р.)

Надруковано у ПП Кіндій В.М.